

***Ж.Баласагын атындагы улуттук
университеттин 90 жылдыгына карата***

***К 90 летнему юбилею Кыргызского
Национального Университета***

ISSN 1694-8033

**ЖУСУП БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИНИН
ЖАРЧЫСЫ**

Ар бир кварталда чыгуучу илим-билим
жана маалымат журналы

**ВЕСТНИК
КЫРГЫЗСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
имени ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА**

Ежеквартальный научно-образовательный
и информационный журнал

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных журналов и изданий,
рекомендованных Высшей

аттестационной комиссией Кыргызской Республики, Постановлением
Президиума ВАК КР

№ 126 от 26.05.2016 г.

в систему Российского индекса научного цитирования (РИНЦ),
(Лицензионный договор № 03.01.2016г. от 13 января 2016 г.)

Атайын чыгарылыш (S) 2022

Специальный выпуск (S) 2022

Бишкек – 2022

**«Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы» журналынын
редакциялык коллегиясы**

Башкы редактор:

Садыков К. Ж. - Ж. Баласагын атындагы КУУнун ректору.

Башкы редактордун орун басары:

Чекеев А.А. - КР УИАнын корр.-мүч., физ-мат. илим. д-ру, проф., Ж. Баласагын атындагы КУУнун илимий иштер боюнча проректору.

Редколлегия:

Артыкбаев М. Т. - КР УИАнын корр.-мүч., филос. жана полит. илим. д-ру, проф.;

Асанканов А. - КР УИАнын корр.-мүч., тарых илим. д-ру, проф.;

Ахметова Н. А. - пед. илим. д-ру, проф.;

Борубаев А. А. - КР УИАнын акад., физ-мат. илим. д-ру, проф.;

Ботобеков А. - экон. илим. д-ру, проф.;

Галиева З. И. - тарых илим д-ру, проф.;

Карабаев С. О. - хим. илим. д-ру, проф.;

Мамбетакунов Э. - КР УИАнын корр.-мүч., пед. илим. д-ру, проф.;

Молдоев Э. Э. - юрид. илим. д-ру, проф.;

Панков П. С. - КР УИАнын корр.-мүч., физ-мат. илим. д-ру, проф.;

Сманалиев К. М. - юрид. илим. д-ру, проф.;

Суранасев Т. Дж. - экон. илим. д-ру, проф.;

Тиллебаев С. А. - филол. илим. д-ру, проф.;

Чет өлкөлүк мүчөлөрү:

Ахунбаев А. - Евразия Өнүгүү Банкынын изилдөө секторунун башчысы (Dr.PhD)

Бешимов Р. Б. - М. Улугбек атын. улуттук Өзбек уни-ти, физ-мат. илим. д-ру, проф.;

Бородкин Л. И. - М. В. Ломоносов атын. ММУнун проф. т.и.д. РАЕН корр-муч.;

Ковальская Л. А. - биол. илим. д-ру, ВНИИТИБП лаб. башчысы;

Козлов К. Л. - М. В. Ломоносов атын. ММУ, физ-мат. илим. д-ру, проф.;

Перегудин С. И. - Санкт-Петербург мамлекеттик уни-ти, физ-мат. илим. д-ру, проф.;

Садовничий Ю. В. - М. В. Ломоносов атын. ММУ, физ-мат. илим. д-ру, проф.

Редакциялык-басма бөлүм:

Галиева З.И. - бөлүм башчы;

Кожомкулов К. Е. - редактор;

Кадыралиева М.К. - жетектөөчү адис.

Уюштуруучу:

Жогорку кесиптик билим берүүчү мамлекеттик мекеме

Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

**Редакционная коллегия журнала «Вестник
КНУ им. Ж. Баласагына»**

Главный редактор:

Садыков К. Ж. - ректор КНУ им. Ж. Баласагына.

Заместитель главного редактора:

Чекеев А.А. - чл.-корр. НАН КР, д-р физ.-мат. наук, проф., проректор по научной работе КНУ им. Ж. Баласагына.

Редколлегия:

Артыкбаев М. Т. - чл.-корр. НАН КР, д-р филос. и полит. наук, проф.;

Асанканов А. - чл.-корр. НАН КР, д-р ист. наук, проф.;

Ахметова Н. А. - д-р пед. наук, проф.;

Борубаев А. А. - акад. НАН КР, д-р физ.-мат. наук, проф.;

Ботобеков А. - д-р экон. наук, проф.;

Галиева З. И. - д-р ист. наук, проф.;

Карабаев С. О. - д-р хим. наук, проф.;

Мамбетакунов Э. - чл.-корр. НАН КР, д-р пед. наук, проф.;

Молдоев Э. Э. - д-р юрид. наук, проф.;

Панков П. С. - чл.-корр. НАН КР, д-р физ.-мат. наук, проф.;

Сманалиев К. М. - д-р юрид. наук, проф.;

Суранаев Т. Дж. - д-р экон. наук, проф.;

Тиллебаев С. А. - д-р филол. наук, проф.;

Зарубежные члены редакционной коллегии:

Ахунбаев А. - зав. сектором исследования стран Евразийского Банка Развития (Dr.PhD);

Бешимов Р. Б. - д-р физ.-мат. наук, проф. Национального университета Узбекистана им. М. Улугбека;

Бородкин Л.И. - д-р ист. наук, проф. МГУ им. М.В Ломоносова, чл.-корр. РАН;

Ковальская Л. А. - д-р биол. наук, зав. лаб. ВНИ и ТИБП, г. Щелково, Моск. обл.;

Козлов К. Л. - д-р физ.-мат. наук, проф. МГУ им. М. В. Ломоносова;

Перегудин С.И. - д-р физ.-мат. наук, проф. Санкт-Петербургского Государственного Университета;

Садовничий Ю. В. - д-р, физ.-мат. наук, проф. МГУ им. М. В. Ломоносова.

Редакционно-издательский отдел КНУ:

Галиева З.И. - зав. отделом РИО КНУ;

Кожомкулов К. Е. - редактор;

Кадыралиева М.К. - ведущий-специалист.

Учредитель:

Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования,
Кыргызский национальный университет имени Ж.Баласагына

**Мазмуну
Содержание
Content**

Раздел 1. Постановления об образовании первого высшего учебного заведения Кыргызстана.....	8
Раздел 2. Символика КНУ им.Ж.Баласагына.....	12
Раздел 3. Страницы истории КНУ им.Ж.Баласагына.....	15
Тиллебаев С.А. Улуттук университет – улуттук билим берүүнүн уюткусу.....	18
Баймырзаев Б.А. Улуттук тунгуч окуу жайыбыздын тарыхынан (Борбордук педтехникумдун алдындагы алгачкы көркөм ийримдер жөнүндө).....	31
Галиева З.И. Вклад Киргизского государственного педагогического института в дело подготовки научной элиты Кыргызстана.....	39
Епанешникова Л. В. Вклад ученых факультета русской и славянской филологии Кыргызского Национального университета им. Ж. Баласагына в подготовку научно-педагогических кадров Кыргызской Республики.....	54
Кадыралиева Н.Ш., Торогельдиева Э.Э. К 90-летию исторического факультета Кыргызского национального университета имени Жусупа Баласагына.....	69
Кадышев С., Жусупкелдиев Ш. Кыргыз мамлекеттик университетинин эксперименталдык физика кафедрасынын таржымалы (кыскача баян).....	85

Сулейманова Ш.С. Факультет биологии – один из старейших факультетов КНУ	95
Галиева З.И. Первый ректор КГУ Бегималы Джамгерчинов: научная и общественно-политическая деятельность (1914-1982).....	101
Мамбетакунов Э. Улуттук университет менен жашташ окумуштуу-педагог.....	110
Кадышев С. Институтта жана университетте алган билимдерин актап, мектепте татыктуу билим берген мугалимдерим жөнүндө.....	117
Тиллебаев С.А. Элдин эл экени – эне тилинде.....	128
Кадышев С. Кыргызстандын физика илимине жана аны окутуу жаатына КМПИ кийин КМУнун бүтүрүүчүлөрүнүн кошкон салымы жөнүндө баян.....	142
Исабекова М. Мен окуган жана эмгектенген чөлкөм таануу жана тарых факультети.....	157
Абакирова Г. КНУ им.Ж.Баласагына: интеграция в мировое образование.....	161
Чекеев А.А., Касымова Т.Дж., Рыспаев А.О. Наука в КНУ: состояние, новые подходы, тренды (К 90-летию КНУ им. Ж.Баласагына).....	170

Раздел 1. Постановления об образовании первого высшего учебного заведения Кыргызстана

ОГЛАВЛЕНИЕ

К протоколу №25 Заседания Совета Народных Комиссаров Киргизской АССР
от 13 января 1932 г.

Слушали о строительстве Пед. ВУЗа

В целях своевременного выполнения директив партии и правительство по вопросу открытия в Киргизии Педагогического Института Совет Народных Комиссаров Кир.АССР **ПОСТАНОВЛЯЕТ:**

1. Учитывая, что главные основные условия своевременного открытия Пединститута является своевременное окончание строительства, с этой целью считать необходимым передачу школ 10 л. Педвузу, предложив в декадный срок Фрунзенскому Горсовету оформить передачу.
Строительство Пединститута приравнять к строительству первоочередным, ударным строительством, предложить ЦСНХ. Кирстрой объединение обеспечить стройматериалами и закончить строительство Педвуза к 1-му августа 32 г., а равно с этим должно быть закончено общежитие для профессорского и преподавательского состава.
2. На 1932-33 учебный год твердо установить контингент студентов на основных курсах 150 человек и подготовку на педкурсы 60 человек.
3. Организовать следующие факультеты:
1.Педолого-педагогический; 2.Физико-математический; 3. Общественно-экономический; 4. Литературно-лингвистический.
4. Предложить ЦСНХ, Кирпрофсоюзу принять в первую очередь поделку мебели для Пединститута с таким расчетом, чтобы обеспечить к открытию Пединститута необходимым оборудованием.
5. Просить Совет народных Комиссаров РСФСР для развертывания строительство Пединститута и на орграсходы срочно перевести 250.0 т.р. По переводе указанной суммы предложить Наркомфину обеспечить средствами проведение первоочередных работ по подготовке к строительству.
6. Для ведения организационной работы по организации Педвуза считать необходимым утвердить временный штат из 4 единиц.

Фонд 23, оп.1, ед.хр.574, л.154

Постановление №829

от 22 октября 1943 г.

О переводе Киргизского государственного пединститута из гор.
Пржевальска в городе Фрунзе

Совет Народных Комиссаров Киргизской ССР
ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Разрешить Наркомпросу Киргизской ССР перевести Киргизский государственный пединститут из гор. Пржевальска в город Фрунзе.
2. Обязать Наркомфин Киргизской ССР предусмотреть в бюджете 4-го квартала ассигнования на расходы по переводу института в сумме 341 тысячи рублей.
3. Обязать Наркомат Автотранспорта Киргизской ССР выделить 8 автомашин для перевозки имущества и персонала института из гор. Пржевальска в город Фрунзе.

Зам. председателя СНК Киргизской ССР – И.Ребров
Управляющий делами СНК Киргизской ССР – А.Силкин

Фонд 1725, оп.1, ед.хр.812

СОВЕТ МИНИСТРОВ СССР
ПОСТАНОВЛЕНИЕ

от 24 мая 1951 года № 1759

Москва, Кремль.

Об организации Киргизского Государственного университета
Совет Министров Союза ССР постановляет:

1. Организовать в 1951 году в г. Фрунзе на базе Киргизского педагогического Института **Киргизский государственный университет** в составе следующих факультетов: исторический, биологический, физико-математический, геолого-географический, биолого-почвенный с непосредственным подчинением университета Министерству высшего образования СССР. Установить план приема в 1951 году на 1 курс университета 400 человек.
2. Обязать Совет Министров Киргизской ССР передать Киргизскому государственному университету по состоянию на 1 июля 1951 года учебные здания, общежития, а также инвентарь и оборудование Киргизского педагогического института за исключением инвентаря и оборудования, необходимого для развертывания учебной работы 1 курса, вновь организуемого Ошского педагогического института.
3. Обязать Министерство высшего образования СССР обеспечить студентам 2,3 и 4 курсов Киргизского педагогического института окончание курса обучения в Киргизском государственном университете по учебному плану педагогических институтов.
4. Реорганизовать с 1-го августа 1951 года Ошский Учительский институт в Ошский педагогический институт в составе следующих факультетов: языка и литературы, физико-математический, биологический, иностранных языков и факультет физического воспитания с контингентом приема на 1 курс в 1951 году 250 человек.
5. Организовать с 1 августа 1951 года в г.Нарыне на базе Нарынского педагогического училища Нарынский учительский институт в составе следующих факультетов: языка и литературы, физико-математический, естественно-географический с планом приема на 1 курс в 1951 году 150 человек.
6. Увеличить Министерству высшего образования СССР на 1951 год план приема студентов на 400 человек за счет уменьшения

Министерству просвещения Киргизской ССР плана приема студентов на 1951/1952 учебный год по педагогическим институтам на 250 человек, по учительским институтам на 50 человек и по педагогическим училищам на 100 человек.

7. Обязать Совет Министров Киргизской ССР произвести выпуск студентов 2 курса Ошского учительского института по учебному плану учительских институтов.
8. Отнести **Киргизский Государственный университет** к высшим учебным заведениям 2-й категории.
9. Обязать Государственную штатную комиссию при Совете Министров СССР утвердить штаты Киргизского государственного университета и установить административно-хозяйственному и учебно-вспомогательному персоналу университета должностные оклады в соответствии с Постановлением Совнаркома СССР от 18 февраля 1944 г. №179.
10. Предоставить право Министерству высшего образования СССР израсходовать в 1951 году 4 млн. рублей за счет общих ассигнований по смете на подготовку кадров Министерства и Совету министров Киргизской ССР – 2 млн. рублей за счет экономии по бюджету республики на 1951 год на приобретение учебного, хозяйственного оборудования и инвентаря для Киргизского государственного университета.
11. Увеличить Совету Министров Киргизской ССР на 1 млн. рублей объем капитальных работ на приобретение учебного и хозяйственного оборудования для Ошского педагогического института за счет экономии по бюджету Киргизской ССР на 1951 год.
12. Обязать Совет Министров Киргизской ССР приступить в 1951 году к проектированию в пределах плана работ проектных организаций Совета Министров Киргизской ССР, а в 1952 году к строительству учебного корпуса и общежития Ошского педагогического института.

Председатель Совета Министров Союза ССР - И.Сталин
Управляющий делами Совета Министров СССР - М.Ломазнев

Фонд 1725, оп.5, ед.хр.55, л.101

Раздел 2. Символика КНУ им.Ж.Баласагына

Ж.Баласагын атындагы КУУнун желеги

Желек – тик бурчтуу, кызыл өңдүү тасма.

Тик бурчтун ортосунда КУУнун аббревиатурасы: улуттук орнамент менен берилген тамгалар, улуттук символду белгилейт, ортодогу “У” тамгасы – “V”

Викторияга тиешелүү, жеңиш символунун белгиси.

Негизги түстөр: кызыл жана сары – мамлекеттик желектин түсү

Алтын түс – баалуулуктун жана өнүгүүнүн символу.

Флаг КНУ имени Ж.Баласагына

Флаг имеет прямоугольную форму красного цвета.

В середине прямоугольника аббревиатура КУУ: Буквы с национальным орнаментом – символ нации, в середине буква “У”, отражена в символике победы “V” – Виктория.

Основная цветовая гамма: красный и желтый – цвета государственного флага.

Золотистый цвет – символ ценности и прогресса.

Ж.Баласагын атындагы КУУнун герби

Кыргыз Республикасынын желегинин өңүндөй – кызыл түстөгү тегерек формадагы тасма.

- Кызыл тасма ак айлампаны курчап турат жана эки чети алтын түстө чийилген.
- Кызыл тасмада: “Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети” аталышы жазылган
- Кызыл тасманын ичиндеги ак айлампада: КУУнун башкы имаратынын бир нече символдон турган бирдик композициясы чагылдырылган
 - А) төмөнкү бөлүмүндө: ачык китеп – университеттин фундаментинин символу.
 - б) ортодо КУУнун аббревиатурасы: орнамент менен берилген тамгалар, улуттук символду белгилейт, “У” тамгасы – “V” Виктория, жеңиш символунун белгиси
 - в) 1932 – окуу жайдын түзүлгөн жылы
 - г) окуу жайдын имаратынын чатырынын сүрөтү: коопсуздуктун, комфорттуулуктун, туруктуулуктун кепилдиги.
- Негизги түстөр: кызыл жана сары – мамлекеттин желектин түсү.
- Ак түс – тазалыктын, ачыктыктын жана чексиздиктин белгиси.
- Алтын түс – баалуулуктун жана өнүгүүнүн символу.

Герб КНУ имени Ж.Баласагына

В форме округленной ленты красного цвета – цвет государственного флага Кыргызской Республики.

- Красная лента обрамляет белый круг и очерчена золотым цветом по краям.
- На красной ленте: название «Жусуп Баласагына атындагы Кыргыз улуттук университети».
- Внутри красной ленты на белом круге: цельная композиция из нескольких символов, составляющих монолитность главного здания КНУ:
 - а) в нижней части: раскрытая книга – фундамент университета.
 - б) в середине аббревиатура КУУ: буквы с национальным орнаментом – символ нации., а в середине буква «У», отражена в символике победы «V» – Виктория.
 - в) 1932 год – год образования учебного заведения.
 - г) изображение крыши здания: гарант безопасности, комфорта и стабильности.
- Основная цветовая гамма: красный и желтый – цвета государственного флага.
- Белый цвет – символ чистоты, открытости и безграничности.
- Золотистый цвет – символ ценности и прогресса.

Раздел 3. Страницы истории КНУ им.Ж.Баласагына

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук Университетинин тарыхынан

13-январь, 1932-жыл – Кыргыз борбордук педагогикалык техникумдун базасында Кыргыз ССР Эл Комиссарлар Кеңешинин токтому менен М.В.Фрунзе атындагы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институту ачылган.

21-май, 1951-жыл – СССР Министрлер Совети “Фрунзе шаарында Кыргыз педагогикалык” институтунун базасында Кыргыз мамлекеттик университетин уюштуруу жөнүндө токтому чыккан.

11-декабрь, 1972-жыл – Кыргызстан КП БКнын жана Кыргыз ССР Министрлер Советинин Президиумунун Указы менен университет “Квалификациялуу адистерди даярдоого жана илимий изилдөөлөрдү өнүктүрүүгө кошкон салымы үчүн “Эмгек Кызыл Туу” ордени менен сыйланган.

11-август, 1993-жыл – Кыргыз Республикасынын Президентинин Указы менен Кыргыз мамлекеттик улуттук университети болуп кайра түзүлгөн

11-май, 2002-жыл – Кыргыз Республикасынын Президентинин Указы менен “Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети” болуп түзүлгөн.

Страницы истории КНУ им.Ж.Баласагына

13-января 1932 года – на базе Кыргызского центрального педагогического техникума постановлением СНК Кыргызской ССР открыт Кыргызский государственный педагогический институт им. М.В.Фрунзе.

21 мая 1951 года – Совет Министров СССР принял постановление “Организовать в городе Фрунзе на базе Кыргызского педагогического института Кыргызский государственный университет”.

11 декабря 1972 года – Постановлением ЦК КП Киргизии и Совета Министров Кыргызской ССР от 11 декабря 1972 года №505 присвоено звание “КГУ им. 50-летия СССР”.

24 сентября 1982 года – Указом Президиума Верховного Совета СССР от 24 сентября 1982 года университет награжден орденом Трудового Красного Знамени “За заслуги в подготовке квалифицированных специалистов и развитии научных исследований”.

11 августа 1993 год – Указом Президента КР от 11 августа 1993 года Кыргызский государственный университет преобразован в Кыргызский государственный национальный университет.

11 мая 2002 года – Указом Президента КР от 11 мая 2002 года переименован в Кыргызский национальный университет имени Жусупа Баласагына

М.В.Фрунзе атындагы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтунда төмөнкү көрүнүктүү окумуштуулар директор болуп эмгектенишкен: П.К.Юдахин (Кирпедтехникум, 1928-1932), А.Мыктыбеков (1932-1933), В.Малентьев (1934), А.Баишев (1935), Б.Джабинов (1936), А.Мансуров (1937), Ж.Тынаев (1937), Корнфельд (1937), И.Кокумов (1938), Г.П.Гавырин (1938-1941), С.А.Арбаев (1941-1943), М.Яушев (1943-1945), В.В.Липович (1945-1951).

В Кыргызском государственном педагогическом институте им.М.В.Фрунзе работали директорами нижеследующие видные ученые: П.К.Юдахин (Кирпедтехникум, 1928-1932), А.Мыктыбеков (1932-1933), В.Малентьев (1934), А.Баишев (1935), Б.Джабинов (1936), А.Мансуров (1937), Ж.Тынаев (1937), Корнфельд (1937), И.Кокумов (1938), Г.П.Гавырин (1938-1941), С.А.Арбаев (1941-1943), М.Яушев (1943-1945), В.В.Липович (1945-1951).

Өлкөнүн сыймыгы болгон Улуттук университетте төмөнкү көрүнүктүү окумуштуулар, академиктер ректор болуп иштеген: Б.Ж.Жамгырчинов (1951-1954), Б.М.Юнусалиев (1954-1960), С.Т.Табышалиев (1960-1977), М.И.Иманалиев (1977-1979), К.О.Оторбаев (1979-1986), Ү.А.Асанов (1986-1992), С.Ж.Токтомышев (1992-1998), А.А.Бөрүбаев (1998-2000), А.Ч.Какеев (2000-2005), Болжурова И.С. (2005-2006), Ы.К.Омурканов (2006-2008), А.А.Бекбалаев (2008-2009), Нур уулу Досбол (2009-2010), А.А.Акунов (2010-2011), И.Ч.Исамидинов (2011-2014), Ч.У.Адамкулова (2015-2017), К.Ж.Садыков (2017-жылдан азыркы мезгилге чейин).

В Кыргызском национальном университете, действительно считающимся национальной гордостью нашей страны, работали ректорами нижеследующие видные ученые, академики: Б.Ж.Жамгырчинов (1951-1954), Б.М.Юнусалиев (1954-1960), С.Т.Табышалиев (1960-1977), М.И.Иманалиев (1977-1979), К.О.Оторбаев (1979-1986), Ү.А.Асанов (1986-1992), С.Ж.Токтомышев (1992-1998), А.А.Бөрүбаев (1998-2000), А.Ч.Какеев (2000-2005), Болжурова И.С. (2005-2006), Ы.К.Омурканов (2006-2008), А.А.Бекбалаев (2008-2009), Нур уулу Досбол (2009-2010), А.А.Акунов (2010-2011), И.Ч.Исамидинов (2011-2014), Ч.У.Адамкулова (2015-2017), К.Ж.Садыков (2017 - настоящее время).

УДК: 378.4+930.24**Тиллебаев С.А.***Ж.Баласагын атындагы КУУ / КНУ им.Ж.Баласагына***Tillebaev S.A.***J. Balasagyn KNU*

Улуттук университет – улуттук билим берүүнүн уюткусу
Национальный университет – родоначальник национального
образования
The National University is the birthplace of national education

Аннотация. Макалада өлкөбүздөгү эң алгачкы жогорку окуу жайы, билим берүүнүн флагманы болгон Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин тарыхы баяндалат. Макалада автор өлкөбүздүн Борбордук архивинде табылган тарыхый материалдарды кеңири колдонуу менен университеттин алгачкы жылдарынан азыркы мезгилге чейинки басып өткөн жолун кызыктуу да, жеткиликтүү да кылып баяндап берет. Макала – айтылып өткөндөй – тарыхый негизи бышык жана ишенимдүү жазылуу менен бирге тили жатык, түшүнүктүү жана жугумдуу.

Аннотация. В статье раскрывается история самого первого высшего учебного заведения, флагмана народного образования республики Кыргызского национального университета им. Ж.Баласагына. Широко используя материалы, найденные в Центральном архиве, автор показал путь от первых годов до современных дней университета. Историческая основа статьи, можно сказать, очень прочна и язык статьи доступен широким массам.

Abstract. The article tells the history of the very first higher educational institution, the flagship of public education of the Republic of the Kyrgyz National University named after J. Balasagyn. Widely using materials that he himself found in the Central Archive, the author wrote from the first years to the present days of the university. The article turned out to be interesting, informative, and accessible. The historical basis of the article, one might say, is very strong and the language of the article is accessible to the general public.

Урунттуу сөздөр: Эл комиссарлар совети, автоном республикасы, агартуу институту, педтехникум, педагогикалык институт, университет, флагман, автоном облус, агартуу бөлүмү, коллегия, жобо, даярдоочу бөлүм, негизги бөлүм, маданий төңкөрүш, индустриялык төңкөрүш, илимий-педагогикалык кадрлар.

Ключевые слова: Совет народных комиссаров, автономная республика, институт просвещения, педтехникум, педагогический институт, университет, флагман, автономная область, отдел просвещения, коллегия, положение, подготовительное отделение, основное отделение, культурная революция, индустриальная революция, научно-педагогические кадры.

Keywords: Council of people's commissars, autonomous republic, institute of education, pedagogical college, pedagogical institute, university, flagship, autonomous region, department of education, collegium, position, preparatory department, main department, cultural revolution, industrial revolution, scientific and pedagogical personnel.

Жерпай түптөлгөн жети жыл

Бүгүнкү күндө өлкөбүздүн жогорку окуу жайларынын флагманы аталган БАШКЫ ОКУУ ЖАЙЫБЫЗ – ооба, ким кандай кабыл албасын турмуш чындыгы ушундай! – Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетибиз 90 жылдык мааракесин белгилегени олтурат. Билгенге бул бир топ узак жол, даалай оош-кыйыштардын баштан өткөргөн татаал жол. Ал эми ачылгандыгынын 25, 20, 10 жылдыгын белгилеп жатышкандардын жанында 90 (токсон) жылдык жол – бул өзгөчө жол, эл тарыхы менен өзөктөш, эл тагдыры менен тутумдаш өзгөчө тарых, өзгөчө тагдыр экендиги өзүнөн өзү түшүнүктүү.

Учу-кыйырсыз мелтиреп жаткан мухит менен чалкыган деңиз, мелмилдеген көл, аларга келип куйган чоң-чоң дайралар да шылдырап аккан билектей мөл булактан башталат эмеспи. Табияттын мыйзамы ушундай – ар нерсенин уюткуланган башталышы бар, эч нерсе өзүнөн өзү пайда болбойт. Улуттук университетибиздин тарыхы да, тагдыры да ошондой мөл булактан башталды. Ал мөл булактын аты КЫРГЫЗ АГАРТУУ ИНСТИТУТУ (Киргизский институт просвещения –

Кирипрос) эле. Өкөбүздүн Борбордук архивин каза изилдеп олтуруп бул тууралуу өтө кызыктуу материалдарды таптык.

1924-жылдын октябрында жаңы доордогу мамлекеттүүлүгүбүз түптөлүп, РСФСРдын курамында Кара-Кыргыз автоном облусу түзүлгөнү баарыбызга белгилүү. Арадан эки гана ай өткөн соң келечек үчүн “каруусун казык, башын токмок” кылып иштеген аталарыбыз Ала-Тоо койнунда билим берүүнүн очогун курууну күн тартибиндеги кечиктирилгис маселе катары эсептешип, Агартуу институтун ачуу маселесин коюшат. Анда эмесе көз карегиндей сакталып калган документтер сүйлөсүн.

ПРОТОКОЛ № 2

*Заседания коллегии К.К.Областного Отдела Народного просвещения
от 17 декабря 24 года.*

Присутствовали: Токбаев, Арабаев, Бруй, Поливанов, Юдахин, Алиев.

Слушали: Об открытии К.К.Инпроса.

*Постановили: 2. Просить Обл. Ревком в срочном порядке через
представителей Ликвидкома оформить вопрос.*

Зав.обл.отделом Нарпроса

Токбаев.

Секретарь

Росулев.

(Фонд 647, оп. 1, ед.хр. 24, л. 56.)

Кара-Кыргыз облустук Эл агартуу бөлүмүнүн коллегиясы арадан алты ай өткөн соң аткарылган иштердин жүрүшүн кароо менен Агартуу институту жөнүндөгү маселеге дагы бир ирет кайрылышат.

ПРОТОКОЛ № 5

*Заседания коллегии Областного отдела Народного Просвещения
К.К.А.О. от 30 мая 1925 г.*

*Присутствуют члены коллегии: тт. Бруй, Шептухин, Каримов,
Баишев, Арабаев, Громова.*

По приглашению: от Обкома РКП (б) – Айтматов.

Слушали: Об открытии Кара-Кирг. Инпроса.

*Постановили: Считать целесообразным открыть Инпрос в
Пишпекке как в культурном и административном центре Кара-*

Киргизии и в местности наиболее благоприятной для здоровья кара-киргизской молодёжи.

В) Временное положение о Инпросе утвердить.

Ж) Установить, что основным контингентом слушателей в будущем Кара-Киринпросе, должны быть учащиеся подготовительных и первых основных групп Киринпроса в гор. Ташкенте и Алма-Ате педаг. Техникум.

Председатель

КАРИМОВ

Секретарь

ГИЛЕВИЧ

(Токтомдо кандай жазылса, ошондой берилди – С.А.)

(Фонд 647, оп. 1, ед.хр. 24, л. 88, 89,90)

Агартуу институтунун убактылуу Жобосунун долбоорунда минтип жазылган:

“2. В существующих условиях национальный Инпрос является высшим учебным заведением Области...”

Бирок ушул эле Жобонун 5-пунктуна момундай тактоону окуйбуз:

“5. Учебные планы и программные требования теоретического и практического характера для Инпроса разрабатываются Советом Инпроса применительно к общим положениям, устанавливаемым для педагогических техникумов РСФСР...” (Астыларын сызган биз – С.А.)
(Фонд 647, оп. 1, ед.хр. 24, л. 15. 15 об. 16.)

Демек, Агартуу институтун атайын орто билим берүүчү окуу жайы дегенибиз оң. Бул Жободо өзгөчө белгилеп кетчү дагы бир учур бар. 7-пунктка “Примечание 2-е” деп туруп минтип жазылган: “Все поступающие в Инпрос должны свободно владеть родным языком, никакие другие ограничения не должны иметь места при приёме по национальному признаку.”

Мына ошентип, Кара-Кыргыз автоном облусунун облустук эл агартуу бөлүмү эки ирет карап, ар тараптан тактап чыккан соң Агартуу институтун ачуу маселеси эң жогорку деңгээлде (азыркы Жогорку Кеңештин деңгээлинде – С.А.) каралып, оң чечилгенин күбөлөйт тарыхый документтер.

ПРОТОКОЛ № 29

**Заседания Президиума Исполнительного Комитета Советов
Киргизской Автономной Области РСФСР от 17-го июня 1925 года.**

**Присутствовали: члены Президиума тт. Уразбеков, Янгулатов,
Артыкбаев, Якумбаев**

и от учреждений: Обком РКП (б) – т. Каменский

ОблОНО – т. Каримов.

**Слушали: Докладную записку ОблОНО об организации
Кирипроса.**

**Постановили: Считать целесообразным открыть Кирипрос в
гор. Пишпеке.**

Председатель

Уразбеков

Секретарь

Ижбулатов.

(Фонд 20, оп. 1, ед.хр. 63, л. 75.77.)

Мына ошентип, кыргыз мамлекетин түптөгөн Абдыкадыр Орозбеков, Төрөкул Айтматовдордун, агартуу тармагынын аталары болушкан Эшеналы Арабаев, Осмонкул Алиев, Пётр Кузьмич Юдахин, Евгений Дмитриевич Поливановдордун тикеден тике катышуусу менен ачылган Агартуу институту эки жылдан соң Кыргыз Борбордук педагогикалык техникуму болуп кайра түзүлөт.

Педтехникум даярдоочу жана негизги делип эки бөлүмдөн турган да, даярдоочу бөлүмдө окуучулар үч жыл, негизги бөлүмдө төрт жыл окушкан. 1927 / 28- окуу жылында Педтехникумда негизинен кыргыздар гана окушса, 1930 / 31-окуу жылында башка улуттагы жаштар да окуй башташкан. Бул кезде педтехникум мектептик, мектепке чейинки, дене тарбия, саясий-агартуучулук деп аталган бир нече бөлүмдөрдөн туруп, толук эмес орто мектептер үчүн мугалимдерди даярдоо менен кандайдыр бир деңгээлде жогорку окуу жайга окшошуп калган эле: акыркы – төртүнчү – курста студенттер адистикке бөлүнүшүп, же кыргыз тилин, же орус тилин, же математиканы, же болбосо тарыхты тандап алышчу...

Ала-Тоо койнунда – алгачкы ЖОЖ

Жер шарынын алтыдан бир бөлүгүн ээлеген СССРде жыйырманчы жылдардын соңунан тартып маданий жана индустриялык төңкөрүш

жасалып, өлкө болуп көрбөгөндөй темп менен өнүгө баштады. Мындай өзгөрүш, албетте, билим берүү тармагында өзгөчө ыргак менен жүрүп жатты. 1930-жылдын май айында РСФСР Эл Комиссарлар Совети “Кыргыз автоном республикасында чарбалык жана маданий курулуштар жана алардын өнүгүш перспективалары жөнүндө” деген токтом кабыл алып, анда педагогикалык жогорку окуу жайды ачуунун зарылдыгын баса көрсөткөн. Натыйжада, Кыргыз АССРинин Эл Комиссарлар Совети 1932-жылы 13-январда Фрунзе шаарында Борбордук педагогикалык техникумдун базасында педагогикалык институтту ачуу тууралуу токтом кабыл алып, ошол эле жылдын 3-октябрында Ала-Тоо койнундагы алгачкы ЖОЖдо сабактар башталат. Октябрь Революциясынын 15 жылдыгын майрамдоонун алдында – 5-ноябрь күнү – атактуу колбашчы, жердешибиз М.В.Фрунзенин ысымы ыйгарылган Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институттун ачылышы зор салтанат менен белгиленет.

Төлбашы ЖОЖдун тарыхын талдоого алган окумуштуулар алгач мында биология, физика-математика, филология жана коомдук илимдер факультеттери ачылгандыгын, бирок, үч гана факультетке студенттерди кабыл алуу жүрүп, мерчемделген 150 адамдын ордуна 71 гана студент кабыл алынгандыгын, ал эми физика-математика факультетине тапшырууну каалаган абитуриенттер жок болгондуктан бул факультетке кабыл алуу 1933-жылы гана жүргүзүлгөндүгүн белгилешет. Бирок, алгачкы ЖОЖубуз тез эле телчигип, тез эле бутуна турду. Мында бир жагынан жалпы өлкөнүн өнүгүш темпи, экинч жагынан – ошол учурдун термини менен айтканда – боордош республикалардын жардамы да зор мааниге ээ болду. Институттун окуу жана материалдык базасы бекемделип, каржылык жактан колдоо да өсүп жатты. Эгерде 1934 / 35-окуу жылында Пединститутка 630 миң рубль бөлүнсө, кийинки эле 1935 / 36-окуу жылында мамлекеттик бюджеттен 2 миллион 500 миң рубль, же болбосо, төрт эсе көп каржы бөлүнгөн. Ошентип, 30-жылдардын соңунда пединститут материалдык жактан гана эмес илимий-педагогикалык кадрлар жагынан да бекемделип, кадимкидей бутуна туруп, педагогикалык багыт менен бир катар ар тараптуу илимий-изилдөө иштерин да батыл жүргүзүп калды. Бул кезде институтта 6 факультет, 19 кафедра иш алып барып жаткан. 1938-жылы аспирантура ачылган.

Улуу Ата Мекендик согуш атпай журт сыяктуу эле Пединституттун турмушун да бүлүндүрдү. Институттун имаратына согуштук госпиталь жайгаштырылгандыктан окуу жай Пржевальскиге (азыркы Караколго) көчтү. Мына кечээ эле улуу Жеңиштин 72 жылдыгын белгилеп жаткан күндөрү – 4- майда – согуш жылдары бул жерде эвакуациялык госпиталь жайгашкандыгы тууралуу жазылган мемориалдык доска университетибиздин башкы имаратына коюлуп, салтанаттуу ачылышы болду... Пржевальскиде турган эки жылдын ичинде институт республиканын орто жана жети жылдык мектептери үчүн 326 мугалимди даярдап чыгарышты.

Согуш жылдарында – дагы да болсо ошол учурдун терминдери менен айтсак – РСФСР менен Украина ССРинин бир катар ЖОЖдору Кыргызстанга эвакуацияланып келинди. Мына ошол ЖОЖдор да Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтуна окуу процессин уюштуруу, илимий иштерди жүргүзүү боюнча жакындан жардамдарын аяшкан жок.

Согуштан кийинки жылдар пединституттун жаңы темп менен өнүгүүсүнүн мезгили болду. Окуу жайды материалдык-техникалык жактан чыңдоо менен бирге институттун китеп фондусун толуктоого өзгөчө көңүл бурулду... 1947-жылы институттун 15 жылдыгы белгиленип, мында өнүгүүнүн жаңы чектери мерчемделди...

Ушул жылдары Совет өкмөтү ЖОЖдордогу окутуунун сапатын жогорулатуу боюнча бир катар иш чараларды жүргүздү. Тагыраак айтканда, өлкөдөгү атайын орто окуу жайларды сапаттык жактан көтөрүү, сырттан жана кечки окуунун формаларын кеңейтүү, окуу жайлардын материалдык-техникалык базаларын чыңдоо, жумалык окуу жүгүн 36 сааттан, ар бир сессияда тапшырыла турган экзамендердин санын бештен ашырбоо ж.б. бир топ маанилүү маселелер кабыл алынып, бул жаңылыктар ЖОЖдор менен атайын орто окуу жайларда кадрларды талапка ылайык деңгээлде даярдоого өбөлгө түздү. Биздин пединститут да мындай жаңылануулардан артта калбай мезгил менен тең арымдап бара жатты...

Университеттик билим берүүнүн байсалдуу жолу

Өткөн кылымдын 50-жылдары улуу держава СССР бардык багыттар боюнча өнүгүүнүн жаңы баскычына көтөрүлдү. Мындай сапаттык жаңы жетишкендиктер элге билим берүү тармагын да жаңы

бийиктиктерге көтөрүүнү шарттады. Натыйжада, ири аймактарда, Союздук республикалардын борборлорунда университеттик билим берүүнү уюштуруу колго алынды. И.В.Сталиндин колу коюлган төмөндөгүдөй жарлык ак калпак элди кубанычка бөлөдү.

Совет министров СССР

от 24 мая 1951 г. № 1759

Москва, Кремль

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Об образовании Киргизского государственного университета

Совет министров Союза ССР постановляет:

Организовать в 1951 г. в г. Фрунзе на базе Киргизского педагогического института Киргизский государственный университет в составе следующих факультетов: исторический, филологический, физико-математический, геолого-географический, биолого-почвенный с непосредственным подчинением университета Министерству высшего образования СССР.

Председатель

Совета министров Союза ССР

И.Сталин

Управляющий делами

Совета министров Союза ССР

М.Ломазнев

Мына ошентип, университеттин өнүгүүсүнүн жаңы барагы ачылды, анткени, ошол эле Токтомдо “...отнести Киргизский государственный университет к высшим учебным заведениям первой категории” деп баса көрсөтүлгөн эле. Албетте, жаңы уюштурулган окуу жайга борбордук жана республикалык жетекчилик тарабынан да өзгөчө мамиле жасалды. Мына ушул жерде биз университеттин ачылышы менен андан ары өнүгүшүндө улутубуздун залкар уулу Исхак Раззаковдун сиңирген эмгегин бөтөнчө бөлүп көрсөтө кеткенибиз оң... Ошол 1951-жылдын 31-августунда университеттин салтанаттуу ачылышы болуп, бул салтанатка ошол учурдагы союздук республикалардын баарынан өкүлдөр келишип, университет айыл чарбасы, өнөр жайы жана да илим-изилдөө мекемелери үчүн жогорку квалификациядагы адистерди даярдап чыгара турган маанилүү борбор болуш керектиги баса белгиленет. Эртеси 1-сентябрда университеттин беш факультетинин 1-курсундагы төрт жүз студент

сабактарын башташат. Ал эми 1953-жылы университетте техникалык факультет ачылып, мында тоо-кен, химиялык технология, энрэгетика жана курулуш боюнча төрт багытта адистерди даярдоо башталат. Ошол эле 1953-жылы Бүткүлсоюздук сырттан окуу юридикалык институттун кыргыз филиалы университеттин карамагына өткөрүлүп берилет да, тарых факультетинин курамында укуктаануу бөлүмү ачылат. Мына ошентип, Кыргыз мамлекеттик унмверситети билим берүүнүн чыныгы борборуна айлана баштайт.

Макалабызды “Улуттук университет – улуттук билим берүүнүн уюткусу” деп жөн жеринен атаган жокпуз. Анткени, бир аз убакыттан соң эле университеттеги техникалык факультеттин базасында Фрунзе политехникалык институту, дене тарбия факультетинин базасында Дене тарбия институту ачылып, өз алдынча канат күүлөп уча башташты. Ушуга удаа эле эл чарбасы менен өнөр жайдын, илим-изилдөө институттарынын өктөм талабын канаттандыруу максатында университеттин өзүндө да тарамдалуулар ыкчам жүргүзүлүп жатты. 1963-жылы биология факультетинин курамындагы химия бөлүмүнүн базасында химия факультети түзүлсө, 1966-жылы физика факультетинин курамынан механико-математика факультети бөлүнүп чыкты.

Албетте, тигил же бул тармактын өнүгүүсү жалпы коомдун абалы, анын социалдык-экономикалык жагдай-шарты менен бирге андагы жетекчиге да көп жагынан байланыштуу эмеспи. Аксиома тириденген бул чындык Улуттук университеттин тагдырынан да кыйгач өткөн жок.

Университеттин алгачкы ректору болуп дайындалган атактуу тарыхчы Б. Жамгырчинов 1951-1954-жылдары иштеп, окуу жайдын түптөлүшүнө өз салымын кошсо, 1954-1960-жылдары университетти башкарган атактуу аалым Б.М. Юнусалиев да алты жыл ичинде окуу жайды бир топ көтөрдү. Албетте, университетти башкаруу озуypасы тагдырларына буйруган бул эки залкар окумуштуунун сиңирген эмгегине кыпындай да шек келтирбей туруп, бирок, университетибиздин чыныгы “алтын доору” көрүнүктүү тарыхчы, белгилүү коомдук ишмер, республикабыздын билим берүүсүнүн чыныгы реформатору С.Т. Табышалиев жетектеген жылдарга туш келди деп айтмакчыбыз. 1982-жылы Сокулук районунун Кызыл-Туу айылында туулган академик С.Т.Табышалиев 1960-жылы 32 жашында университетибизге ректор боуп

дайындалып, 1977-жылга чейин бул кызматты аркалады. Бул он жети жыл эмне үчүн университетибиздин “алтын доору” болду? Биринчиден, академик С.Т.Табышалиев республикабыздагы эң мыкты, эң алдыңкы илимий-педагогикалык кадрларды университетке топтоду. Экинчиден, университеттин материалдык-техникалык базасы ошол мезгилдин талабына ылайык болуп көрбөгөндөй бекемделди. Үчүнчүдөн, университетти Кыргызстандагы гана эмес Борбордук Азиядагы эң алдыңкы ЖОЖдордун катарына кошту. Жетимишинчи жылдардын ортосунда университетте 13 миң ден ашуун студент окуп, 12 факультет, 63 кафедра болсо, анда 750гө жакын окутуучулар эмгектенишкен. Алардын төртөө академиктер жана мүчө-корреспонденттер, 30у илимдин докторлору, профессорлор, 270и илимдин кандидаттары, доценттер болушкан. Мындай илимий-педагогикалык потенциал ошол жылдары республикадагы бир да ЖОЖдо болгон эмес.

Университетибизди 1977-жылдары академик М.И. Иманалиев, 1979 – 1986-жылдары академик К.О. Оторбаев, ал эми 1986 – 1992-жылдары академик Ү.А.Асановдор башкарышты. Кошумча адистиктер ачылды, студенттер жана жаш окутуучулар үчүн жатаканалар курулду. Кыскасы, 8 окуу имараты, 11 жатаканасы, спорттук, медициналык, маданий жайлары бар республикабыздын башкы окуу жайы өз позициясын бекем сактоо менен мезгил талабына жараша алга жылып турду. 1991-жылы республикабыздын эгемендикке ээ болушу менен өлкөбүздүн башкы окуу жайы болгон университетибиздин да өнүгүүсүнүн бир этабы соңуна чыкты.

Эгемендик жылдарындагы оош-кыйыштар

Эгемендикке ээ болгондон бир жылдан кийин эле окуу жайыбыз үчүн жагымдуу окуя болду. 1993-жылдын 11-августунда Президент А. Акаев кол койгон Указда “Билим берүүнүн азыркы системасын өркүндөтүү жана аны дүйнөлүк стандарттын деңгээлине алып чыгуу максатында... жана ... 60 жылдык мааракесине байланыштуу” УЛУТТУК деген макамга ээ болгондугу жаамы журтка жар салынды. Бирок, бироз убакыт өткөн соң “мамлекеттик улуттук” деп эки катмар аталыш кабатталып турганын туйган эл башчыларыкайрадан указ чыгарышып, окуу жайыбыз расмий түрдө “Кыргыз улуттук университети” деген аталышка ээ болуп, анан орто кылымдагы Күн чыгыш дүйнөсүнүн улуу

ойчулу, орток түрк маданиятынын залкар өкүлү бабабыз Жусуп Баласагындын ысымы ыйгарылды.

Албетте, “тоз-тополоң 90-жылдар” эл турмушунун бардык тармагына өзүнүн оор таасирин тийгизбей койгон жок. Бир караган адамга окуу процесси жүрүп жаткандай, студенттердин студенттик турмушу өтүп жаткандай, профессордук-окутуучулар жамааты өз озуйпаларын аткарып жаткандай туюлган ошол жылдары атпай журтту ала салдырып, анын дүйнө кабылдоосун, өз ара мамилелерди таптакыр жаңы нукка бурган ал мезгил университеттин турмушуна да, кайталап айтабыз, өз таасирин тийгизбей койгон жок.

Ар кайсы жылдары университетибизди ар кандай (!?) жетекчилер башкарды. Эггерде 1951-жылдан 1991-жылга чейин 30 жылда 6 ректор иштесе, 1991-жылдан берки 26 жылдын ичинде Улуттук университетибизге 11 ректор башчылык кылды. Өлкөбүздөгү башка бир дагы ЖЖЖОЖ мындай тагдырды баштан кечирген жок. Университеттин эл алдында аброюнун акырындап ала салышында дал мына ушул жагдай биринчи сапта турат десек болот. С.Ж.Токтомышев, А.А.Бөрүбаев, А.Ч.Какеев, И.С.Болжурова, Ы.К.Өмүрканов, А.А.Бекбалаев, Д. Нур уулу, А.А.Акунов, И.Ч.Исамидинов, Ч.Ү.Адамкуловалардын ар бири Улуттук университет үчүн жакшы иштерди жасоо ниеттери менен келгенин танууга болбос, биірок, асты 6 жыл (С.Ж. Токтомышев), арты 6 ай (Д.Нур уулу) иштеген орустар айткандай – “кадрдык чехарданын” шартында алгылыктуу иш бүтүрүүгө болбосу айдан ачык эмесби. Мына ушундай шартта Улуттук университеттин аудиторияларынан эле билим алып, аткаминерликтин алчы -таасын жеп алган шылуундар менен кээ бир “ичтен чыккан ийри жыландардын” айынан Улуттук университет окуу имараттарынан, студенттик жатаканаларынан айрылды... Албетте, “бүгүнкү маанай көтөргөн мааракелүү майрамдарда буларды айтуунун кандай зарылдыгы бар” дегендер да болушу ыктымал. Ооба бүгүн Улуттук университетибиз 85 жылдык баскан жолуна сересеп салып, жалпы жамаат майрамдык маанайда турат, бирок, өткөндөгү өзөк өрттөгөн учурларын, бүтүнүн бүлдүргөн күндөрүн да эстебей коё албайт. Анткени, каңырык түтөткөн ал учурлар да Улуттук университеттин өтүмшү, тарыхы.

Мына эми университетке агартуу тармагында, уюштуруучулук багытында чоң тажрыйбага ээ, КР Билим берүү жана илим министри болуп иштөө менен орто жана жогорку билим берүүнүн көйгөйлөрүн ичкериден билген К.Ж. Садыковдун Улуттук университетке келиши жалпы жамааттын жакшы иштерге болгон үмүт-тилеги кайрадан шоолаланып турат десек болот.

Канткен менен Улуттук университетибиз өлкөбүздөгү ЖОЖдордун флагманы, билим берүүдөгү көз жоосун алган эбегейсиз чоң кеме. Тизелебесе да эңкейип калган абалынан бүгүнкү күндө Улуттук университетибиз кайрадан боюн түздөп, билим берүүнүн учу-кыйырсыз деңизде ишенимдүү сүзө баштады. Азыр Улуттук университетте 21 факультет, 5 колледж, 1 гимназия бар. Буларда 20 миңге жакын жаштар билим алышууда. Аларды КР УИАсынын 1 академиги, 4 корреспондент-мүчөсү, илимдин 104 доктору, 504 кандидаты, 74 профессор, 355 доцент, 3 PhD доктор, 12 улук илимий кызматкерлер сабак беришүүдө. Бакалаврдык билим берүүнү 56 багыт боюнча, адистик (5 жылдык) билим берүүнү 5 багыт боюнча, магистратураны 32 багыт боюнча ишке ашыруу менен Улуттук университетибиз бүгүнкү күндө жогорку билим берүүнүн эң алдыңкы сабына чыкты десек, мурдагы аброюн кайрып келүү багытына түштү десек болот.

Улуттук университет заманбап техникалык жабдуулар менен да күн өткөн сайын жогорку деңгээлде жабдылып жатат. Мунун өзү Улуттук университетте өтүлүүчү сабактардын сапатын жаңы деңгээлге көтөрүү менен окутуучулардын илимий ишмердүүлүгү үчүн да эң сонун шарттарды түзөт.

Өзгөчө белгилеп кетчүү дагы бир жагдай – Улуттук университеттеги мамлекеттик тилдин абалы. Арийне, аткарыла турган иштер али да бир топ болгону менен мамлекеттик тилдин колдонулушу, эне тилибизде жазылган окуу куралдарын чыгаруу, окуу жана жумушчу программалардын мамлекеттик тилде жазылышын камсыз кылуу биздин окуу жайда тиешелүү деңгээлде десек болот.

Эл аралык байланыш багытындагы аракеттер да иштиктүү колго алынып, чет өлкөлүк ЖОЖдор менен биргеликте ар түрдүү программалардын алкагында жогорку квалификациялуу адистерди даярдоосун улантып жатат.

Студенттердин терең билим алуусу менен бирге тиешелүү деңгээлде эс алууларын дам камсыз кылуу максатында мурдагы Союз учурундагыдай студенттик профилакторий кайрадан эшигин ачты. Профессордук-окутуучулар жамааты үчүн касиеттүү Ысык-Көлүбүздүн жээгиндеги пансионатыбызды да оңдоп-түзөө иштери батыл жүргүзүлүүдө.

Албетте, гезиттик макаланын көлөмүндө Улуттук университетибиздин 85 жылдык тарыхын толук баяндап берүү түк эле мүмкүн эмес, бирок, ошондой болсо да, республикабыздын төл башы жогорку окуу жайынын өткөнү менен азыркы абалына кыскача экскурс жасоо бүгүнкү маараке алдында сөзсүз керек деп эсептейбиз.

Колдонулган адабияттар

1. Жыйнак Кыргыз улуттук мамлекеттик университети. – Б.: 1996.
2. Мамлекеттик архив. Фонд 647, оп. 1, ед.хр. 24, л. 56., Фонд 647, оп. 1, ед.хр. 24, л. 88, 89,90., Фонд 647, оп. 1, ед.хр. 24, л. 15. 15 об. 16., Фонд 20, оп. 1, ед.хр. 63, л. 75.77.
3. Табышалиев С.Т. Кузница подготовки кадров. – Фрунзе, 1975.
4. Усубалиев Т.У. Фрунзе – столица Советского Киргизстана. – М.: 1971.

УДК: 377.09 (575.2) (04)

Баймырзаев Б.А.

Ж.Баласагын атындагы КУУ / КНУ им.Ж.Баласагына

Baymyrzaev B.A.

J. Balasagyn KNU

Улуттук тунгуч окуу жайыбыздын тарыхынан (1925-1930-жж.)

(Борбордук педтехникумдун алдындагы алгачкы көркөм ийримдер
жөнүндө)

**Из истории нашего первого национального университета
(1925-1930 гг.)**

(О первых художественных кружках в Центральном педагогическом
техникуме)

From the history of our first national university (1925-1930)

(About the first art circles at the Central Pedagogical college)

Аннотация. Макалада тунгуч окуу жайыбыздын алгачкы агартуу институту жана анын Кыргыз борбордук педтехникум болгон жылдарындагы биринчи ийримдер жөнүндө сөз болот. Окуу жайдын алгачкы жетекчилеринин бири болгон Б.Данияровдун иш-аракеттери, андан сабак алышкан алгачкы бүтүрүүчүлөр жөнүндө айрым маалыматтар берилет.

Аннотация. В статье раскрывается история первого высшего учебного заведения в годы, когда он развивался как Кыргызский центральный педагогический техникум и, в частности, о первых художественных кружках в его составе. Приводятся сведения о деятельности Б. Даниярова, одного из первых руководителей техникума, и о первых выпускниках, которые учились у него.

Abstract. The article tells about the first educational institute of our first school and the first circles of its years when it was the Kyrgyz Central Pedagogical College. Some information is given about the activities of B. Daniyarov, one of the first leaders of the school, and about the first graduates who learned from him.

Урунттуу сөздөр: кафедра, лаборатория, ийрим, педагогика, техникум, курс, табият таануу, коом таануу, окуу сабактары, тажрыйбалык сабак, окуу программасы.

Ключевые слова: кафедра, лаборатория, кружок, педагогика, техникум, курс, естественные науки, общественные науки, уроки, практические занятия, учебная программа.

Keywords: Department, laboratory, circle, pedagogy, technical school, course, natural sciences, social sciences, lessons, practical lessons, curriculum.

Кыргыз Улуттук университетинин кыргыз адабияты кафедрасынын тарыхы өз ичине 100 жылга жакын (2025-жылы толук 100 жыл болот-Б.Б.) мезгилди камтыйт. Аталган кафедранын тарыхы жөнүндө сөз болгондо сөзсүз өзүнөн өзү улуттук университеттин тарыхы да кошо каралат. Себеби, бул аталган кафедра биздин биринчи улуттук окуу жайыбыз ачылган күндөн (Кыргыз агартуу институту – Б.Б.), т.а, 1925-жылдан баштап кыргыз тили жана адабияты боюнча иш жүргүзгөн “аксакал” кафедралардын биринен. 1928-жылы Кыргыз Агартуу институтунун ачылганына үч жылдын жүзү болуп, окуу жай үч окуу жылын артка калтырган соң, эми мындан ары эмне кылуу керек? Кандай мүдөө-максаттар турат? – деген орчундуу суроонун айланасында ой жүгүртүп, окуу жайдын жетекчилеринин бири катары Б.Данияров учурундагы түзүлгөн кырдаалга, оң, терс жактарына талдоо жүргүзүү менен баа берип, анда орун алып жаткан орчундуу кемчиликтер менен жылтырап көрүнгөн жетишкендиктерге токтолгон. Албетте, окуу бөлүмүнүн мурунку башчысы, учурдагы директору катары Б.Данияров ийгиликтерге сын көз менен карап, кемчиликтер жана анын башкы себептерин көрсөткөн: «Фрунзенин алдыңкы катардагы мугалимдери алынды. Негизги класста окуу орус тилинде, даярдоо класстарында кыргыз тилинде жүрдү. Окуу иштери токтоосуз шыр кетти. Бирок педагогика техникумунун түпкү программа, метод иштери жагынан толук тааныштыгыбыз кемирээк болгондуктан, алгачкы мезгилде окуу иштерибиз плансызыраак барды. Жана окуучулардын билим даражалары, даярдыктары, ар түрдүү мектептерден окуп келгендиктен айыл-кыштактардан жыйналгандыктан бир кылка болбой, өйдө-ылдый болду. Фрунзе калаасы илгертен уездик калаа болуп, окуу ордолору жок

болгондуктан көңүлдөгүдөй окутуучулар да чыга койгон жок. Жана окуу жабдыктары да жок болду. Сабактар тажрыйбасыз окутулду. Экинчи жактан обласыбыз ошол жылы жаңы курулуп, бюджет жагы да тартышыраак болду. Бирок, иштин баарын тең канааттандырарлык даражада өткөрдүк. Себеби, «ар ким алына жараша» - дегендей мурунку маданият күчтүү, негизи курулуп калган. Россиянын ордолоруна салыштырганда алардан алда канча кемчилдиги көп, ошондой болсо да эл катарынан чыга жаздаган кыргыз эмгекчилерине чоң жетишкендик экендигинде талаш жок. 1926-27-окуу жылы дагы 30 (отуз) бала арттырылып 170 (жүз жетимиш) бала болду. Окутуучулардын билим даражасы тегиздеп, жаңы киргендерди мүмкүн катары шайлап (иргеп – Б.Б.) алып жана бир нече окутуучулар ичкери жактан келип, окуу жагы түзөлдү. Ошону менен катар сабактар күнүнө 6-7-ге барды (өткөн жылы 4-5- гана болгон). ГУСтун педагогия техникумуна арнап чыгарган программасын өз шарттарыбызга ылайыктап, түзүп алып, жүргүзө баштадык... Өткөн жылы класс системасын калтырып, класс лаборатория системасына айландык. Окуу иши план, эсеп менен жакшы жүрө баштады. Окуу бюросу уюштурулуп, программаны карап чыгып, ийримдерге колдомо түзүп берип, окуу жагына жол башчылык кылды. Окуу жабдыктары алынып, сабактар тажрыйба аркылуу окутулду. Мүмкүн катары окуу китептери да жетиштирилди. Турмуш жагы да түзөлө баштады. Ошондуктан бул жылы өткөн жылдагыдан көп жетишкендиктерибиз болду» [1].

Албетте, Кыргызстанда билим берүү тармагы эми жаңы өз ишин баштаган учурда жогоркудай ийгиликтер менен кемчилдиктердин жанаша келиши мыйзам ченемдүү эле көрүнүш катары кабылданышы керек. Бирок, кыска мөөнөттүн ичинде, дээрлик эми жаңы окуп, билим алууга умтулуп жаткан мезгилде «класс лаборатория системасына айлантуу», «Ийримге колдомо түзүү», «Сабактардын тажрыйба аркылуу окутулушу» сыяктуу жаңы түшүнүктөрдүн, ыкмалардын өтө тездик менен окуу процессине киргизилиши жана өзүнүн оң натыйжаларын бере башташы анын демилгечилеринин эле беделин көтөрбөстөн, бүтүндөй тунгуч окуу жайыбыздын кадыр-баркын арттырган. Ал эми жогоркудай жаңы саамалыктардын түзмө-түз демилгечи-ээси болуп турган Б.Данияровдун ошондогу кесиптик даярдыгы, уюштуруучулук жөндөмү, методист-

мугалим экендиги, эң башкысы биздин улуттук билим берүү тармагыбыздагы түп орду менен жаңылык, илимий ачылыш катары кабылданышы керек деген пикирдин турмуштук негизи бар экендиги байкалат. Мугалим жана окуу бөлүмүнүн башчысы катары ошол жылдары өткөн сабактарынын сапаты жөнүндө ошондогу окуучуларынын айрымдарынын эскерүүлөрүнө орун берип көрөлү.

1.Султан Самсалиев – армиянын отставкадагы генерал – майору, республиканын экс аскер комиссары: «Кыргыз тил, кыргыз адабият жана география сабагын Б.Данияров деген мугалим окутчу эле... кыргыз тил, адабиятты көп эле мугалимдерден окудум, бирок бул кишинин таасири биз үчүн эң зор болуп, эсимде дайыма калгандай болду». («Ал кишинин жаркыраган элеси дайыма биздин эсибизде» 02.07.1990-ж.) Бул эскерүү К.Даниярованын атасы Б.Данияров жөнүндө жазган китебинен алынды [2].

2.Курман Кыдырбаева – 1916-жылы туулган. Окуучусу. «Алгачкы мугалимдерибиздин бири, кыргыз тили менен кыргыз адабиятынан сабак берген Б.Данияров жөнүндө бир-эки ооз сөз... Базакем, бизди, студенттерди чыгармачылык менен ойлонууга тарбиялаган экен. Маселен, жылдын төрт мезгили жөнүндө, майрамдар, башка жаңылыктар жөнүндө өзүнөрчө эркин ой жүгүртүп, аңгеме жазып келгиле деп тапшырма бере турган. Биз ал тапшырманы жан дилибиз менен жазууга аракеттенип жазып келчүбүз. Базакем болсо биздин көңүлүбүздү көтөрүп, жакшы деп ортого салар эле. Базакем студенттердин өз алдынча көңүлүн өстүрүүгө карата жасаган аракети текке кетпей, ошол кездеги техникумдун бир нече студенти адабият, маданият майданына аралашып, жазуучу, сүрөтчү, журналист, музыкант болуп чыгышты. Андан көп жылдар өтсө да менде Базакемдин унутулгус таалим – тарбиясы жашап келатат». («Баарыбыз эле Базаке дечүбүз». Бишкек, 19.08.97. кол жазма түрүндө) Бул эскерүү да жогоруда көрсөтүлгөн китептен алынды [2]. Кыргыздын тунгуч интеллигенциясынын арасынан суурулуп чыккан кыздардын бири Курман Кыдырбаеванын эскерүүсүнөн улам ошол жылдарда Борбордук пед. техникумда аялдардан алгач билим алгандар кимдер эле? Аларга жасалган мамиле, түзүлгөн шарттар кандай болду? – дегендей суроолорго учкай болсо да токтоло кетүүгө туура келет. Албетте, Кыргыз Борбордук пед. техникумунун ошондогу жетекчилиги педагогикалык кадрларды даярдап

чыгарууда кыз-келиндерди окууга тартуу маселесине өзгөчө көңүл бурушкан.

Окуу жай алгач Агартуу институту мезгилинде анын биринчи-экинчи окуу жылдарында кыргыз кыздары өтө эле аз санда болуп, студенттердин драмалык ийриминде кыздардын жоктугунан улам аялдардын ролун Абдылас Малдыбаев сыяктуу студент-жигиттер аткарганы көпчүлүккө белгилүү. Үчүнчү жылы, т.а. 1928-1929-окуу жылынан баштап гана жергиликтүү улуттун өкүлдөрү болуп саналган кыргыз кыздары акырындап окууга келе баштаган. Кыргыздын тунгуч студент кыздарынан болушкан апаларыбыз, аларга болгон жылуу мамиле жөнүндө Базаркул Данияровдун бир тууган иниси Насыр Данияров төмөнкүлөрдү эскерген: «Базакем кыргыз кыздарынан окууга тартып, тарбиялоого көп аракет кылган. Алардын менин эсимде калгандары: Айшакан Карасаева (Түмөнбаева), Аккагаз Арабаева (Азыкова), Нурия Осмоналиева (Эшмамбетова), Ниязкан Солтоноева, Гульсина Мамбетова, Уултай Ботбаева, Мариям Тууганбаева (Туратбекова), Жамиля Кошоева, Зайнакан Белекова, Курман Кыдырбаева, Нурила Абдымомунова, Акима Жолдошова, Зуура Кабаева, Сайра Кийизбаева, Анвар Куттубаева (Акматова), Нурия Сыдыкова ж.б.» [3].

Окуу жайдын жетекчиси жана окутуучу-устат катары Б.Данияровдун өзү окуткан шакирттерине, өзгөчө аз сандагы кыргыз кыздарына көргөн аталык камкордугу жөнүндө анын окуучуларынын бири, КУУнун ардактуу профессору, маркум Бектенов Зияш агай өз учурунда төмөнкү эскерүүсүн калтырган экен. «Араңарда кыргыздын окуп жүргөн үркөрдөй болгон он-он беш кызы бар. Аларга туура мамиле жасап, окууларын жакшы окуп, түзүк тарбияланышына көмөкчү болгула! – деген сыяктуу акыл-насаат сөздөрдү Базакем бизге ар бир кадамы, ар бир берген сабагы сайын тынбай айта берер эле» [4]. Базаркул Данияров өзүнүн агартуучулук ишмердигинде окуу жайдагы ийримдердин натыйжалуулугуна, иштиктүү жыйынтыгына көп көңүл бурган. Ал жетекчи катары окуу жайдын бардык тармактарында эмгектенип жатышкан кызматкерлерден, окутуучу-мугалимдерден темирдей бекем тартипти, системалуу аракетти, уюшкандыкты талап кылган. Анын бир мисалы катары ийримдердин ишин үзгүлтүккө учураткан педтехникумдун чарба иштери боюнча башчысына өз Буйругу менен

административдик жазага тарткандыгы архивдик материалдарда сакталып калган. Ал боюнча төмөнкүдөй маалымат бар.

1929-жылы ноябрь айында окуучулардын сабактан кийин өткөрүлүүчү ийримдери өз убагында өтпөй үзгүлтүккө учурайт. Көрсө, окуучу балдар жаткан жатакананын ашканасында кечки тамактануунун графигин ашпозчулар өз алдынча өзгөртүп, жумуштан эрте кетүүнүн аракетинде болушат. Кечки саат 19.00дө берилүүчү тамакты саат 18.00гө которушуп беришет. Демек, окуучулар тамактанууга бир саат эрте келишип, тийиштүү ийримдердин иш күнүндө өзгөрүү болуп, ошол күнкү ийримдердин тапшырмалары аткарылбайт. Кеч күз келип, күн кыскарганына байланыштуу караңгы эрте түшсө керек. Муну билген Б.Данияров окуу жайда ошол күнү ийримдер, кошумча сабактар болбой, үзгүлтүккө учураганына байланыштуу окуу жайдын чарбалык иштерди тейлеген жетекчиси А.В.Лисицындын эмгек маянасынан Буйрук менен карматкан. (Буйрук №12, 30.11.1929-ж.) Бул Буйрукка өзү кол койгон. 2 Ошол жылы П.К.Юдахин катуу оорудан улам 31-октябрда (айрым маалыматтарда 30-октябрь деп жүрөт – Б.Б.) дүйнөдөн кайткан болчу.

Б.Данияров Борбордук педтехникумду жетектеп турган маалында бардык предметтерге бирдей мамиле жасап, калыс болууга аракеттенген. Ар бир окутулган сабактын ийримин түзүүгө, аларга айылдан келген окуучуларды (студенттерди) жапырт катыштырууга далалаттанган. Алар үчүн окуу жайдын ошондогу мүмкүнчүлүгүнө жараша бардык шартын түзүүгө умтулган. Айрым сабактар боюнча Бишкектин өзүндө окутуучу-мугалим талапка ылайык табылбаган соң аларды Б.Данияров Москвадан жана да башка чоң шаарлардан чакыртып, алдырган. Анын бир мисалы катары ошондогу дене тарбия сабагын сапаттуу окутууга, анын ийримин түзүүгө жасаган иш-аракетин көрсөтүүгө болот. Б.Данияров бул сабак боюнча Москвадан дене тарбия мугалимин чакыртып, педтехникумга сабак бердирүү менен кошо ошол эле учурда гимнастика боюнча атайын ийрим ачтырган. Алар жөнүндө андагы окуучусу Аккагаз Эшеналиевна Арабаева төмөнкүлөрдү айтып, эскерген: «Базаркул агай бизди «хор кружогуна катышкыла, пионер ишин жакшы койгула»-деп биздин техникумда бир гана пионер отряды эмес 4-5- отряд уюшулуп кетти. Себеби, балдар көп болуп, алар базовый отрядга уюшулду. Биздин базовый пионер вожатыйыбыз Султан Юсупов болучу. Ошондо биздин

жаныбыздан Базаркул агай такыр кетчү эмес. Хор кружогун уюштуруп жатабыз, катышасыңар деди. Ал убакта Малдыбаев агай, анан Жамгырчиев бир далай жазуучулар, Данияровдун иниси Төлөнбайлар катышат. Бирок алар чоң болгондуктан бизге үйрөтүп турду. Мисалы кыздар, балдар болуп дайым «Союз Кошчу» деген Совет көчөсүндө театр бар болчу, ошол жерге барып концерт койчубуз. Мен, Айшакан кийин Гүлайша Мамбетова солист да болуп калдык. Жалгыз ырдоого да катышкан. Анан Базаркул агай бир жакшы Москвадан физкультурница аялды алып келди. Ошол аял, анда биз физкультура дегенди билбейбиз, кыздар катышчу эмеспиз, чоң балдар чуркап ойноп жүрчү, а бизди ошол жаңы физкультурница художественный гимнастикага үйрөтө баштады. А Базаркул агай ошонун жанында турчу «кандай болуп жатат, эмне болуп жатат, жакшы болдубу»-деп. Бизге майрам сайын, майрам болбогондо деле, дем алышта деле жазуучулар, көп кызматчылар келчү, алар азыр менин эсимде калбай калды. Ошолордун ортосунда художественный гимнастиканы ойночубуз. Кыргыздын кыздарына отургандар таң калчу». (Диктафондон жазылган. 1989-ж. май) [2].

Борбордук педтехникумда билим алышкан жаштар ал убакта мугалимдик кесипке бир эле факультетте т.а. тил-адабият факультетинде (литфак) даярдалган. Демек, азыркы окуу жайдагы филология (кыргыз, орус) факультеттери эң алгачкы, адистик даярдоочу өзгөчөлүктөргө ээ болгон, тунгуч улуттук окуу жайыбыздын негизин түзгөн, түптөгөн факультет болгон. Бул жагынан кыргыз, орус филология факультеттери (ал убакта баары бирге, бир факультет болгон – Б.Б.) биздин улуттук университетибиз (мурдагы Кыргыз Агартуу институту – Борбордук пед. техникум – Б.Б.) менен жашташ, тагдырлаш десек болот. Ал мезгилде Борбордук пед. техникумда так илимдер (физика, математика, химия, биология, география ж.б.) табият таануу боюнча илимдер жөн гана тааныштыруу ирээтинде окутулган. Ал кезде тиешелүү педагогикалык кадрлар да, окуу-методикалык куралдар да өз деңгээлинде болгон эмес. Жогоруда саналып өткөн так илимдерге таандык предметтерди өз учурунда Григорьев В.Г., Костин Г.А., Петровский Ч.В., Сидоркина К.И., Максимов ж.б. мугалимдер окутушкан. Бул сабактар жалпы жонунан негизги класстарга орус тилинде өтүлүп келген [5].

Кыргыз балдар үчүн бул так илимдер боюнча тийиштүү ийримдер уюштурулган эмес. Сүрөт сабагын (ИЗО) Кыргыз Агартуу институту ачылган күндөн баштап Образцов Владимир Виталиевич окутуп, жергиликтүү улуттун балдары үчүн ийрим ачып, анда аталган атактуу устат-сүрөтчү узак жылдар бою эмгектенген. Ошол түйшүктүү эмгектин жемиши катары бул улуу устат кыргыздын тунгуч профессионал эл сүрөтчүсү, академик Гапар Айтиевдин талантын ойготуп, аны кыл калемдин чебери катары таптаган биринчи сүрөт мугалими болгон. Ошондогу сабак берип, окуткан мугалимдери жөнүндө Кыргыз Борбордук пед.техникумунун (ЦКПТ) бир кездеги бүтүрүүчүсү, карыя журналист Шайык Жамансариев аксакал төмөнкүлөрдү эскерет: «1925-27-жылдарда ЦКПТда белгилүү инсандар, кийин Наркомпрос болгон Токчоро Жолдошов «Коом таануу» боюнча мугалим, ишмер Данаке Иманов, Кайридин Кашымбеков, Сатыбалды Нааматов, композитор Шубин, атактуу Касым Тыныстанов, сүрөтчү Владимир Образцов, Узакбай Абдукаимов, Керим Сооронбаев, Ысмайыл Жаркымбаев, Борис Лукин, Петр Зима, Райымкул Акматалиев, Зияш Бектенов, Тазабек Саманчин ж.б. көптөгөн залкарлар мугалим болушкан. Мына ушул алгачкы көк чоку мугалимдерден таалим-тарбия алдым. Мурда 1924-27-жылдарда араб тамгасын айылдан окусам, 1929-жылы ЦКПТдан латын тамгасын үйрөндүм» [6] - дейт. (Борбордук педтехникумдагы алгачкы адабий-драмалык ийримдер жөнүндө автордун 2020-жылы жарык көргөн «Кыргыз билим журту» окуу куралынан кеңири маалымат алсаңыздар болот- ред.)

Адабияттардын тизмеси:

1. Данияр уулу Б. Борбордук Кыргыз педагогика техникуму. «Жаңы маданият жолунда», 1928-ж, июнь, №2.
2. Даниярова Кутпа. «Базаркул Данияров – тунгуч агартуучу» (Өрнөктүү адамдын өмүр жолу). –Б., 2000-ж
3. Мамлекеттик архив. Фонд 658, оп. 5, ед. 502, 1-10-беттер.
4. Бектенов З. Замандаштарым жөнүндө эскерүү. Бишкек, 1996-ж, 101-бет.
5. Мамлекеттик архив. Фонд 658, оп. 4, ед 3, 14-бет.
6. Жамансариев Ш. ЦКПТда. Китепте: Жамансариев Ш. Баян жол. Бишкек, «Седеп» фондусу, 2000-ж. 88-бет.

УДК: 371.124 (575.2) (04)

Галиева З.И.

КНУ им. Ж. Баласагына / Ж.Баласагын атындагы КУУ

Galieva Z.I

J. Balasagyn KNU

**Киргизский государственный педагогический институт и его вклад
в подготовку интеллектуальной элиты Кыргызстана
Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институту жана анын
Кыргызстандын интеллектуалдык элитасын даярдоого кошкон
салымы**

**Kyrgyz State Pedagogical Institute and its contribution to the training of
the intellectual elite of Kyrgyzstan**

***Аннотация.** В статье рассматривается история создания первого высшего учебного заведения в Кыргызстане – Государственного педагогического института имени М. Фрунзе, а также вклад Педагогического института в подготовку национальной интеллигенции Кыргызстана в 1930-1940-е годы. Большое внимание уделяется также его деятельности в годы Великой Отечественной войны и вплоть до создания на базе Педагогического института Государственного университета.*

***Аннотация.** Макалада Кыргызстандагы биринчи жогорку окуу жайынын – М.Фрунзе атындагы Мамлекеттик педагогикалык институттун түзүлүчүү тарыхы, ошондой эле 1930-1940-жылдардагы Кыргызстандын улуттук интеллигенциясын даярдоого педагогикалык институттун кошкон салымы тууралуу сөз болот. Улуу Ата Мекендик согуш жылдарындагы жана педагогикалык институттун базасында Мамлекеттик университеттин тузулгонго чейинки ишмердүүлүгүнө да көңүл бурулат.*

***Abstract.** The article examines the history of the creation of the first higher educational institution in Kyrgyzstan – the M. Frunze State Pedagogical Institute, as well as the contribution of the Pedagogical Institute to the training of the national intellectuals of Kyrgyzstan in the 1930s and 1940s. Much attention is also paid to its activities during the Great Patriotic War and up to*

the establishment of the State University on the basis of the Pedagogical Institute.

Ключевые слова: Педагогический институт, история, научно-педагогический коллектив, национальная интеллигенция, интеллектуальная элита, дипломированные специалисты.

Урунтуу сөздөр: Педагогикалык институт, тарых, илимий-педагогикалык коллектив, улуттук интеллигенция, интеллектуалдык элита, бүтүрүүчүлөр.

Key words: Pedagogical Institute, history, scientific and pedagogical collective, national intelligentsia, intellectual elite, graduates.

Первым высшим учебным заведением Кыргызстана стал Кыргызский государственный педагогический институт им. М.В. Фрунзе.

В становление первого вуза республики большой вклад внес Кыргызский центральный педагогический техникум, образованный в 1928 г. Его директором в 1928-1932 гг. был видный ученый К.К. Юдахин.

Первоначально техникум имел два отделения: подготовительное (трехгодичное) и основное (четырёхгодичное). Позднее были созданы еще несколько отделений: школьное, дошкольное, физкультурное, политико-просветительское. Фактически техникум готовил учителей неполных средних школ. По мнению член-корреспондента республиканской Академии наук С. Табышалиева, с которым невозможно не согласиться, «в его рамках возник своеобразный вуз; только на последних (четвертых) курсах обоих отделений (кыргызского и русского) студенты специализировались: либо по языку (кыргызскому или русскому), либо по математике, либо по истории» [1, с.17].

Из-за отсутствия в Кыргызстане преподавателей с высшим образованием они приглашались из других союзных республик. К примеру, в 1927 г. по приглашению Народного комиссариата просвещения (Наркомпрос) Киргизской АССР (КССР) во Фрунзе (ныне Бишкек) из РСФСР приехал Г.И. Хоролец, который был одним из трех преподавателей русского языка и литературы со специальным высшим образованием [2, с.252]. С 1927 г. по 1938 г. он преподавал русский язык и литературу, заведовал основными отделениями педагогического техникума и других учебных заведений республики (Всесоюзного

Заочного финансово-экономического института, финансово-экономического, гидромелиоративного техникумов и др.) [2, с.252].

Среди первых педагогов техникума были также выпускники Средне-Азиатского государственного университета (САГУ).

Кыргызстан в это время не был обеспечен ни учебниками, ни кыргызско-русскими и русско-кыргызскими словарями, ни научной литературой, что бесспорно затрудняло обучение кыргызской молодежи, которая фактически не знала русского языка.

Несмотря на это, по нашему мнению, Педагогический техникум и его преподаватели дали путевку в жизнь выдающейся плеяде кыргызской интеллигенции, которая в дальнейшем способствовала развитию народного хозяйства, культуры, науки и образования нашей республики. Среди них можно отметить народных писателей и поэтов К. Маликова, А. Осмонова, М. Элебаева, Д. Боконбаева, прославленного композитора А. Малдыбаева, министра культуры К. Кондучалову, народного художника СССР Г. Айтиева и др. [2, с.252].

В мае 1930 г. СНК РСФСР в своем постановлении «О хозяйственном и культурном строительстве и перспективах развития КАССР» решил: «В целях подготовки квалифицированных работников из среды коренного населения проработать вопрос об организации в Киргизской автономной республике педагогического высшего учебного заведения» [4].

13 января 1932 г. постановлением СНК КАССР Педагогический техникум был преобразован в Кыргызский государственный педагогический институт имени М.В. Фрунзе (КГПИ) [5]. Первым директором Пединститута был назначен А. Мактыбеков.

5 ноября 1932 г. председатель ЦИК КАССР А. Орозбеков и секретарь Киробкома партии Б. Исакеев официально открыли Пединститут [6, с.8-12].

Структурно институт состоял из четырех факультетов: общественных наук, литературно-лингвистического, биологического и физико-математического.

Позднее литературно-лингвистический факультет был преобразован в факультет языка и литературы с отделениями русского и

кыргызского языков, а факультет общественных наук был переименован в исторический (1934 г.) [1, с.185].

26 февраля 1933 г. на торжественном заседании Президиума ЦИК и СНК КАССР был подписан генеральный договор о политическом, хозяйственном и культурном шефстве Ленинграда (ныне Санкт-Петербург) над КАССР, в т.ч. в области научного сотрудничества [7, с.90].

КГПИ в первые годы деятельности столкнулся с большими проблемами. Во-первых, для начала учебной работы была необходима серьезная материально-техническая база: новые учебные корпуса, мебель, кабинеты, лаборатории, оборудование, учебная и научная литература и др.

Руководство Пединститута в январе 1933 г. обратилось в Ленинградский педагогический институт им. Герцена с просьбой о помощи в комплектовании учебных кабинетов, лабораторий, библиотеки. Аналогичные письма были направлены и в другие вузы страны, которые откликнувшись, оказали Пединституту посильную помощь. КГПИ получил оборудование для кабинетов, учебную и научную литературу. Вскоре институту было выделено удобное помещение для занятий, а для студентов – общежитие, начала функционировать столовая [1, с.22].

Во-вторых, сложности возникли и с обеспечением достаточного контингента выпускников школ для приема в вуз [8, с.227], особенно из числа кыргызской молодежи. Так, по переписи 1926 г. в Кыргызстане в возрасте от 9 лет и выше грамотность населения составляла 16,5 % [9, с.8].

В Пединститут на момент открытия планировалось принять 150 студентов, затем – 120, но фактически принятыми оказались всего 43 студента. Начало занятий отложили на месяц, в течение которого в институт приняли еще 11 человек. Тогда своим решением республиканский Наркомпрос перевел 30 студентов третьих курсов фрунзенских педагогических техникумов на первый курс КГПИ. Благодаря этому в институте стали обучаться 74 студента, среди них кыргызы составляли меньше половины [6, с.45].

При этом студентов смогли набрать только на три факультета. На физико-математический факультет студентов смогли набрать только в 1933 г. [1, с.21], поскольку подготовленной молодежи не было.

По вышеуказанным объективным причинам первый учебный год в институте начался не 1-го сентября, а 3-го октября 1932 г.

Серьезной проблемой стало и привлечение на учебу в институт кыргызских девушек, учились, в основном, юноши.

В-третьих, отсутствие учебников и учебных пособий, кыргызско-русских и русско-кыргызских словарей, научной литературы.

В-четвертых, комплектование факультетов института научно-педагогическими кадрами. При его открытии научно-педагогической деятельностью занимались всего 5 кафедр: социально-экономических дисциплин, математики, педагогики, биологии и лито (литературы и языка) [10].

В 1935 г. при КГПИ был открыт Учительский институт с отделениями языка и литературы [6, с.11,13].

Из-за острой нехватки квалифицированных педагогических кадров, в частности, профессоров и доцентов, руководство КАССР вынуждено было просить Наркомпрос РСФСР о помощи. В результате в 1930-е годы молодые специалисты-выпускники центральных вузов по направлению отправлялись в Кыргызстан. В итоге педагогический состав института был укомплектован выпускниками высших учебных заведений г. Москвы (5 чел.), Ленинграда (4 чел.), Киева (1 чел.), Ташкента (САГУ, 2 чел.), Алматы (Казахский пединститут, 1 чел.) и др. [10].

Среди них, можно выделить, к примеру, длительное время работавшего деканом биологического факультета КГПИ, кандидата биологических наук, заслуженного учителя КССР Д.П. Степаненко; профессора кафедры методики преподавания русского языка, доктора филологических наук П.И. Харакоза, А.Г. Зима (впоследствии доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент АН КССР), профессора Г.А. Сухомлинова, доцентов Б.М. Лунина, Г.Г. Куранова, А.М. Буйницкого, старшего преподавателя физической культуры В.В. Озаровского и многих др. [1, с.22].

В 1934-1935 гг. из Москвы в Кыргызстан была направлена группа молодых специалистов-историков для работы в Пединституте. Среди них Г.Г. Куранов, выпускник Коммунистического университета (факультет лекторской группы историков) и Института Красной профессуры. В течении 1936-1941 гг. он заведовал кафедрой истории Пединститута, был первым заместителем Наркомпроса [11] и депутатом Верховного Совета КССР.

В 1935 г. на исторический факультет института прибыли Б.М. Зима и А.Г. Зима – студенты последнего курса Московского историко-философского института, в 1937 г. – Г.Т. Зайцев, выпускник этого же института [12], который сразу по прибытии в Пединститут начал исполнять обязанности декана исторического факультета. По разверстке ЦК ВКП (б) выпускник Ленинградского государственного университета Я.А. Чубуков также был командирован в Пединститут в качестве старшего преподавателя новой истории [13].

Впервые кафедра истории в КГПИ была создана осенью 1936 г., ее возглавил к.и.н., доцент Г.Г. Куранов [9, с.8].

В 1939 г. на историческом факультете функционировали уже три кафедры: истории СССР (зав. кафедрой и.о. доцента А.Г. Зима), новой истории (зав. кафедрой к.и.н, доцент Г.Г. Куранов) и древней и средневековой истории (зав.кафедрой доцент Б.М. Зима) [14].

В числе первых направленных МГУ им. М.В. Ломоносова, как писал академик А. Какеев, был Г.А. Сухомлинов, который в 1934 г. окончил Московский университет, а в 1937 г. – аспирантуру с защитой диссертации на соискание ученой степени кандидата математических наук. В 1939 г. он получил ученое звание доцента. По окончании аспирантуры Г.А. Сухомлинов был принят в докторантуру АН СССР и успешно работал над докторской диссертацией. Вскоре его направили в КГПИ, где он занимал последовательно в 1938-1942 гг. должности заведующего кафедрой математики, заведующего аспирантурой, заместителя директора по научно-учебной работе. С 1946 г. по 1954 г. он работал зав.кафедрой математического анализа, заместителем директора Пединститута [15, с.72].

С 1936 г. зав. кафедрой русской литературы руководил по командировке Наркомпроса РСФСР А.М. Воцакин, зав. кафедрой всеобщей литературы –доцент М.Х. Будянский. В числе совместителей Пединститута в это время был и профессор К.К. Юдахин, научный сотрудник института Востоковедения АН СССР [6, с.32-33].

Местные кадры специалистов высшей квалификации появились в Кыргызстане во второй половине 1930-х годов, хотя известно, что на кафедре лито (литературы и языка) по несколько лет проработали такие известные личности республики, как профессор К. Тыныстанов, доценты

Т. Жолдошев, С. Нааматов, педагог-просветитель, старший преподаватель Б. Данияров, а также в свое время на факультете языка и литературы трудился теоретик языкознания, полиглот, ориенталист и один из первых переводчиков эпоса «Манас» на русский язык Е.Д. Поливанов [10].

Огромным событием в культурной жизни всего Кыргызстана и Пединститута стал выпуск в 1936 г. первой группы специалистов – «педагогов высшей квалификации, ставшей в дальнейшем основой большого отряда научно-педагогической интеллигенции» [1, с.22] республики. Первый выпуск состоял из 46 педагогов (в их числе 13 кыргызов).

Республиканская газета «Советская Киргизия» (в советский период времени) писала по этому поводу следующее: «Это небольшая цифра в республиканском масштабе. Но эти первые 46 мастеров педагогического дела будут ковать тысячи молодых людей, которые будут приходить в вузы. В этом все значение первого выпуска, являющегося праздником» [16] для всего Кыргызстана.

Среди первых дипломированных специалистов, к примеру, дипломы о высшем историческом образовании получили 9 выпускников, распределенных по всей республике: Б. Джамгерчинов был оставлен преподавателем в Учительском институте КГПИ, Е. Кутарева направлена учительницей в среднюю школу №1 г. Фрунзе, А. Джолдошева – учительницей в неполную среднюю школу г. Токмак, Дж. Тилегенов – методистом в Наркомпрос, А. Умурзаков – заведующим учебной частью в педагогический техникум г. Каракола, Ахметова – преподавателем в Джалал-Абадский педагогический техникум, Шевцова – учителем в среднюю школу г. Каракол, Протасова – в школу для коммунистического состава Красной Армии, Брудастова – учительницей в неполную среднюю школу г. Фрунзе (новостр.) [17].

В дальнейшем А. Умурзаков (до 1943 г.) работал преподавателем истории средних веков в Учительском институте КГПИ [18], Е. Кутарева с 1936 г. по 1940 г. работала по совместительству преподавателем КГПИ и секретарем Верховного Совета КССР [19].

Как было отмечено выше, первым педагогом-историком КГПИ из числа выпускников был Б. Джамгерчинов. С 1936 г. он совмещал

педагогическую деятельность с выполнением обязанностей заместителя директора института по научной и учебной работе [20].

Многие из первых выпускников Пединститута, как считал член-корреспондент С. Табышалиева, стали видными работниками народного образования, хозяйства, науки. Среди них он упоминал будущего доктора исторических наук, профессора, академика республиканской АН Б. Джамгерчинова, заслуженных учителей республики А. Джолдошеву, У. Ботбаеву, член-корреспондента АН республики К. Шатемирова и др. [1, с.23].

В 1937 г. педагогическую деятельность на поприще подготовки специалистов-историков начал выпускник исторического факультета КГПИ А.Х. Хасанов [21], начавший трудовую деятельность преподавателем кафедры истории СССР. Впоследствии он стал доктором исторических наук, профессором, член-корреспондентом АН КССР.

В 1938-1939 гг. С. Ильясов, будучи аспирантом Пединститута, работал директором и преподавателем рабфака при КГПИ [22], в 1939 г. свою педагогическую деятельность начал Б. Элебаев [23].

Из числа выпускников Пединститута на факультете языка и литературы, к примеру, остались работать К.К. Сартбаев (в будущем профессор, зав. кафедрой кыргызского языка), Н.А. Альпиев (в будущем доцент, зам.директора Учительского института, зам. директора Пединститута по учебной работе, зав.кафедрой русского языка) [6, с.37].

Следовательно, в первые годы работы КГПИ его профессорско-преподавательский состав был сформирован из выпускников вузов Москвы, Ленинграда, Киева, Ташкента и других городов Советского Союза, направленных в Кыргызстан для оказания ему помощи в деле подготовки дипломированных специалистов. Вскоре к этому коллективу присоединились и лучшие выпускники Пединститута. В итоге здесь сформировался деятельный и творческий научно-педагогический коллектив.

Огромный вклад в подготовку научно-педагогических кадров, на наш взгляд, внесла аспирантура, учрежденная в 1938 г. при Пединституте решением СНК КССР. В аспирантуру еще до войны было произведено три набора, а до 1951 г. ее окончили 55 человек [1, с.165]. Многие из них стали видными учеными Кыргызстана, к примеру, академики и член-

корреспонденты АН республики вышеупомянутый Б.Д. Джамгерчинов, А.Х. Хасанов, С.И. Ильясов, К. Шатемиров, К.К. Сартбаев, которые, в свою очередь, не жалея своих сил и знаний, подготовили для республики целую плеяду научных работников. Можно, к примеру, привести такие цифры: академик Б.Д. Джамгерчинов подготовил более 20 кандидатов и докторов исторических наук; член-корреспондент А.Х. Хасанов – более 24 кандидатов и докторов исторических наук [24, с.12]; М.И. Иманалиев, К.К. Сартбаев – более 20 кандидатов наук, профессор Ф.И. Франкель – 18 кандидатов наук, профессор Б.М. Зима – более 14 кандидатов исторических наук [1, с.165].

Если в первые годы существования КГПИ работало всего 5 кафедр, то в 1939-1940 гг. научно-педагогическую деятельность осуществляли уже 16 кафедр, на которых трудились 135 преподавателей, в их числе 29 профессоров и доцентов [6, с.87-88].

Важным событием культурной жизни республики стал выход в свет в 1940 г. толкового кыргызско-русского словаря К.К. Юдахина, русско-кыргызского словаря, составителями которого были Х.К. Карасаев, Ж.Ш. Шукуров, профессор К.К. Юдахин, научные сотрудники и преподаватели КГПИ. Эти словари послужили теоретической базой в области сопоставительного изучения кыргызского и русского языков [2, с.253].

Годы Великой Отечественной войны стали годами суровых испытаний, жестоких потерь на полях сражений для всего Советского Союза, в т.ч. и Кыргызстана. Вся страна поднялась на борьбу с фашизмом.

Научно-педагогический коллектив КГПИ (директорами института в военный период были С.А. Арбаев (1941-1943 гг.), М. Якушев (1943-1945 гг.)) не остался в стороне от этой борьбы.

За первый год войны на фронт из числа преподавательского и студенческого состава института ушли более 240 человек. Это Г.П. Гавырин (директор), А. Ахмеров (начальник спецчасти), и.о. доценты Г.Т. Зайцев, Г.Н. Михайлов, преподаватели В.В. Озоровский, Я.В. Быков (впоследствии член-корр. АН КССР), Б.М. Зима (в будущем профессор), Э.М. Бодров, М. Архипов, К. Абдуллабеков, М. Турусбеков и др. Вместе с ними на фронт отправился студенты Д. Джамансартов, А. Джунусов, А. Кусегенов, Л. Тузов, Л. Балтабаев, М. Байкожоев и многие другие [25, с.7].

В целом, как писал С. Табышалиев, на фронт ушли более 40 преподавателей и более 200 студентов [1, с.32].

Оставшиеся преподаватели самоотверженно трудились, несмотря на ошутимую нехватку педагогов. Так, в первый год войны в институте работало 8 профессоров, 21 доцент и кандидат наук, 25 старших преподавателей и 25 ассистентов.

Страдал и плановый набор студентов. К примеру, по итогам 1942 г. на факультеты института было зачислено всего 354 студента [25, с.11], а на всех отделениях и факультетах насчитывалось 1540 студентов [1, с.32].

В ноябре 1941 г. Пединститут был переведен в г. Пржевальск (до октября 1943 г.), а в здании самого института расположился госпиталь.

На новом месте не хватало не только оборудованных аудиторий, учебной литературы, помещений для проживания, но отсутствовали элементарные условия для обучения: не было электричества, учебные аудитории освещались керосиновыми лампами, учебный корпус и общежития не отапливались.

Но даже в таких условиях коллектив института продолжал свою трудовую деятельность. За два года пребывания в Пржевальске КГПИ выпустил 326 учителей для семилетних и неполных средних школ.

Военные годы привели к объективным переменам и в системе образования: сокращались сроки обучения с одновременным пересмотром не только учебных программ и планов, но и изучаемых дисциплин. В итоге Пединститут стал готовить специалистов по сокращенной программе: студентов обучали три года (вместо четырех), при этом большое внимание уделялось военным занятиям.

Недостаток профессорско-преподавательского состава перекрывался за счет эвакуированных на территорию республики вузов из центральных и западных областей Советского Союза, в их числе Харьковский ветеринарный, Николаевский кораблестроительный, второй Харьковский медицинский, Харьковский стоматологический, Ленинградский ветеринарный институты, Ростовский Государственный университет, Ленинградский Государственный Ордена Ленина и Ордена Красной Звезды институт физической культуры им. Лесгафта [1, с.34].

Педагогические коллективы эвакуированных вузов оказали неоценимую помощь Пединституту своим самоотверженным вкладом в

развитие его интеллектуального и научного потенциала, подготовку научных, педагогических и других кадров для республики. Многие из них читали лекции для студентов КГПИ, возглавляли кафедры, помогали в проведении научных исследований, повышении квалификации местных педагогов и др. В целом, в Пединституте работали 22 преподавателя из эвакуированных вузов, в т.ч. 4 профессора, 7 доцентов. Среди них можно назвать таких видных ученых и педагогов, как профессор В.Д. Преображенский, профессор П.Н. Берков из ЛГУ, который заведовал кафедрой русского языка и литературы, доцент Ленинградского кораблестроительного института М.В. Лаврентьев, и др. [25, с.16].

В свою очередь, преподавательский состав КГПИ совершенствовал свое педагогическое мастерство, заимствуя их богатый опыт в организации учебного и научно-исследовательского процесса, проведении лекционных, практических, лабораторных занятий и др.

Даже в суровые годы Великой Отечественной войны не прекращалась научная и исследовательская деятельность профессорско-преподавательского коллектива Пединститута.

В 1942 г. на заседании Ученого Совета Средне-Азиатского госуниверситета выпускник исторического факультета Пединститута, а потом его аспирант А.Х. Хасанов защитил кандидатскую диссертацию [24, с.8].

В 1943 г. диссертацию на соискание ученой степени кандидата исторических наук там же защитил еще один выпускник исторического факультета КГПИ Б. Джамгерчинов [26, с.11].

Коллектив Пединститута за годы войны реализовал серию научных трудов. Из них можно упомянуть, к примеру, такие работы: А. Альпиев «Вопросы истории изучения тюркских языков», К. Сарманова «Диван Махмуда Кашгарского», А. Каликов «Территориальное расположение тюркских языков», А. Калимов «Пособие по практическому курсу кыргызского языка для русских групп высшей школы», И. Батманов «Введение в тюркологию и вопросы методики преподавания русского языка в кыргызской школе», Н. Альпиев, К. Сартбаев, А. Белова «Учебник по русскому языку для кыргызских групп» и др. [25, с.13-14].

В 1943 г. был выпущен первый «Очерк истории кыргызской литературы», написанный авторским коллективом преподавателей

Пединститута, в составе М.И. Богдановой, (позднее профессора МГУ им. М. Ломоносова), доцентов, кандидатов наук Т. Саманчина, К. Рахматулина и О. Жакишева [15, с.74].

В октябре 1943 г. согласно специальному постановлению правительства «О переводе Кирпединститута из города Пржевальск в город Фрунзе» начался переезд вуза в столицу [27].

16 октября 1944 г. Правительство республики приняло постановление «О возвращении учебного корпуса с имуществом пединститута, которое в 1941 г. было занято госпиталем» с целью восстановить материальную базу КГПИ. В этом же году Пединститут был переведен в свое прежнее помещение. С каждым годом увеличивались финансовые средства, направляемые на приобретение оборудования для кабинетов и лабораторий, на улучшение культурно-бытового обслуживания преподавателей и студентов.

В ноябре 1944 г. согласно постановлению, республиканского СНК «О создании нормальных условий работы пединститута», вузу было выделено оборудование (столы аудиторные, классные доски и др.), постельные принадлежности для общежития (матрасы, одеяла) и др. [25, с.15].

Произошло значительное увеличение профессорско-преподавательского состава института за счет демобилизованных преподавателей, которые полностью влились в учебный и научный процесс института. Если к концу 1944/45 учебного года в КГПИ работало всего лишь 33 преподавателя, то в 1945/46 учебном году вуз располагал уже 133 преподавателями [28].

В послевоенные годы в Пединституте начался процесс восстановления прежней системы подготовки дипломированных специалистов, улучшения качественного состава педагогического коллектива. К примеру, в 1948-1949 годы по направлению Министерства высшего образования СССР в Пединститут прибыли: завершившая обучение в аспирантуре в г. Москве В.М. Петровец (выпускница САГУ); к.и.н. А.А. Мейер; А.А. Чукубаев (выпускник САГУ); выпускники МГУ И.М. Скляр, В.Ф. Шелике. В послевоенные годы в Пединституте начали работу выпускники института Х.М. Мусин, Ш.Т. Есенгараева, С.Т. Табышалиев, С.В. Саксонская, А. Арзыматов и Б.Ч. Чокушев.

Если в 1948 г. на кафедрах истории СССР и всеобщей истории КГПИ было 10 преподавателей, то в 1949 г. на историческом факультете КГПИ работало 19 преподавателей из них 6 к.и.н. [29]: А.Х. Хасанов, В.М. Петровец, В.В. Липович, Б.Д. Джамгерчинов, В.Е. Кутарева, Б. Элебаев, ст.пр.: – Н. Абдуазизова, С. Табышалиев, С.В. Саксонская, А. Чукубаев, И.М. Скляр, Б. Оморев.

Активизировалась и научно-исследовательская деятельность профессорско-преподавательского состава института. Например, в 1947 г. издательством «Советский писатель» в Москве был опубликован очерк М.И. Богдановой «Киргизская литература». Она была также автором работы «Некоторые данные по классификации киргизского фольклора», в которой впервые дана классификация кыргызского устно-поэтического творчества. Или в 1948 г. будущие профессора КНУ З. Бектенов и Т. Байджиев выпустили учебник для средней школы «Кыргыз адабияты» [15, с.74].

Это способствовало бурному развитию института и раскрытию научного и творческого потенциала его профессорско-преподавательского коллектива, который продолжал свою активную деятельность по подготовке педагогической и научной элиты республики.

Таким образом, можно сделать следующие выводы. Пединститут внес значительный вклад в развитие социально-экономического, культурного, интеллектуального и научного потенциала республики.

За сравнительно короткий период времени КГПИ превратился в крупный центр подготовки квалифицированных кадров для многих отраслей народного хозяйства, государственных органов, научных учреждений, школ и т.п. Пединститут, как охарактеризовал его член-корреспондент С. Табышалиев, стал «кузницей» кадров отечественной национальной интеллигенции.

Несомненные достижения и самоотверженный подход к выполнению поставленных задач со стороны научно-педагогического коллектива института способствовали усилению авторитета КГПИ, создав все условия для перерастания его в университет.

Совет Министров СССР 24 мая 1951 г. принял постановление об образовании на базе Пединститута Кыргызского государственного

университета (КГУ), который был приравнен к высшим учебным заведениям первой категории.

31 августа этого же года состоялось торжественное открытие первого в республике университета, что стало грандиозным событием в культурной жизни Кыргызстана.

Первым ректором стал известный ученый-историк, академик Б. Джамгерчинов, позднее университет возглавляли академики Б.М. Юнусалиев, С.Т. Табышалиев, М.И. Иманалиев, К.О. Оторбаев и др.

Список литературы:

1. Табышалиев С.Т. Кузница подготовки кадров (история КГУ им. 50-летия СССР). – Фрунзе, 1975.
2. Хоролец Е.Г. Из истории филологического факультета КНУ // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. – Вып.4. – 2013. – С. 251-256.
3. Архив КНУ. Ф. 869, д. 4635, л.6.
4. ЦГА КР. Ф.23, оп.1, д.524, л.6.
5. ЦГА КР. Ф.350, оп.14, д.858, л.557.
6. Петровец В.М., Сраждинов А.С., Складар И.М. Первенец высшей школы Киргизстана: очерк истории Киргизского государственного педагогического института им М.В. Фрунзе – Бишкек, 1992.
7. Кадыралиева Н. Подготовка научно-педагогических кадров историков в Кыргызстане в 1932-1991 гг. Дисс. ... к.и.н. –Бишкек, 2021.
8. Советский Киргизстан в документах 1917-1967 гг. /Под редакцией Дж.С. Бактыгулова, Б.М. Зима – Фрунзе, 1983.
9. Высшее и среднее специальное образование в КССР. Статистический сборник. – Ф., 1973.
10. История КНУ. Электронный ресурс. URL – https://www.knu.kg/ru/index.php?option=com_content&view=article&id=50:2010-02-26-09-48-16&catid=46:cat-obshiesvedeniya&Itemid=74
11. Архив ОПД КР. Ф.56, оп.6, д. 5110, л.13. Личное дело № 1143. Куранов Г.Г.
12. Архив ПД КР. Ф.56, оп.4, д.165, л.21. Протоколы заседаний бюро ЦК КП Кыргызстана № 51-61. 1939 г.
13. Архив ОПД КР. Ф.56, оп.7, д.4583, л.6. Личное дело № 181. Чубуков Я.А.

-
-
14. ЦГА КР. Ф.869, оп.10, ед.хр.8, л.10.
 15. Какеев А.Ч. Вклад МГУ им. М.В. Ломоносова в дело подготовки интеллектуальной элиты Кыргызской Республики //МГУ им. М.В. Ломоносова – КНУ им. Ж. Баласагына. Вехи сотрудничества – Бишкек,2004.
 16. Советская Киргизия. 30 июня 1936.
 17. Архив ПД КР. Ф.10, оп.1, д.711, л. 53. Протоколы заседаний КирОбкома ВКП (б) 1936 г.
 18. Архив КНУ. Ф.869, оп.3, д.803, л. 15,16,3-4. Личное дело ст. преподавателя кафедры всеобщей истории Умурзакова А.
 19. Архив КНУ. Ф.869, оп.3, д. 349, л.20.об. Личное дело преподавателя кафедры истории Е.Г. Кутаревой
 20. Архив КНУ. Ф.869 оп.3, ед.хр.229 л.12, 21. Личное дело проф. Б.Д. Джамгерчинова.
 21. Архив КНУ. Ф.869, оп.3, ед. хр.836, л.3 об. Личное дело доцента А.Х. Хасанова
 22. Архив КНУ. Ф. 869, оп. 3, ед. хр.308, л 8-8 об. Личное дело доцента кафедры древнего мира и средних веков С. Ильясова.
 23. Архив КНУ. Ф.869, оп.3, д.918, л.49. Личное дело и.о. зав. кафедрой всеобщей истории Б. Элебаева.
 24. Церенова А. Анварбек Хасанов – ученый и педагог //А. Хасанов Очерки по истории Киргизии XIX – начало XX вв. – М.,2014.
 25. Сраждинов А.С. Великая Отечественная война 1941-1945 гг. в истории Киргизского государственного педагогического института: Очерк к 50-летию победы. – Бишкек,1995.
 26. Грандин И.Н. Академик Джамгерчинов Б.Д. – видный ученый-историк, общественный деятель и педагог Кыргызстана. Автореферат дисс... к.и.н. – Бишкек,2007.
 27. ЦГА КР. Ф.1723, оп.1, ед.хр. 62, л.23.
 28. ЦГА КР. Ф.130, оп.10, ед.хр. 33, л.49.
 29. ЦГА КР. Ф.105, оп.31, д.3060, л.84. Годовые отчеты научно-исследовательских учреждений за 1949 г. и работе аспирантов за 1949 г. (ф. № 82).

УДК: 801: 378. 126 (575.2) /04

Епанешникова Л. В.

Ж. Баласагын атындагы КУУ / КНУ им.Ж.Баласагына

Epaneshnikova L. V.

J. Balasagyn KNU

**Вклад ученых факультета русской и славянской филологии
КНУ им. Ж. Баласагына в подготовку научно-педагогических
кадров Кыргызской Республики**

**Жусуп Баласагын атындагы КУУнун орус жана славян
филологиясы факультетинин окумуштууларынын Кыргыз
Республикасынын илимий-педагогикалык кадрларын даярдоого
кошкон салымы**

**Contribution of scientists from the Faculty of Russian and Slavic
Philology of the KNU named after Jusup Balasagyn to the training of
scientific and pedagogical personnel of the Kyrgyz Republic**

***Аннотация.** В статье представлен хронологический обзор этапов становления и развития факультета русской и славянской филологии КНУ им. Ж. Баласагына. Освещаются научно-педагогические достижения факультета на основе анализа трудов известных ученых факультета – Г.С. Зенкова, Ч.Т. Джолдошевой, Р.С. Шамурзиной и других. Сделан вывод о неоценимом вкладе факультета в науку, воспитание и формирование учителей русского языка и литературы Кыргызской Республики.*

***Аннотация.** Макалада Жусуп Баласагын атындагы КУУнун орус жана славян филологиясы факультетинин калыптануу жана өнүгүү этаптарына хронологиялык обзор берилген. Г.С. Зенков, Ч.Т. Жолдошева, Р.С. Шамурзина жана башка факультеттин белгилүү окумуштууларынын эмгектерин талдоонун негизинде факультеттин илимий-педагогикалык жетишкендиктери чагылдырат. Факультеттин илимге, билим берүүгө жана Кыргыз Республикасынын орус тили жана адабияты мугалимдерин калыптандырууга кошкон баа жеткиз салымы жөнүндө корутунду чыгарылды.*

Abstract. *The article presents a chronological overview of the stages of formation and development of the Faculty of Russian and Slavic Philology of the KNU named after Jusup Balasagyn. The scientific and pedagogical achievements of the faculty are highlighted based on the analysis of the works of famous scientists of the faculty, such as G.S. Zenkov, Ch.T. Dzholdosheva, R.S. Shamurzina and others. The conclusion is made about the invaluable contribution of the faculty to science, education and formation of teachers of the Russian language and literature of the Kyrgyz Republic.*

Ключевые слова: Ч.Т. Джолошева, Г.С. Зенков, Р.С. Шамурзина, лингвистика, словообразование, филология, литературоведение.

Урунтуу сөздөр: Ч.Т. Жолдошева, Г.С. Зенков, Р.С. Шамурзина, тил илими, сөз жасоо, филология, адабият таануу.

Key words: Ch.T. Dzholosheva, G.S. Zenkov, R.S. Shamurzin linguistics, word formation, philology, literary study.

Факультет русской и славянской филологии Кыргызского национального университета имени Ж. Баласагына является одним из старейших факультетов с момента основания университета. Вызванный к жизни исторической необходимостью филологический факультет был призван решить особые, чрезвычайно важные задачи, в числе которых была подготовка учительских кадров, ликвидация безграмотности и др. Обычно историю филологического факультета начинают с 1932 года – со дня основания Киргизского государственного педагогического института. Однако филологическая жизнь в республике началась гораздо раньше. В 1925 году в г. Пишпеке был открыт Институт просвещения, основной целью которого была подготовка учительских кадров и в первую очередь – учителей русского и кыргызского языков. Воспоминания видных деятелей кыргызской культуры свидетельствуют о том, что русский язык и русскую литературу они полюбили в Кирпедтехникуме и именно там они начали пробовать свои литературные силы.

Открытие осенью 1932 года Киргизского государственного педагогического института положило начало качественно новому этапу в развитии филологии в республике. Литературно-лингвистический факультет института в 1933 году был переименован в факультет языка и литературы. Для комплектования преподавательских кадров в Киргизию

были направлены специалисты-филологи, практически явившиеся первыми организаторами подготовки филологических кадров с высшим образованием.

Таким образом, факультет был основан в 1932 году в составе литературно-лингвистического факультета, а в 1933 году переименован в факультет языка и литературы (кыргызского и русского). В период 1930–1940-х годов начал формироваться первый преподавательский состав. Большую роль в организации подготовки первых специалистов по филологии сыграли педагоги, приехавшие из Центральной России, среди них – Н.Н. Ивановский, воспитанник Тартуского университета; Г.И. Хоролец, окончивший Краснодарский педагогический институт; А.Г. Григорьев, П.И. Тихомиров, И.А. Петровский, И.И. Лактионов, Т.Н. Кожевников и др.

В период с 1933 года по 1956 год филологический факультет был представлен двумя отделениями: отделением кыргызского языка и литературы и отделением русского языка и литературы; двумя формами обучения – дневной и вечерней; на факультете функционировали четыре кафедры: кыргызского языка, русского языка, кыргызской литературы, зарубежной и русской литературы.

С 1956 года по 1975 (исключая временной промежуток с 1970 года по 1974 год) в его состав входило также отделение журналистики. В 1960-е годы в составе филологического факультета было три отделения: кыргызского языка и литературы, русского языка и литературы, библиотековедения и библиографии. В этот же период были сформированы кафедры: методика русского языка, библиотековедения и библиографии, зарубежной литературы. Такая организация филологического факультета предоставляла возможность удовлетворить потребности республики в соответствующих профессиональных кадрах.

В 1970-е годы произошло разделение филологического факультета на факультет русской филологии и факультет кыргызской филологии. В этот период на факультете функционировало всего 4 кафедры: теории и истории русской литературы, теории и практики русского языка, зарубежной литературы, методики преподавания русского языка и литературы, которую долгое время возглавляла к.п.н., доцент Романевич Тамара Владимировна. С этого момента деканами факультета были

видные специалисты в области русского языка и литературы: Е.К. Озмитель, И.И. Будянский, Г.С. Зенков, Р.Х. Булатова, Г.П. Шепелева, Б.Т. Мамбетсариев, В.Д. Скирдов, З.К. Дербишева, Э.А. Ниязова, А.А.Кудайбергенова, Н.А. Ахметова. В настоящее время факультет русской и славянской филологии возглавляет к.ф.н., доцент Сардарбек кызы Нурайым. В конце 1990-х годов кафедра методики преподавания русского языка и литературы была закрыта, а дисциплины переданы на кафедры теории и истории русской литературы и теории и практики русского языка.

В 2007 году после внутренней реорганизации КНУ им. Ж. Баласагына факультет был переименован в факультет русской и славянской филологии с учетом реализации образовательных программ по изучению славянских языков (польского, чешского, украинского и др.) В 2009 году в свете популяризации русского языка в азиатских странах и активного интереса к русскому языку соседних стран ближнего зарубежья (КНР, Южная Корея, Турция, Иран и др.) на основании большого набора студентов-иностранцев была создана кафедра русского языка как иностранного. Эта внутренняя реформа структурных подразделений университета дала возможность для расширения деятельности факультета. Стало доступным не только изучение взаимосвязей русской, славянской и кыргызской литератур, различных форм их взаимодействия и взаимообогащения, но и углубленное изучение славянских языков и культуры.

Успехи филологического факультета по подготовке кадров сопровождались значительной научно-исследовательской работой. Вопросам типологии современного русского и других национальных языков были посвящены исследования ученых кафедры русского языка: Ф.А. Краснова, Г.С. Зенкова, А.И. Васильева, В.Д. Скирдова, В.С. Щербакова, Х.Б. Бугазова и других. Проблемам русско-кыргызских литературных взаимосвязей и вопросам развития русской и кыргызской литератур посвящены работы М.А. Рудова, Е.К. Озмителя, Ч.Т. Джолдошевой, Р.С. Шамурзиной, Л.В. Михайловой и других. В течение многих лет на факультете работал видный методист республики, профессор П.И. Харакоз, труды которого были посвящены вопросам

улучшения методики преподавания русского языка и литературы в кыргызской школе.

Постановлением ученого совета Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына от 23 мая 2011 года при факультете русской и славянской филологии была открыта студенческая театральная студия «VagantBI». Театральная студия при факультете имеет важное значение для формирования личности будущего учителя-словесника, на ее основе читается курс «Выразительное чтение», проводятся курсы повышения квалификации учителей русского языка и литературы общеобразовательных школ Кыргызстана. «Цели и задачи студенческой театральной студии "VagantBI" стали следующие:

1. Совершенствование системы эстетического воспитания и создание условий для реализации творческого потенциала, сохранения и приумножения нравственных, культурных, творческих традиций студенческой молодежи.

2. Создание условий для включения студенческой молодежи в художественно-просветительскую, социально-значимую деятельность.

3. Повышение художественного и исполнительского уровня студенческих театров и актеров-любителей.

4. Улучшение условий организации и совершенствования содержания досуга студентов» [1, с. 72, 73].

«Деятельность студии "VagantBI" стала одним из удачных видов практики сохранения и продвижения русского языка в Кыргызстане. Студенческий театр стал средством профессиональной подготовки учителя русского языка и литературы. Через театральные постановки прививается интерес к чтению, формируется культурная личность; у студентов, приехавших из регионов и плохо владеющих русским языком, преодолевается языковой барьер» [1, с. 74].

В 2013 году решением ученого совета КНУ им. Ж. Баласагына были объединены кафедры зарубежной литературы и теории и истории русской литературы в одну общую кафедру теории и истории русской и зарубежной литературы, функционирующей поныне. В настоящее время на факультете русской и славянской филологии функционируют три кафедры: теории и практики русского языка, теории и истории русской и зарубежной литературы, русского языка как иностранного.

На протяжении 90-летней истории существования факультета русской и славянской филологии на нем трудились известные ученые-филологии, внесшие весомый вклад в развитие отечественной филологии и воспитавших не одно поколение как ученых, так и учителей средней школы. Среди них необходимо выделить проф. Г.С. Зенкова, проф. Ч.Т. Джолдошеву, проф. Р.С. Шамурзину, проф. М.А. Рудова, проф. Е.К. Озмителя. Обратимся к анализу научного творчества отдельных ученых факультета.

Доктор филологических наук, профессор Геннадий Степанович Зенков (1924– 2004) – виднейший языковед-русист Кыргызской Республики, признанный специалист в области общего и сопоставительного языкознания, яркий и любимый многими учениками педагог. Родился Г.С. Зенков 28 августа 1924 года в городе Шара-Сумэ (Западный Китай). В 1943 году окончил полный курс советской школы при Генконсульстве СССР в Урумчи, после чего выехал в Советский Союз. Работал слесарем на авиазаводе № 84 им. Чкалова в Ташкенте. Потом более двух лет (по июль 1946 года) проходил службу в составе действующей армии (награждён орденом Отечественной войны II степени, медалью Жукова, медалью «Данк», почетным знаком «Ветеран войны 1941–1945 гг.»). После демобилизации поступил на факультет русского языка и литературы Киргоспединститута им. Фрунзе, по окончании которого был оставлен в аспирантуре на кафедре русского языка. С 1953 года работал в Кыргызском государственном университете (КНУ) на кафедре теории и практики русского языка, где прошел путь от старшего преподавателя до декана факультета русской филологии. В 1954 году, в возрасте 30 лет Геннадий Степанович в Институте языковедения АН СССР (Москва) защитил кандидатскую диссертацию под руководством профессора Сергея Ивановича Ожегова – легендарного автора «Толкового словаря русского языка». Научные исследования Г.С. Зенкова стали заметным этапом в развитии словообразовательной науки не только в русистике, но и в теоретическом языкознании в целом. Они получили широкое признание в нашей стране и за рубежом и вызвали множество заинтересованных откликов, среди которых нельзя не отметить отклик профессора А.Ф. Лосева – великого гуманиста, выдающегося философа и филолога XX столетия. Прочитав книгу

Зенкова, А.Ф. Лосев поблагодарил в письме автора за такой интересный труд в области словообразовательных исследований. На высоком научно-методическом уровне Геннадий Степанович читал такие сложные и ответственные курсы, как «Введение в языкознание», «История лингвистических учений», «Актуальные вопросы русского словообразования», а его монография «Вопросы теории словообразования» стала настольной книгой для студентов и преподавателей многих вузов. Монография «Вопросы теории словообразования» (Фрунзе, 1969) включена в избранную библиографию капитальных научных трудов – академическую «Русскую грамматику» (Москва, 1980) и в «Словообразовательный словарь русского языка» профессора А.Н. Тихонова (Москва, 1985). Имя Г.С. Зенкова стоит в ряду имен ученых страны, внесших вклад в разработку словообразовательной науки как особой отрасли языковедения [См.: 2].

В общей сложности им разработано 10 лекционных курсов, выпущены в свет десятки публикаций. Г.С. Зенков подготовил 9 кандидатов наук, в том числе по современному русскому языку, общему языкознанию, методике преподавания русского языка в кыргызской школе, был до конца предан любимому делу и внес большой вклад в науку. Скончался проф. Г.С. Зенков 23 октября 2004 года в Бишкеке, вскоре после своего 80-летнего юбилея, отмеченного в КНУ, и выхода в свет большой монографии «Принципы организации словообразовательных элементов в систему и возможности ее описания». Зенков носит почетные звания «Заслуженный учитель КР», «Заслуженный деятель науки КР», имеет другие высокие отличия на научном поприще.

Джолдошева Чолпон Токчоровна (1929–2016) – член–корреспондент НАН КР, доктор филологических наук, профессор известный литературовед, специалист в области теоретических и прикладных проблем национально-русского двуязычия. Она принадлежит к плеяде выдающихся ученых-филологов Кыргызстана.

Дочь репрессированного отца Токчоро Джолдошева (1902–1937) – первого наркома просвещения КССР, основоположника кыргызской литературной критики – проф. Ч.Т. Джолдошева родилась 20 декабря 1929 года в г. Фрунзе; блестяще окончила филологический факультете МГУ им. М.В. Ломоносова в 1952 году, в 1967 году защитила кандидатскую

диссертацию «Раннее творчество И. Ильфа и Е. Петрова», защитила докторскую диссертацию «Киргизская проза и проблемы художественного перевода» (Фрунзе, 1982). Свою трудовую деятельность начала с 1952 года в качестве преподавателя русской литературы, с 1958 года по 2016 год преподавала и занималась научной деятельностью в КНУ им. Ж. Баласагына, заведовала кафедрой теории и истории русской и зарубежной литературы факультета русской и славянской филологии более 20 лет. В 1989 году была избрана членом-корреспондентом НАН КР. Чолпон Токчороевна практически не знала и не помнила своего репрессированного отца Токчоро Джолдошева. После его ареста и расстрела ее матери и детям выпала тяжелая доля – быть «врагами народа», практически остаться один на один со всеми тяготами выживания в сложившихся обстоятельствах. Чолпон Токчороевна с большим вниманием относилась к сохранению памяти об отце. Благодаря ей была издана книга, посвященная отцу, – «Токчоро Жолдошев – кыргыз адабий сынынын негиз салуучусу» (2007).

Под научным руководством д.ф.н., проф. Ч.Т. Джолдошевой защищена 1 докторская диссертация и 9 кандидатских диссертаций. С 1989 по 1997 год она была избрана и работала членом бюро отделения общественных наук НАН КР. Чолпон Токчороевна является автором более 100 научных работ, в том числе 3 монографий. Основные работы: «Киргизская проза в русских переводах» (1977), «Современная киргизская повесть и проблемы перевода» (1981), «Двуязычное творчество Ч. Айтматова» (1977), «О раннем творчестве Ильи Ильфа» (1960), «Художественное своеобразие сатирических рассказов Е. Петрова» (1968).

Книга Чолпон Токчороевны Джолдошевой «Взгляд на отечественную литературу» (2014), представляющая собой сборник ее научно-критических статей разных лет, является значительным вкладом в отечественную филологию.

В предисловии к книге «Литература на циферблате времени» народный поэт КР, доктор филологических наук, профессор В.И. Шаповалов, подчеркнул значимость собранных в ней историко-литературных и литературно-критических статей для филологической науки. Сказаны очень важные, теплые слова. *«Во всем, что написано*

профессором Чолпон Джолдошевой, присутствует ощущение, что автор как бы пытается от имени нынешнего поколения попросить прощения у тех писателей и деятелей культуры Кыргызстана, кого уже нет среди нас, кому выпал нелегкий жребий творить и донести огонь творчества до нас ... Чувство нерастраченной любви к своему отцу – расстрелянному и неизвестно где преданному земле первому министру образования и культуры Кыргызстана Токчоро Джолдошеву – царит в этой книге и определяет в ее строгой научной тональности еле слышную ноту скорби и любви» (здесь и далее курсив наш. – Л.Е.) [3, с. 7–8].

Более 10 статей Чолпон Токчороевны посвящены проблемам художественного перевода. В статье «Один из первых переводов эпоса "Манас" на русский язык» освещены особенности перевода на русский язык отрывка из эпоса «Поминки по Кокетей-хану» Ч. Валиханова, затронуты переводческие принципы Е. Поливанова, проанализированы отдельные эпизоды (в частности «Большой поход» – «Чоң казат») в переводах Л. Пеньковского, С. Липкина, М. Тарловского. Затронуты типы переводов, сложные пути воссоздания образных средств на языке перевода.

В статье проф. Ч.Т. Джолдошевой «Авторский перевод в творчестве Чингиза Айтматова» **детально анализируются повести «Первый учитель», «Материнское поле» и делается вывод о том, что «авторский перевод в творчестве Ч. Айтматова отличают бережность и чуткость отношения к русскому языку. В его авторских переводах предстает живой, богатый оттенками, гибкий русский язык»** [3, с. 75].

Интерес представляет статья «Русские переводы акынской поэзии Тоголока Молдо», в которой наряду с общим обзором переводов акынской поэзии Тоголока Молдо детально анализируется поэма «Беседа птиц» («Куштардын аңгемеси»). Отмечено, что **«русские поэты-переводчики внесли значительный вклад в расширение сферы воздействия кыргызской поэзии на читателей»** [3, с. 108]. **Каждое новое поколение переводчиков «вносило новое в принципы переводческого искусства»** [3, с. 109]. В статье «Лирическая поэзия Касыма Тыныстанова в русских переводах» отмечается, что **«поэтическое наследие К. Тыныстанова существует сегодня в результате работы двух переводчиков, представителей двух поколений – Михаила Рудова и Вячеслава**

Шаповалова» [3, с. 196]. Это – знаменитый «Сборник стихов Касыма». Наши известные ученые-переводчики «сумели выявить, сберечь и передать характерные особенности лирики одного из основоположников новой культуры кыргызов» [3, с. 209]. Статья «Лирическая поэзия Алыкула Осмонова в русских переводах» предваряется очерком творчества А. Осмонова, анализом тематического своеобразия лирики поэта, затем освещается история переводов его лирических произведений на русский язык.

Проявив глубокие познания в области изучения поэтического перевода, Чолпон Токчороевна также продемонстрировала высокий уровень профессионализма в области исследования переводов прозы. И здесь следует выделить статьи: «О некоторых особенностях перевода произведений исторического жанра (О переводе романа Т. Касымбекова «Сломанный меч»», «Первая кыргызская повесть в переводе на русский язык (К вопросу о сохранении жанрово-композиционного своеобразия)» (в ней анализируются русские переводы повести К. Баялинова «Ажар»), «К проблеме сохранения жанрового своеобразия повести при переводе».

Статья «Жанровое своеобразие романа Ч. Айтматова «Тавро Кассандры» является одной из первых обстоятельных статей посвященных роману. Чолпон Токчороевна подчеркивает: *«Ч. Айтматов создал талантливый и оригинальный роман, который охватывает действительность человеческого бытия во всех его многогранных проявлениях, изображает мир в единстве его противоречий, жестокости, сложности. Его острокритический взгляд на все происходящее в мире ценен для нас, он заставляет задуматься о вечных проблемах бытия человечества» [3, с. 94–95].*

Особое место в сборнике статей занимает статья на кыргызском языке «Токчоро Джолдошев – кыргыз адабий сынынын негиз салуучусу». В ней Токчоро Джолдошев, отец Чолпон Токчороевны, представлен как зачинатель кыргызской литературной критики, давший емкие и верные оценки творчеству К. Тыныстанова, С. Карачева, А. Токомбаева, К. Баялинова, М. Токобаева и др. Справедливо отмечено: *Т. Жолдошевдин «өзүнүн актуалдуулугун жоготпогон теориялык жалпылоолору, идеялары жана ойлору адабий сындын тарыхынан орун алды» [3, с. 131]. То есть мысли, идеи, теоретические обобщения Т.*

Джолдошева не потеряли своей актуальности и заняли свое место в истории литературной критики.

В статье «Заметки о раннем творчестве Евгения Петрова» рассматриваются фельетоны Е. Петрова, разоблачающие литературную халтуру, высмеивающие диктаторские режимы и их представителей, юмористически освещающие различные стороны зарубежной жизни. Статья ярко отразила то, как в молодые годы формировался дар Е. Петрова – сатирика и юмориста.

Интерес представляет статья «Жанр рассказа в творчестве Мара Байджиева». Чолпон Токчороевна анализирует рассказы писателя, вышедшие в разные годы: «Воровка», «Ошибка», «Ищу друга», «Сулуу», «Мой хлеб» и другие. «Тема любви, добра, понимания является сквозной незримой связующей нитью, соединяющей ранние рассказы и последующие повести и драмы Мара Байджиева» [3, с. 278], – отмечает автор статьи. Кроме того, автор приходит к такому важному выводу: *«Писатель, благодаря глубокому психологическому анализу человеческих характеров, внутреннего состояния героев и судеб, стремится показать личность человека во всей ее сложности и многообразии»* [3, с. 287]. Таким образом, книга Чолпон Токчороевны Джолдошевой «Взгляд на отечественную литературу» (2014) является важным источником знаний для современных и будущих исследователей-филологов.

Профессор кафедры теории и истории русской и зарубежной литературы Шамурзина Рея Султановна – это не только выдающийся педагог, лектор. Прежде всего это настоящий ученый-литературовед, доктор филологических наук. Сама Рея Султановна добавила бы о себе – «советский» литературовед. Она часто любила рассказывать о том, как училась в Ленинграде, знаменитом Ленинградском государственном университете, о той эпохе и ленинградской профессорской школе. Теперь можно смело сказать: она продолжила традиции ленинградской литературоведческой школы в кыргызской филологической науке. Рея Султановна, родившаяся в 1931 году в г. Фрунзе, прошла сложный и вместе с тем успешный научный путь. Окончила в 1954 году филологический факультет Ленинградского государственного университета, с 1959 по 1963 год являлась аспиранткой кафедры советской литературы того же Ленинградского университета, а в 1964

году успешно защитила кандидатскую диссертацию. С 1963 года Рея Султановна работала старшим преподавателем, далее – доцентом, а после защиты докторской диссертации – профессором кафедры теории и истории русской литературы факультета русской и славянской филологии. То есть около полувека жизнь Реи Султановны была неразрывно связана с факультетом русской и славянской филологии Кыргызского национального университета. Ее творческое наследие нашло отражение в научных исследованиях: 3 монографии, более 50 научных статей, брошюр. Темой ее кандидатской диссертации является «Творчество Владимира Ф. Тендрякова» (1964), темой докторской диссертации – «Современная советская повесть: Проблемы историзма» (1994).

Областью научных исследований Реи Султановны на протяжении долгих лет являлась жанрово-стилевая эволюция русского реализма XX–XXI веков. Профессор Р.С. Шамурзина исследовала жанровые особенности русской (советской) повести 1960–1970-х годов; далее повести 1980–1990-х годов.

В 1990-е годы Рея Султановна стала одним из немногих литературоведов – не только в Кыргызстане, но и на всем постсоветском пространстве, – занимающихся исследованием постмодернизма в русской прозе 90-х гг. в соотношении реализм – постмодернизм. Профессор занималась глубоким изучением творчества Л. Улицкой, Л. Петрушевской, В. Маканина и др.

Значительное место в научном творчестве профессора занимает исследование жанра повести в творчестве Ч. Айтматова, далее его романного наследия, традиций русской литературы XX века в творчестве Ч. Айтматова. Одной из последних статей по творчеству Ч. Айтматова стала статья «Ч. Айтматов и русская литература: пути взаимодействия». В данной работе проф. Р.С. Шамурзина глубоко исследовала и отметила особенности творческой индивидуальности Ч. Айтматова:

«Уникальная творческая индивидуальность Ч. Айтматова созрела не в безвоздушном пространстве, а в сфере киргизской национальной и русской художественной культур. Ч. Айтматов был сформирован временем величайших трагических и героических событий в истории своего народа, и это во многом определило и закалило

нравственную устойчивость и духовную крепость писателя, наделило художественное сознание писателя масштабностью и глубиной философского осмысления жизненных явлений и человека. Масштабность и глубина художественного мышления Ч. Айтматова определили его место в литературе XX столетия» [4, с. 127–128].

Статьи о русской прозе 90-х годов и творчестве Ч. Айтматова, как и ряд других научных статей, были опубликованы на страницах журнала «Русский язык и литература в школах Кыргызстана». Рея Султановна Шамурзина долгие годы поддерживала тесные творческие контакты с этим журналом. Научные интересы сблизили ее с главным редактором, доктором филологических наук, профессором Л.А. Шейманом, методистами В. Каменецкой, Н. Каменецкой, ставившими ее хорошими друзьями.

Кроме того, Рея Султановна глубоко разбиралась в актуальных вопросах теории литературы, таких как проблема характера (на материале творчества В. Ф. Тендрякова и других писателей); проблема характера и ситуации в среднеазиатской прозе; проблема жанра в современной русской прозе 80-90-х гг.; движение жанра; эволюция реализма; проблема художественного метода.

Вообще, Рея Султановна уделяла важное внимание проблеме становления характера, своеобразие конфликта не только в литературе, но и в жизни. «Характер человека формирует его сопротивление окружающей среде», – подчеркивала она. «Человека можно уничтожить, но его нельзя победить», – очень часто говорила она в аудитории, когда читала лекции по творчеству М. Горького (в контексте мировой литературы XX века), военной советской прозе 1940–1950-х годов.

В статье «Русская повесть 90-х годов», опубликованной в сборнике «Шеймановские чтения-1» в 2003 г. (этот сборник не только не утратил своей актуальности, но обретает ее именно сейчас, и это становится очевидным), Рея Султановна сказала: *«Последние десятилетия XX века на первый взгляд (изнутри того времени) начались с явного преобладания постмодернистских тенденций в литературе, с "поминок по советской литературе", то есть с прощания с реалистическими традициями. Вслед за "Пушкинским домом" А. Битова и повестью Вен. Ерофеева "Москва – Петушки" (оба произведения опубликованы в 1987 г.), появляются*

"Русские сказки" Ю. Мамлеева (1990), "Перстень в футляре" Ю. Алешковского, "Спички" А. Бородыни, "Жизнь насекомых" и "Жёлтая стрела" В. Пелевина, "До и во время" В. Шарова (все в 1993 г.). Такое массированное появление произведений постмодернистского характера являлось как бы неоспоримым доказательством наступления времени постмодернизма... Итак, 90-е годы отличаются соседством, сосуществованием различных направлений (реалистического и постмодернистского), противоборствующих друг с другом, но и взаимодействующих невольно и влияющих друг на друга. Кроме этой особенности литературного развития 90-е годы не могут не удивлять полижанровостью – одинаково обильным и активным развитием малых, средних и крупных жанровых форм в прозе» [4, с. 103, 105]. Такой подход к анализу русской прозы 1990-х годов подчеркивает глубокое, фундаментальное знание русской литературы XX века, подтверждает талант ученого, способного проникать в сущность явлений действительности, отражающихся в литературном процессе, умение обобщать научный материал и намечать пути дальнейшего развития литературоведения – то есть, имея такое научное чутье, опережать науку своего времени.

Научные труды проф. Г.С. Зенкова, проф. Ч.Т. Джолдошевой, проф. Р.С. Шамурзиной во многом повлияли на формирование и развитие культуры лингвистического и литературоведческого труда в Кыргызстане, способствовали расширению связей ученых факультета с учеными России, Казахстана и других стран. Факультет русской и славянской филологии КНУ имеет давнюю историю и славен своими научными традициями, но главное наше бесценное достояние – это ученые, которые его основали, и до сих пор они остаются ориентиром в научной деятельности, их научные труды и направления продолжают развиваться на факультете русской и славянской филологии КНУ им. Ж. Баласагына. Кроме того, преподаватели факультета воспитали не одно поколение учителей русского языка и литературы, и продолжают их воспитывать, опираясь на традиционные духовно-нравственные ценности русской, кыргызской и мировой литературы и культуры в целом.

Список литературы:

1. Яковлева Л.Э. Студенческий театр как один из видов практики продвижения русского языка в Кыргызстане // Использование культурного наследия России для изучения русского языка и позиционирования российского образования науки и искусства в Киргизии: Учебно-методические материалы I международного конгресс-выставки «Русское слово в диалоге культур России и Киргизии». – Бишкек, 25–26 октября, 2017 г./ Под ред. О.А. Алимускиной, Л.И. Нехвядович. – Барнаул, 2017. – С. 72–74.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 685 с.
3. Джолдошева Ч.Т. Взгляд на отечественную литературу: Научно-критические статьи разных лет. – Бишкек: КНУ им. Ж. Баласагына, 2014. – 288 с.
4. Сборник научных статей доктора филологических наук, профессора Шамурзиной Реи Султановны. – Бишкек, 2015. – 200 с.

УДК: 93/94 (575.2)

Кадыралиева Н.Ш., Торогельдиева Э.Э.

КНУ им. Ж. Баласагына / Ж.Баласагын атындагы КУУ

Kadyralieva N.Sh., Torogeldieva E.E.

J. Balasagyn KNU

**К 90-летию исторического факультета Кыргызского
Национального университета имени Жусупа Баласагына
Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин
тарых факультетинин 90 жылдык мааракесине карата
To the 90th anniversary of the faculty of history of the Kyrgyz national
university named after Zhusup Balasagyn**

***Аннотация.** В статье сделана попытка анализа развития исторического факультета Кыргызского национального университета имени Жусупа Баласагына в 1932-2022 гг., рассмотрены руководители исторического факультета и динамика изменения контингента студентов исторического факультета.*

***Аннотация.** Макалада Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин тарых факультетинин 1932-2022-жылдардагы өнүгүүсүн талдоого аракет жасалып, тарых кафедрасынын жетекчилери жана тарых факультетинин студенттеринин контингентинин өзгөрүү динамикасы каралат.*

***Abstract.** The article attempts to analyze the development of the history department of the Kyrgyz national university named after Zhusup Balasagyn in 1932-2022, considers the heads of the history department and the dynamics of changes in the contingent of students of the history department.*

***Ключевые слова:** высшее историческое образование Кыргызстана, подготовка историков в Кыргызстане, КНУ им. Ж. Баласагына.*

***Урунттуу сөздөр:** Кыргызстанда тарых боюнча жогорку билим берүү, Кыргызстанда тарыхчыларды даярдоо Ж. Баласагын атындагы КУУ.*

***Key words:** high historical education of Kyrgyzstan, training of historians in Kyrgyzstan, historical education KNU named after Zh. Balasagyn.*

Историческое образование Кыргызстана отмечает свое 90-летие. Началом этого пути стало официальное открытие Кыргызского государственного педагогического института (КГПИ) председателем ЦИК КиргАССР А. Орозбековым и секретарем Кыргызского обкома партии Б. Исакеевым 5 ноября 1932 г. Институт начал свою работу в составе 4-х факультетов: биологического, физико-математического, литературного и факультета общественных наук [1]. 15 мая 1934 г. было издано постановление ЦК ВКП (б) и СНК СССР «О преподавании гражданской истории в школах СССР» и общественно-экономический факультет КГПИ был преобразован в исторический факультет. В КГПИ на историческом факультете было положено начало массовой подготовке научно-педагогических кадров историков. Во время организации КГПИ в институте работало 8 преподавателей, первыми историками работали младший доцент по всеобщей истории И.К. Митрофанов и доцент по истории народов СССР А.П. Чижов [2].

К началу 1934 г. на единственную кафедру общественных наук КГПИ прибыла из г. Москвы группа молодых специалистов-историков: в 1935 г. Г.Г. Куранов, Б.М. Зима, А.Г. Зима, Я.А. Чубуков, Г.Т. Зайцев и др.

В 1936 г. состоялся первый выпуск КГПИ. Дипломы о высшем профессиональном историческом образовании получили 9 человек. Первыми педагогами-историками из числа выпускников исторического факультета стали Б.Д. Джамгерчинов, А. Омурзаков, Дж. Тилегенов, А. Джолдошева, Е.В. Кутарева, А.Х. Хасанов, С. Ильясов и Б. Элебаев.

К началу 1937-1938 гг. в КГПИ были созданы три кафедры: ленинизма и истории ВКП(б), истории СССР и всеобщей истории. Первым заведующим кафедрой всеобщей истории стал кандидат исторических наук, доцент Куранов Г.Г., до этого руководивший кафедрой истории, заведующим кафедрой истории СССР – Гавырин Г.П., который в 1938-1941 гг. являлся директором Киргоспединститута.

С началом Великой Отечественной войны в 1941 г. КГПИ переехал в г. Пржевальск. На фронтах Великой Отечественной войны сражались преподаватели и студенты-историки: Б.М. Зима, А.Х. Хасанов, Г.Г. Куранов, А.А. Арзыматов, Г.Т. Зайцев, Ю.Г. Федоров, А. Худайбергенов и др.

Известный историк профессор В.Д. Преображенский в годы войны заведовал кафедрой истории, обязанности декана исторического факультета исполняли в 1941 г. Б.М. Зима, в 1942-1943 гг. – Б. Джемгерчинов и в 1943-1944 гг. – С. Ильясов. Профессорско-преподавательский состав и студенты вели большую общественно-политическую работу среди населения в качестве лекторов, пропагандистов, агитаторов. После окончания войны и перевода КГПИ из г. Пржевальска в г. Фрунзе происходит пополнение исторического факультета новыми профессорско-преподавательскими кадрами по направлению Министерства высшего образования.

Большое значение для пополнения рядов преподавателей профессиональными историками имело открытие в КГПИ в 1938 г. отдела аспирантуры. В 1935-1941 гг. преподаватели КГПИ начали сбор материалов по истории республики, исследования были опубликованы в отдельных очерках, сборниках документов и исследований по истории республики: сборник документов «ЦК ВКП (б) и Союзное правительство о Киргизии» (1937 г.); «Культура и искусство кыргызского народа» (1939 г.); сборник «XV лет Киргизской ССР» (1941 г.). В послевоенные годы происходит расширение фронта научной работы, это содействовало появлению сборников «20 лет со дня образования КиргССР», «Киргизия за 30 лет советской власти», «25 лет Киргизской ССР», коллективного труда ученых республики «Наука в Киргизии за 20 лет». Подобные коллективные труды подводили итоги научных исследований, они завершали процесс становления и формирования научной школы историков.

Научно-исследовательская работа аспирантов и ученых КГПИ и КирФАН СССР вела к складыванию научных направлений, исторических школ в области исторической науки. Внимание историков КГПИ и КирФАН было сосредоточено на проблемах истории Кыргызстана XIX – начала XX вв. и истории Кыргызстана советского периода.

Планомерное исследование этих вопросов было отражено в научных работах, кандидатских диссертациях молодых ученых – историков, выпускников и педагогов исторического факультета КГПИ: Ю.Г. Федорова (1941 г.); А.Х. Хасанова (1942 г.); Б.Д. Джемгерчинова (1943 г.); Я.А. Чубукова (1943 г.); А.Г. Зима (1945 г.); С. Ильясова (1945 г.); В.Е.

Кутаревой (1946 г.); Б. Элебаева (1947 г.); Д.М. Меджитова (1947 г.); Б.М. Зима (1948 г.); В.М. Петровец (1948 г.); В.В. Липович (1949 г.); Х.М. Мусина (1951 г.); А.Ф. Лачко (1951 г.) и С.Т. Табышалиева (1951 г.) [3].

Следующей ступенью в подготовке кадров высшей квалификации стала организованная в 1937 г. докторантура. В 1951 г. Б.Д. Джемгерчинов защитил первую докторскую диссертацию в области исторических наук в Кыргызстане на тему «Присоединение Северной Киргизии к России». В дальнейшем Б.Д. Джемгерчинов стал основоположником и главой научной школы историков республики, изучающих проблемы истории кыргызов XIX в.

Аспирантура КГПИ за 10 лет подготовила 16 кандидатов и доктора исторических наук, что положило начало формированию научной интеллигенции в области исторических наук в Кыргызстане.

Первый этап развития системы подготовки научно-исследовательских кадров историков в КГПИ в предвоенные и послевоенные годы был периодом, когда только началась активизация научных исследований и обозначались первые направления многогранной научной работы.

В 1951 г. КГПИ был преобразован в Кыргызский государственный университет (КГУ). Это способствовало расширению и совершенствованию исторического факультета. В 1954 г. создано отделение правоведения при историческом факультете. В результате был создан историко-юридический факультет, который существовал в 1958-1965 гг. В 1961 г. была открыта кафедра истории Кыргызстана. В 1969 г. на историческом факультете открылась кафедра «Методики преподавания истории и обществоведения». Одной из старейших кафедр исторического факультета является кафедра «Всеобщей истории» (1938 г.). В сентябре 1977 г. она была разделена на две новые кафедры: «Истории древнего мира и средних веков» и «Новой и новейшей истории». В 1978 г. на историческом факультете КГУ была открыта кафедра археологии и этнографии. Кафедра «Истории СССР» в 1984 г. разделена на кафедру «Истории СССР досоветского периода» и кафедру «Истории СССР

советского периода». В сентябре 1989 г. на факультете создана межвузовская кафедра «Истории Кыргызстана».

В 1970-1990-е гг. исторический факультет КГУ представлял собой все историческое образование республики. Это сказалось на его структуре, и он превратился в один из крупных факультетов университета. К 1991 г. исторический факультет стал единственным центром подготовки историков в Кыргызстане и состоял из 8 кафедр и 2 методкабинетов и музея. С 1936 г. по 1991 г. исторический факультет смог подготовить более 5000 студентов.

Эволюция исторического факультета в рамках университета привела и к совершенствованию в КГУ института аспирантуры. С начала 1960-х гг. весомый вклад в подготовку кандидатов и докторов наук внесли академик, д.и.н., проф. Б.Д. Джамгерчинов, член. корр., д.и.н., проф. А.Х. Хасанов, д.и.н., проф. С. Ильясов, д.и.н., проф. А.Г. Зима, к.и.н., проф. Б.М. Зима, д.и.н., проф. С.Т. Табышалиев, д.и.н., проф. К. Усенбаев, д.и.н., проф. А.А. Чукубаев, д.и.н., проф. Б.Ч. Чокушев, д.и.н., проф. С.А. Аттокуров и д.и.н. проф. Дж.С. Бактыгулов.

Дальнейшее развитие системы подготовки научно-педагогических кадров историков в КГУ в 1950-1990-е гг. привело к разработке актуальных проблем истории Кыргызстана, посвященных вопросам коллективизации, роста промышленности, национально-государственного строительства, развития культуры и интеллигенции в 1920-1930 гг., истории Великой Отечественной войны, присоединения Кыргызстана к России, этнографии, древней и средневековой истории Кыргызстана.

В 1970-1991 гг. значительная часть научно-исследовательских работ была посвящена анализу вопросов развития промышленности; формирования класса колхозного крестьянства (33 %); развития науки, культуры, памятников истории и культуры (25 %); истории и культуры Кыргызстана второй половины XIX – начала XX вв.; истории комсомольской организации; Великой Отечественной войны; средневековой истории и археологии (8 %). Тематика диссертационных исследований в целом

была ориентирована на изучение истории Кыргызстана (53 % работ по специальности «История СССР»).

Положение об аспирантуре (1956 г.) на долгие годы закрыло докторантуру (до 1987 г.) в союзных республиках. Научный потенциал страны в 1938-1991 гг. был пополнен учеными, докторами исторических наук, такими как Б.Д. Джамгерчинов, А.Х. Хасанов, М.Т. Айтбаев, Х.М. Мусин, С.И. Ильясов, Д.М. Меджитов, М.М. Малабаев, С.М. Абрамзон, С.А. Токтогонов, С.А. Аттокуров, Д.О. Айтмамбетов, Ж.С. Татыбекова, С.Т. Табышалиев, В.М. Петровец и др.

Следует отметить, что общественный интерес к науке в 1950–1960-х гг. был на небывало высоком уровне, а 1960-1980-е гг. были периодом самых высоких темпов роста численности ученых за весь период развития советской науки. Государство активно поддерживало аспирантов, наращивало темпы роста научных кадров историков.

Крупным событием в жизни историков республики стало издание в 1956 г. «Истории Киргизии» в 2-х томах. Высокую оценку научной общественности получило и третье издание, и четвертое академическое издание «Истории Киргизской ССР» (1984 г.). Политика «перестройки» с ее гласностью, плюрализмом и открытостью представляла собой новый импульс к изменениям в общественном сознании и породила интерес общества к собственной истории.

Советская система подготовки научно-исследовательских кадров способствовала раскрытию научного потенциала республики, открыв для науки имена известных ученых- историков, основателей исторической науки Б.Д. Джамгерчинова, А.Х. Хасанова, С.Т. Табышалиева, С. Ильясова, Б. Чокушева, С.Т. Аттокурова, Дж.С. Бактыгулова и др.

Вузы страны с конца 1980-х – начале 1990-х гг. оказались в новых социально-экономических условиях: началась разработка новых государственных образовательных стандартов; диверсификация источников финансирования высшего образования; появилось платное образование [4, с.20].

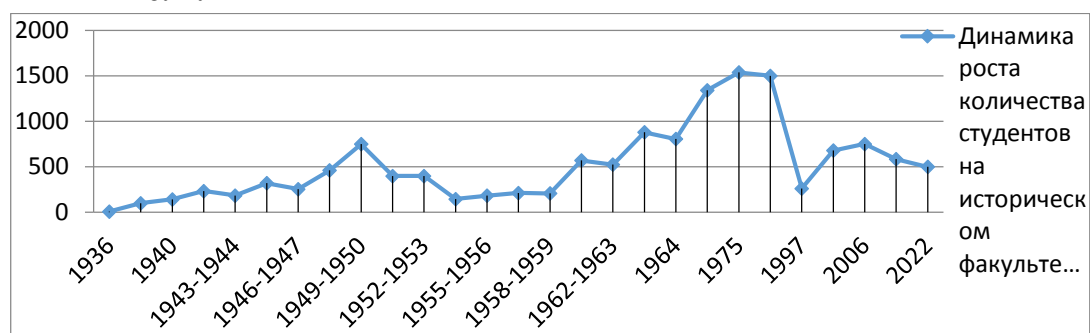
Исторический факультет в первые годы суверенитета переживал один из самых сложных периодов своего существования. Во многом они

были связаны с политическими событиями, происходившими в республике: демократизацией общества, оттоком преподавательских кадров, ухудшением социального положения работников бюджетной сферы, в том числе преподавателей вузов, постепенным сокращением контингента, разрывом многосторонних связей, рассчитанных на далекую перспективу экономического, научно-образовательного и культурного сотрудничества бывших союзных республик [5, с.16].

В начале своего существования исторический факультет насчитывал от 100 до 800 студентов, резкий рост количества студентов произошел в 1960-1990-е гг. когда на факультете обучалось около 1500 студентов. В конце 1980-х гг. на первые курсы зачислялось 150-200 студентов, но уже к середине 1990-х гг. план приема на бюджетное отделение сократился до 40 мест. В настоящее время факультет насчитывает около 500 студентов (Рис. 1).

После обретения суверенитета в Кыргызстане было введено платное обучение, так на историческом факультете в 1994 г. оплата составила – 3500-5000 с. [6]; в 1999 г. – 6100-6500 с.; в 2004 г. – 8000-6500 с.; 2008 г. – 16000 с. и в 2020 г. – 33000 с.

Рис. 1.

Многие ведущие профессора и доценты исторического факультета в 1990-е гг. были вынуждены переходить на другие экономически более эффективные сферы: коммерческую деятельность, на работу в международные организации и фонды, государственную службу и частные фирмы, международные средства массовой информации (Азаттык, Би-би-си) и др.

В поисках путей эффективного решения проблем, представших перед образованием, университет и исторический факультет предпринимали попытки преобразования сложившейся годами структуры факультета, частые переименования кафедр и их реструктуризацию.

В 1994 г. решением Ученого совета Кыргызского Государственного Национального университета в составе исторического факультета было создано отделение «Регионоведения» для подготовки дипломированных специалистов-регионоведов. В феврале 1998 г. исторический факультет был переименован в факультет истории и регионоведения.

Положение факультета стало меняться в лучшую сторону в 2000-х гг. К этому времени завершился процесс адаптации к новым рыночным условиям, произошла трансформация всего общества и системы среднего и высшего образования, накопление опыта ведения научно-педагогической деятельности в новых условиях, освоение отдельных элементов Болонского процесса. Улучшилось положение профессорско-преподавательского состава и факультета за счет значительного роста количества поступающих на факультет [5, с. 22].

Сейчас факультет истории и регионоведения состоит из 6 кафедр: кафедра истории Кыргызстана; кафедра истории стран Европы и Америки; кафедра истории стран Азии и Африки; кафедра Археологии, этнологии, источниковедения и историографии; кафедра Регионоведения и кыргызоведения.

Кафедра истории Кыргызстана в 2003 г. приказом ректора КНУ им Ж. Баласагына была разделена на две: историю Кыргызстана в древности и средневековье и историю Кыргызстана нового и новейшего времени.

В 2016 г. обе кафедры были объединены в одну кафедру истории Кыргызстана. Сегодня кафедра является научным центром изучения истории Кыргызстана.

В 1999 г. кафедра Археологии и этнологии была восстановлена на факультете истории и регионоведения. 21 мая 2010 г. была основана кафедра Источниковедения, историографии и исторической информатики. В 2016 г. в целях оптимизации кафедра Археологии и этнологии и кафедра Источниковедения, историографии и исторической информатики были объединены в одну кафедру – Археологии, этнологии, источниковедения и историографии. В 2020-2021 учебном году на

кафедре началась подготовка историков-музееведов. С 2017 г. при кафедре действует музейно-научно-исследовательский центр. В музее хранятся археологические, этнографические экспонаты и экспонаты по истории университета.

Кафедра истории стран Европы и Америки и кафедра истории стран Азии и Африки в 2016 г. были объединены в одну кафедру Всеобщей истории, а в 2021 г. вновь восстановлены две существовавшие ранее кафедры.

В январе 2006 г. решением Ученого Совета КНУ им. Ж. Баласагына была открыта кафедра истории, культуры и языка изучаемых регионов. В 2006-2007 учебном году отделение было реорганизовано в кафедру Истории и культуры изучаемых регионов. В 2016-2017 гг. в результате оптимизации структуры КНУ им. Ж. Баласагына она была переименована в кафедру Регионоведения и кыргызоведения.

В целях стимулирования учебы студентов на историческом факультете КНУ выдавались именные стипендии имени Т. Мурзабекова, К. Осмоналиева, Турсунбай Бакир уулу [7], Б. Чокушева, А. Салымбекова, Г. Мамбеталиевой и др.

За годы своего существования факультет подготовил более 8 тысяч специалистов с высшим образованием. Многие из них являются заслуженными учителями, деятелями науки, отличниками образования Кыргызской Республики. Отдельные выпускники факультета ныне являются государственными, политическими и общественными деятелями, руководителями крупных учреждений. На факультете подготовлен большой отряд преподавателей вузов и сотрудников научных учреждений.

Исторический факультет КНУ значительно укрепил научный и педагогический потенциал республики, а историки вносят ощутимый вклад в развитие нашего государства. Высокий профессионализм и качество подготовки специалистов подтверждают то, что в разные годы должность Председателя Верховного Совета Киргизской ССР была доверена ученым-историкам, таким как К. Каракеев (1955-1959 гг.); Б.Д.

Джамгерчинов (1971-1975 гг.); С.Т. Табышалиев (1975-1980 гг.), министрами высшего образования республики были и историки: С.А. Токтогонов (1951-1955 гг.), А.К. Каниметов (1962-1977 гг.), Ч.Ш. Джакипова (1992-1993 гг.), И. Болджурова (2002-2004, 2007-2009 гг.) и Досбол Нур уулу (2005-2007 гг.). Выпускником исторического факультета является кыргызский советский тяжелоатлет, победитель Олимпийских игр 1980 г., четырехкратный чемпион мира и двухкратный чемпион Европы по тяжелой атлетике – К. Осмоналиев.

Профессорско-преподавательский состав факультета принимает активное участие во всех важнейших общественно-политических событиях, культурно-массовых мероприятиях, проводимых в республике. Так, на базе факультета истории и регионоведения проводились международные конгрессы, конференции, симпозиумы, посвященные 1000-летию эпоса «Манас», 3000-летию г. Ош, 2200-летию кыргызской государственности, Году истории и культуры в 2016 г.

За 90-летний период своего существования исторический факультет накопил огромный опыт учебно-методической, научно-исследовательской и воспитательной работы. Об этом свидетельствуют учебники, учебные пособия, монографии и научные статьи, написанные и разработанные ведущими преподавателями факультета. Ученые факультета принимают активное участие в международных конгрессах, симпозиумах в Турции, Китае, США, Германии, Англии, Японии, России, Узбекистане, Казахстане и др. Факультет осуществляет научное сотрудничество с ведущими университетами и научными учреждениями России, Турции, Китая, Казахстана, Узбекистана и др. стран.

В Кыргызстане, до 1917 г. не имевшего ни одного высшего учебного заведения, были заложены основы исторического образования в первом высшем учебном заведении республики – Педагогическом институте им. М. Фрунзе. Совершенно неоспоримо, что высшее историческое образование находилось на взлете достижений в 1960-1980-е гг. СССР занимало лидирующее место в мире по уровню и качеству образования.

Сегодня исторический факультет КНУ им. Ж. Баласагына, продолжая традиции первого вуза, в новых условиях XXI в. готовит

историков, ученых, представителей благородной профессии учителей истории для нашей республики.

	ДЕКАНЫ ИСТОРИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА КНУ (КГПИ, КГУ)		1932-2022 гг.
1	Г.Т. Зайцев	Московский историко-философский институт	1936 гг.
2	 А.Г. Зима	доктор исторических наук (1967) профессор (1967)	1937 гг.
3	Я.А. Чубуков	кандидат исторических наук (1943)	1938 гг.
4	 Б.М. Зима	кандидат исторических наук (1949) доцент (1949) профессор (1973)	1939-1941 гг.
5	 Б.Д. Джемгечинов	кандидат исторических наук (1943) доцент (1943) доктор исторических наук (1950) профессор (1951) академик (1954)	1942-1943 гг.
6	 С.Т. Ильясов	кандидат исторических наук (1945) доцент (1945) доктор исторических наук (1967) профессор (1968) академик (1969)	1943-1944 гг.

7	Н.А. Альпиев	кандидат филологических наук, декан литературного и исторического факультетов	1944-1945 гг.
8	Б.М. Зима	кандидат исторических наук (1949) доцент (1949) профессор (1973)	1946-1949 гг. 1952-1954 гг.
9	 В.М. Петровец	кандидат исторических наук (1948) доцент (1951) доктор исторических наук (1974) профессор (1981)	1950-1951 гг.
10	 Б.Ч. Чокушев	кандидат исторических наук (1958) доцент (1961) доктор исторических наук (1973) профессор (1975)	1954-1955 гг. 1962-1963 гг. 1975-1978 гг.
11	 А.А. Чукубаев	кандидат исторических наук (1955) доцент (1959) доктор исторических наук (1969) профессор (1970)	1956-1962 гг.
12	 А.Х. Хасанов	кандидат исторических наук (1942) доцент (1947) доктор исторических наук (1963) профессор (1964)	1963-1964 гг.

		член-корреспондент (1965) участник ВОВ	
13	 С.Аттокуров	кандидат исторических наук (1959), доцент (1961) доктор исторических наук (1970) профессор (1972)	1964-1971 гг.
14	 А.А. Сраждинов	кандидат исторических наук (1969) доцент (1972)	1971-1975 гг.
15	 А.Р. Рыскулов	кандидат исторических наук (1967) доцент (1975)	1978-1983 гг.
16	 Т.М. Мурзабеков	кандидат исторических наук (1980) доцент (1982)	1983-1987 гг.
17	 М.М. Кучуков	кандидат исторических наук (1983) доцент (1990) доктор исторических наук (2003)	1987-1992 гг.

18	 А.А. Асанканов	доктор исторических наук (1993) профессор (1996) академик НАН КР (2021)	1992-1994 гг.
19	 З.Э. Эралиев	кандидат исторических наук (1972) доктор исторических наук (1991) профессор (1993)	1994-1997 гг.
20	 А.А. Арзыматова	кандидат исторических наук (1990) доцент (1992) доктор исторических наук (2008) профессор (2009)	1997-1999 гг.
21	 Ш.Дж. Батырбаева	кандидат исторических наук (1987) доктор исторических наук (2004) профессор (2010)	1999-2000 гг.
22	 Т.Н. Омурбеков	кандидат исторических наук (1986) доцент (1994) доктор исторических наук (2004) профессор (2010)	2001-2007 гг.

23	 З.И. Галиева	кандидат исторических наук (1991) доцент (2003) доктор исторических наук (2010) профессор (2017)	2008 г.
24	 Б.М. Жумабаев	кандидат исторических наук (1994) доцент доктор исторических наук (2010) профессор (2014)	2009-2014 гг.
25	 А.Бедельбаев	кандидат исторических наук (1986) старший научный сотрудник (1995)	2014-2019
26	 Т.Т.Сырдыбаев	кандидат исторических наук (2009) доцент (2014)	2019 г. - по настоящее время

Список цитируемых источников:

1. Табышалиев С.Т. Кузница подготовки кадров (история КГУ им. 50-летия СССР). – Фрунзе: Кыргызстан, 1975. – 185 с.
2. ЦГА КР. Ф.688, оп.3, д.282, л.13-14. Наркомпрос КАССР
3. Кадыралиева Н.Ш. Подготовка научно-педагогических кадров историков в Кыргызстане (1932-1991). Автореф. дисс., канд.истор.наук: 07.00.02. – Б., КГУ, 2021.

-
-
4. Катровский А.П. Трансформация высшего образования на постсоветском пространстве: экономико-географические аспекты изучения // Региональные исследования. – № 4 (42). - 2013.
 5. Омурбеков Т.Н. Факультет истории и регионоведения. – Бишкек, 2007. – 41 с.
 6. ЦГА КР. Ф.869, оп.10, д. 1941, л. 32. КГНУ – приказы № 2-80 по основной деятельности 1994 г.
 7. ЦГА КР. Ф.869, оп.10, д. 2022. Л. 44. КГНУ. Приказы № 242-319 по основной деятельности 1999 г.

УДК:53:94 (575.2) (04)

Кадышев С., Жусупкелдиев Ш.

Ж.Баласагын атындагы КУУ / КНУ им. Ж.Баласагына

Kadyshev S., Zhusupkeldiev Sh.

J. Balasagyn KNU

**Кыргыз мамлекеттик университетинин эксперименталдык
физика кафедрасынын таржымалы (кыскача баян)**

**История кафедры экспериментальной физики Кыргызского
государственного университета**

**History of the department of experimental physics of the Kyrgyz
state university**

Аннотация. Макалада 1952-жылы Кыргыз мамлекеттик университетинин курамында уюштурулган эксперименталдык физика кафедрасынын таржымалы жана кафедраны ачууга чоң салым кошуп, окуу усулдук, илим изилдөө жана тарбия иштерин 25 жыл жетектеген профессор Спекторов Л.А. жөнүндө маалымат келтирилген.

Аннотация. В статье описана история кафедры экспериментальной физики, которая была создана в 1952 году в составе Кыргызского государственного университета и приведена информация о профессоре Спекторове Л.А., внесшего значительный вклад в открытие кафедры и руководивший работой кафедры в течение 25 лет.

Abstract. The article describes the history of the Department of Experimental Physics, which was established in 1952 as part of the Kyrgyz State University and provides information about Professor Spektorov L.A., who made a significant contribution to the opening of the department and led its work for 25 years.

Урунттуу сөздөр: институт; университет; факультет; кафедра; профессор; доцент; эксперименталдык физика; атомдук спектроскопия; спектралдык анализ; электроника.

Ключевые слова: институт; университет; факультет; кафедра; профессор; доцент; экспериментальная физика; атомная спектроскопия; спектральный анализ; электроника.

Keywords: *institute, university; faculty; department; professor; associate professor; experimental physics; atomic spectroscopy; spectral analysis; electronics.*

Кыргыз жергесинде жаштарга жогорку билим берүү 1930-жылдын май айындагы РСФСР Эл Комиссарлар Кеңешинин жана 1932-жылдын январь айындагы Кыргыз ССР Эл Комиссарлар Кеңешинин чечиминин негизинде (быйылкы жылы 90 жылдык маарекеси белгиленип жаткан) М.В.Фрунзе атындагы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтунун ачылышынан башталат [1]. Өткөн узак жылдардан бери канчалаган жаштар институттун, кийин Кыргыз мамлекеттик университетинин (1951-жыл), андан кийин Кыргыз Улуттук университетинин (2003-жыл) босогосун аттап, тандаган кесиби (адистиги) боюнча татыктуу билим алышты. Институт ачылгандан бери адистерди даярдоочу факультеттердин аталышы, ишинин сапаты жана студенттердин саны, мыйзам ченемдүү түрдө өзгөрүп турган, бирок үч артыкчылыктуу – билим берүү, илим изилдөө жана маданий өнүгүүнүн багыттарын ийгиликтүү жүзөгө ашыруу жогорку окуу жайдын окутуучулар жамаатынын эмгегине уютку болгон жана келечегине багыт берген.

Өлкөнүн экономикасын өнүктүрүүгө тиешелүү салымын кошуучу жогорку квалификациядагы адистерди даярдоодо, адам жана коом шайкештигин түзүүдө жана анын түйшүгүн көтөрүүдө нечен ар түрдүү адистиктеги илимий даражага ээ болгон окутуучу инсандарыбыз талыкпастан эмгектенишип, көптөгөн илимий эмгектерди жаратышкан жана таланттарын көрсөтүшкөн [1, 2].

Ошондой инсандардын катарында Кыргызстанда физика-математика жаатында билим берүү максатын көздөп, Советтер Союзунун борбордук аймактарынан (Москва, Ленинград, Харьков ж.б. шаарларынан) келишкен профессор В. А. Зибер, доценттер - И.И.Еникеев, Н.Н.Нестеров, В.Г.Живоглядов, Г.А.Сухомлинов, И.Ф.Верещагин, М.Е.Гуревич, А.Я.Пикус, Э.В.Аншелес, И.И.Балог, З.Э.Пикус, Г.М.Михайлов, И.Е.Капчиц ж.б. болушкан. Улуттук кадрларга, өзгөчө алыскы айыл, кыштактардан келген жаштардын бир нече муундарына жеткиликтүү билим берүүдө алардын эмгеги өтө зор. Факультет пайда болгондон баштап анын жамааты жалпы билим берүүчү орто мектептерге

жогорку квалификациядагы жүздөгөн физик, математик окутуучу-адистерди даярдап бергендиги талашсыз. Факультеттин биринчи бүтүрүүчүлөрүнүн арасынан М.Т.Турусбеков, Л.А.Спекторов, Л.В.Тузов, Ф.И.Половиков, Н.В.Филатов, ж.б. Улуу Ата Мекендик согушка катышып келгенден кийин аспирантурада тиешелүү билим алышып, кийин республикабыздын биринчи физик окутуучуларынан, окумуштууларынан болуп, жогорку билим берүү жана илим тармагында алгылыктуу эмгектерди жаратышкан.

Өлкөнүн экономикасын жана ар түрдүү багыттарда илим изилдөө тармагын ар тараптуу өнүктүрүүгө салым кошууга даяр окумуштуу адистерди даярдоо максатында педагогикалык институттун базасында Кыргыз мамлекеттик университети уюштурулгандан баштап физика-математика факультетинин материалдык базасы бир далай бекемделип, теориялык физика, катуу заттар физикасы жана эксперименталдык физика багыттары боюнча

Профессор Спекторов Л. А.

илимий адистерди даярдоо жакшы жолго коюлган [1, 2]. Бул убакытка чейин адистештирилген – теориялык физика, катуу заттар физикасы багыттарында илимий адистерди даярдоодо чоң салымдарын кошкон профессорлор Юрий Степанович Терминасов жана Феликс Исидорович Франкль жөнүндө көптөгөн баяндамалар жазылып [3], илим изилдөө борбору, лекциялык залдар ачылган. Тилекке каршы атомдук спектроскопия багытында адистерди даярдоодо зор иштерди аткарып, өмүрүнүн акыркы жылдарына чейин университетте эмгектенген, профессор Лев Аронович Спекторов жөнүндө эскерүүлөр жокко эсе, десек жаңылышпайбыз. Биздин оюбузча, университетибизде эмгектенген улуу муундагы окумуштуу-педагогдордун билим берүү, илим изилдөө жана маданий өнүгүү багыттарына кошкон алгылыктуу салымдары унутта калбастан, алар жөнүндө эскерүүлөр байма-бай жазылып туруш керек. Бул университеттин тарыхы!

Согуштан кийин өлкөбүздө кен байлыктарды геологиялык изилдөө иштеринин жандануусу, табылган кендердин составын аныктоо үчүн физикалык, химиялык ыкмаларды жакшы өздөштүргөн адистердин

жетишсиздиги спектралдык анализ багытында жогорку квалификациядагы кадрларды даярдоочу адистештирилген эксперименталдык физика кафедрасынын ачылуусуна түрткү болгон.

Бул маалымдамада университетибизде 1952-жылы ачылган эксперименталдык физика кафедрасынын таржымалы жана аталган кафедранын билим берүү, окуу-усулдук, илимий жана тарбия иштерин 25 жыл жогорку деңгээлде жетектеп келген, атомдук спектроскопия илимий багытында белгилүү окумуштуу, физика-математика илимдеринин кандидаты (1949), профессор (1988) Лев Аронович Спекторов жөнүндө болмокчу.

Лев Аронович 1917-жылы Россиянын (азыркы Башкырт АССРнын борбору) Уфа шаарында туулган. Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтунун физика-математика факультетин физика адистиги боюнча 1939-жылы аяктаган. Улуу ата мекендик согуштун катышуучусу. Кызыл Жылдыз, Ардак Белгиси ордендери, СССРдын медалдары, Кыргыз ССРнын Жогорку Кеңешинин Ардак грамоталары менен сыйланган. Кыргыз ССРнын билим берүүсүнүн эмгек сиңирген кызматкери. КМПИнин студенти, орто мектепте мугалим, директор, КМПИнин аспиранты, ассистенти, доценти, деканы, КМУнун доценти, кафедра башчысы, профессору болуп эмгектенген. 100гө жакын илимий эмгектери, анын ичинде 3 монография, 5 окуу-усулдук колдонмолор жарык көргөн. Анын жетекчилиги астында 4 кандидаттык диссертация корголуп, республикада биринчи атомдук спектралдык анализ лабораториясы уюштурулуп, кийинчерээк төмөнкү температурадагы плазма физикасын окуп үйрөнүү жакшы жолго коюлган.

Спектралдык анализ адистигинде кафедранын профессордук-окутуучулар курамы даярдаган, жогорку билимдүү адис-экспериментаторлор республиканын илимдер академиясынын физика, геология институттарында, республиканын өкмөтүнүн алдындагы геология башкармалыгында жана көптөгөн эксперттик лабораторияларда эмгек өтөшкөн жана азыркы мезгилге чейин эмгектенишет. Кафедранын профессордук-окутуучулар курамынын негизин кафедрада адистештирилген багытта билим алышып, кафедранын аспирантурасында илимий иштерин аткарышкан окутуучулар В.С.Энгельшт, Н.Ф.Трапицын, В.К.Семёнов, М.К.Карипова, А.А.Алесковская, С.С.Тимофеева,

Р.Н.Вендрова, А.Ч.Иманкулов, Т.К.Эстебесов, ж.б. түзүшкөн жана студенттерге терең билим берүүдө өздөрүнүн чоң салымдарын кошушкан.

Лев Аронович табиятынан келген жөнөкөйлүгү, жөнөкөйлүгү менен чектеш, кандай гана кырдаал болбосун укмуштуудай токтоолугу, ички маданияты жана кесиптештерине, студенттерге урмат-сый мамилеси менен башкалардан айырмаланып туруучу. Терең билимге, бай практикалык тажрыйбага ээ болгон таланттуу илимпоздордун жаш муундарын тарбиялоону өзүнүн башкы милдети, деп эсептеген окумуштуу инсан болгон.

Кыргыз жаштарынын бир эмес бир нече муундарына физика илиминин негиздерин үйрөткөн, жогорку энциклопедиялык билимдүү, кичипейил окутуучу-илимпозду физиканын жалпы курсунан (Оптика, Атом физикасы) жана атомдук спектралдык анализ адистиги боюнча атайын курстардан билим алган факультеттин бүтүрүүчүлөрү ыраазычылык менен эскеришет. Алардын арасында атомдук спектроскопия жана төмөнкү температурадагы плазма физикасы багытында Союзда жана чет өлкөлөрдө белгилүү болгон окумуштуулар: Ж.Ж.Жеенбаев, А.Ж.Жайнаков, В.С.Энгельшт, В.Ц.Гурович, В.М.Лелёвкин, К.У.Урманбетов, А.А.Абдразаков, Л.К.Меренкова, М.К.Асаналиев, А.Чылымов, Т.Т.Карашева, С.В.Автаева, Н.Ж.Жеенбаев ж.б. болушкан.

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын президенти (1997–2007-ж.ж.), физика-математика илимдеринин доктору, профессор Жаныбек Жеенбаевич Жеенбаев анын илимий калыптанышына Лев Аронович Спекторовдун чоң таасир тийгизгенин белгилеп, кийин өзүнүн эмгектеринде жогорку интеллектуалдуу окутуучусун мындайча эскерет: “Лев Аронович Спекторов был, пожалуй, не только одним из сильнейших физиков Кыргызстана того времени, но и яркой, незаурядной личностью. Настолько интересными и образными были его лекции, что у меня не было сомнений в выборе направления специализации. Одержимость и увлечённость Л.Спекторова передалась и мне. Эта встреча с учителем определила всю мою научную судьбу” [4].

Чындыгында, өлкөбүздүн илиминин өнүгүүсүнө баа жеткис салым кошкон, атактуу окумуштуу Жаныбек Жеенбаевичтин илимий иштеринин башаты ушул кафедрада башталган. Физика-математика факультетинин

физика бөлүмүндө билим алып, кафедранын аспирантурасында, Лев Ароновичтин жетекчилигинде бир жыл окугандан кийин Москва мамлекеттик университетинин аспирантурасына которулуп, илимий иштерин аткарган. Өзүнүн эскерүүлөрүндө: “Жетим кезимде да, кийинчерээк студенттик жылдарымда да өтө мээримдүү, боорукер, жакшы адамдар менин тегерегимде болушту. Айрыкча, илимий жетекчилеримдин өтө бийик адамгерчилиги эстен кетпейт. Алардын ичинде Л.А.Спекторов, Я.Д.Райхбаум, дүйнөгө белгилүү окумуштуулар Д.Д.Иваненко, Н.А.Капцов, Ф.А.Королевду эле айтсам, жетиштүү болот....”, – деп [4] белгилейт. Аспирантураны бүтүрүп, кандидаттык, докторлук диссертацияларын жактап, физика-математика институтунун директорунун орун басары, физика институтунун директору, Улуттук илимдер академиясынын вице-президенти, өмүрүнүн акырына чейин президенти болуп иштеген мезгилдерде факультет менен илим жана билим берүү багытында байланышты бекемдеп, билим берген окутуучуларына колдоо көрсөтүп, атомдук спектроскопия, газдык разряддын физикасы жана төмөнкү температурадагы плазма физикасын эксперименталдык жана теориялык изилдөө багыттарында иштөө үчүн, университетте физика багытында билим алган таланттуу окумуштууларды (В.С.Энгельшт, А.Ж.Жайнаков, В.Ц.Гурович ж.б.) институттун илимий иштерине тартып, жыйынтыгында Кыргызыстанда бул тармактарда жүргүзүлгөн изилдөөлөрдө алынган ачылыштар Советтер Союзунда эле белгилүү болбостон, дүйнөлүк илимий коомчулукта таанылгандыгы белгилүү.

Устаты менен шакиртинин ортосундагы жылуу, сый мамиле кафедрада аткарылып жаткан илимий иштердин тематикасы жана ыкмалары Кыргыз ССР илимдер академиясынын физика институтунун жетекчилиги менен макулдашуунун негизинде атомдук спектроскопия, газдык разряддын физикасы, плазма теориясы илимий лабораторияларында жүргүзүлгөн изилдөөлөр менен айкалыштырып түзүлүп, бүтүрүүчүлөрдүн келечекте илимий иштерге тартылуусуна жол ачкан жана ошол лабораторияларда эмгектенген окумуштуулар курамынын негизин эксперименталдык физика кафедрасынын бүтүрүүчүлөрү түзгөн, деп айтсак болот. Кафедранын окуу планына жараша бул лабораториялардын илимий кызматкерлери атайын

курстардан (“Физика и техника плазмы” – профессор Ж.Ж.Жеенбаев, “Теория столба электрической дуги” – профессор В.С.Энгельшт ж.б.) лекция окушуп, курстук жана дипломдук иштерге жетекчилик кылышкан.

Жогоруда белгиленгендей, Лев Аронович кафедранын иштерин 1977-жылга чейин жетектеп келген. 1977–1982-жылдары кафедранын окуу, илимий иштерин жетектөө вазийпасын университеттин 1952-жылдагы бүтүрүүчүсү, кафедранын аспирантурасында 1952–1955-жылдары билим алып, илимий иштерин кандидаттык диссертациясын жактоо менен аяктаган доцент Николай Фёдорович Трапицын, 1982–1987-жылдары университеттин 1954-жылдагы бүтүрүүчүсү, кафедранын аспирантурасында 1958–1960-жылдары билим алган, физика-математика илимдеринин доктору, профессор Владимир Семёнович Энгельшт аткарышкан.

Лев Аронович кафедраны жетектөө иштерин өткөрүп бергенден кийин кафедрада доценттик, кийин жалпы физика кафедрасынын профессору милдеттерин аткаруу менен катар атмосфера физикасын изилдөө багытындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин “Ысык-Көл” илимий станциясын (Ысык-Көл району, Долинка (азыр Кара-Ой) айылы) түзүүгө чоң салым кошкон. Анын илимий жетекчилиги астында Борбордук Азиянын тоолуу аймактарындагы атмосфералык озондун жана парник газдарынын узак мөөнөттүү өзгөрүүлөрүн байкоо жана талдоо проблемалары боюнча атмосфера физикасы тармагындагы заманбап изилдөөлөр жүргүзүлүп, 3 кандидаттык диссертация жакталган.

1988-жылы эксперименталдык физика кафедрасынын аты өзгөртүлүп физикалык электроника кафедрасы, деп аталган. Кафедраны жетектөө милдети физика-математика илимдеринин кандидаты Чокоев Эрик Сатаркуловичке жүктөлгөн. Бул жагдайда Лев Аронович жалпы физика кафедрасына которулуп, оптика жана атомдук физика курстарынан жаш муундарга билим берүүнү улантып, 1993-жылга чейин факультетте эмгектенген. 1995-жылы, 78 жаш курагында Москва шаарында дүйнө салган.

1996-жылы университеттин “Катуу заттар физикасы”, “Жарым өткөргүчтөр жана диэлектриктер физикасы” кафедралары кыскартылып, “Физикалык электроника” кафедрасы менен “Жарым өткөргүчтөр жана диэлектриктер физикасы” кафедрасынын базаларында “Электроника жана

микроэлектроника” кафедрасы түзүлгөн. Кафедрада адистерди даярдоо “Жарым өткөргүчтөр жана диэлектриктер физикасы” кафедрасында жүргүзүлгөн “Электроника жана микроэлектроника” багыты тандалып алынган.

“Жарым өткөргүчтөр жана диэлектриктер физикасы” кафедрасы 1986-жылы республикабызда жарым өткөргүчтүк электроника өндүрүшүнүн жандануусунун негизинде (Кажы-Сай электротехникалык заводу, Орловка шаарчасындагы Кыргыз тоо-металлургиялык комбинаты, Таш-Көмүр шаарчасында жарым өткөргүчтөр материалдарынын заводунун курулушу) жана аны жогорку деңгээлге жеткирүү максатында бул тармакка жогорку билимдүү инженерлик кадрларды электроника жана микроэлектроника багытында даярдоо үчүн молекулалык физика кафедрасынын базасында ачылган. Кафедранын өзөгүн жарым өткөргүчтөр физикасы адистиги боюнча СССР илимдер академиясынын А.Ф.Иоффе атындагы физика-техникалык институтунун (Ленинград ш.) аспирантурасын бүтүргөн, физика-математика илимдеринин кандидаты, доцент Р.К.Карымшаков, физика-математика илимдеринин кандидаты, доцент Ы.Ш.Шамырканов, жарым өткөргүчтөр физикасы адистиги боюнча Москва мамлекеттик университетинде, Москвадагы болот жана эритмелер институтунда (Московский институт стали и сплавов) билим алышкан, илимдин кандидаттары Т.Ж.Айтикеева, М.А.Султанов, Тарту университетинин аспирантурасында билим алган, физика-математика илимдеринин кандидаты К.О.Осмоналиев ж.б. түзүшкөн. Ошол мезгилде физика-математика илимдеринин доктору, профессор Алыбаков Аскарбек Алыбакович кафедранын мүчөсү катары өзүнүн адистиги боюнча (кристаллография) атайын курстардан лекция окуп, кафедранын профессордук-окутуучулар курамына жаңы адистиктин окуу планын ишке ашырып, жаңы курстарды өздөштүрүүгө чоң жардам көрсөткөн. “Электроника жана микроэлектроника” багытында адистерди даярдоонун мамлекеттик стандартынын негизинде түзүлгөн окуу планын СССРдын түстүү металлургия министрлигинин коллегиясы жана Кыргыз ССРнын билим берүү министрлиги бекиткен. Кафедранын ишин доцент Т.Ж.Айтикеева жетектеп турган мезгилде (1989–1995-жылдар) илимий кадрларды багыттуу даярдоо жакшы жолго коюлуп, кафедранын мүчөлөрү Ленинград мамлекеттик университетинин катуу заттар

физикасы кафедрасынын жана Украина ССРнин илимдер академиясынын жарым өткөргүчтөр физикасы институтунун аспирантураларында билим алып, илимий иштерин аткарып, көпчүлүгү илимий даражага ээ болушкан.

Кафедранын билим берүү, окуу-усулдук, илимий жана тарбия иштерин 1996–2004-жылдары физика-математика илимдеринин доктору, профессор Э.С.Чокоев жетектеген. 2004-жылдан 2017-жылга чейин кафедранын башчысынын милдетин физика-математика илимдеринин кандидаты, доцент С.А.Токтогонов жана техникалык илимдердин кандидаты, доцент С.Т.Кожоева аткарышкан. 2017-жылдан бери кафедранын иштерин физика-математика илимдеринин кандидаты, доцент Ш. Жусупкелдиев жетектейт.

Университетибиздин маареке жылында маалымдаманын башталышында ысымдары аталган инсандар менен катар, билим берүү жана илим изилдөө тармактарында жогорку квалификациядагы адистерди даярдоодо университетибиздин абройун жогору көтөрүп, билимин жана тажрыйбасын аябастан эмгектенген улуу муундагы инсандардын: Л.В.Тузов, А.М.Иманкулов, А.А.Арынов, Т.А.Айтмырзаев, Т.К.Карашев, А.Г.Яхонтов, Т.П.Яхонтова, А.В.Полтавский, П.М.Козлов, М.К.Койчуманов, Ы.Ш.Шамырканов, Ж.И.Ибраимов, Н.Ф.Трапицын, В.И.Тычина, А.Ж.Жайнаков, Ө.Ш.Шаршекеев, С.Ж.Жумабаев, А.А.Мадияров, Н.Л.Луканцев, Р.К.Карымшаков, С.Ж.Токтомышев, С.С.Панков, Е.А.Измайлов, А.М.Жердев, С.С.Мищенко, М.К.Карипова, А.А.Абдраманова, С.О.Орозалиева, А.Б.Бекболотов, С.А.Абдылдаева, В.К.Семёнов, Т.Т.Бийназарова, Т.К.Эстебесов, Ү.С.Сейталиев, Э.С.Чокоев ж.б. ысымдарын эскерип коюуну чечтик.

Адабияттардын тизмеси:

1. Табышалиев С.Т. Кузница подготовки кадров (История Кыргызского государственного университета им. 50-летия СССР). Фрунзе: изд. “Кыргызстан”, 1975. – 263 с.
2. Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетинин физика жана электроника факультети (тарыхый-библиографиялык жыйнак, түзүүчү – доцент С. Кадышев), Бишкек: “Турар” басмасы, 2014. – 264 б.

3. Профессор Ю.С. Терминасов в воспоминаниях. Составитель и ответственный редактор, доктор физико-математических наук, профессор А.Н. Бекренев. Петрозаводский государственный университет, 2013.
4. Ученый. Организатор науки. Личность. - Бишкек: изд. КРСУ, 2013. – 272 с.

Сулейманова Ш.С.
КНУ им.Ж.Баласагына

Факультет биологии – один из старейших факультетов КНУ

Одним из старейших факультетов нашего университета является биологический. Факультет был создан в 1932 году при открытии Киргизского Государственного педагогического института. За годы существования биологического факультета подготовлено свыше 6000 специалистов. В 1936 году на факультете работало 16 преподавателей и ассистентов. В настоящее время на факультете биологии трудятся 5 профессоров и докторов наук, из них 1 академик НАН КР, 19 кандидатов наук, доцентов, 9 старших преподавателей и преподавателей.

У истоков организации факультета стоял доцент Степаненко Д.П. и долгое время был деканом.

Факультетом в свое время руководили доценты С.А. Арбаев, А.С. Султанбаев, заслуженный учитель КР, профессор М.М. Ботбаева, заслуженный работник образования КР, почетный профессор КНУ С.С. Рустембеков, заслуженный деятель науки КР, член-корреспондент НАН КР, д.б.н., профессор В.А. Печенов.

В настоящее время деканом факультета является кандидат биологических наук, доцент Сулейманова Ш.С.

В становлении и развитии факультета большое участие принимали видные ученые нашей республики в области биологии и химии - д.б.н., профессора А.А. Любичев, Ф.А. Турдаков, Г.А. Евтушенко, А.Г. Головова, Л.Г. Филатова, А.Т. Токтосунов, Л.А. Шпота, В.А. Печенов, С.К. Касиев; к.б.н., доценты С.А. Арбаев, М.А. Альпиев, К.А. Абдылдабеков, В.С. Инчина, Х.Р. Идрисова, Г.С. Сашина, Ж.И. Иманов, Г.П. Земляная, К.И. Каныгина, Р.П. Караваева, К.И. Ярошенко, С.С. Рустембеков, С.А. Урмамбетова, М.М. Ботбаева, Д.Ы. Ырсалиев, М.И. Агинова, К.Р. Раимкулов, Н.И. Волкова, А.С. Шаназарова, М.Д.Дербишева; преподаватели С.К. Кобенова, Г.Ф. Мигачева, Т.Т. Матюкова и др.

Коллектив факультета биологии гордился и гордится именами своих выпускников, среди них: академик НАН КР, Заслуженный деятель

науки КР А.Ч. Какеев, вице-президент НАН КР, академик, Заслуженный деятель науки КР, К.С. Сулайманкулов, академик НАН КР, Заслуженный деятель науки КР, Б.И. Иманакунов, директор биолого-почвенного института НАН КР, д.б.н., проф. Джеенбаев Б.М., директор института Леса, член-корреспондент НАН КР, доктор биологических наук, профессор Э.Т. Турдукулов, директор института экологии и природопользования КПУ им. И. Арабаева, к.с./х.н. профессор М.Ч. Чоров, член-корреспонденты НАН КР, доктора наук, профессора М.У. Усубакунов, З.Ш. Бакасова, М.М. Токобаев, профессора М.М. Ботбаева, К.А. Ахматов, А.М. Мурсалиев, А.О. Конурбаев, Э.Д. Шукуров и др.

Одной из первых кафедр биологического факультета была кафедра ботаники, образованная в 1931 году доцентом Е.В. Никитиной. Позднее кафедрой руководил доцент Д.П. Степаненко.

1948 году из состава кафедры ботаники выделилась кафедра физиологии растений под руководством член - корр. АН Кирг. ССР, профессора Г.А. Евтушенко.

С 1951 года в течении многих лет заведовала кафедрой ботаники доктор биологических наук, профессор А.Г. Головкова, которая внесла огромный вклад в исследование флоры растительности Кыргызстана. Сотрудниками кафедры были созданы оригинальные учебники и учебные пособия: «Ботаника», «Курс высших растений», «Систематика высших растений», «Ботанические экскурсии в школах Киргизии», «Методика проведения полевых практик по ботанике», «Использование и охрана растительности Киргизии», «Методическое пособие по латинскому языку для студентов – биологов», «Горные пастбища», «Борьба против сорной растительности на пастбищах», «Улучшение и рациональное использование горных пастбищ Тянь-Шаня».

С 1963 года, в течении 20 лет, кафедру физиологии растений возглавлял доктор биологических наук, профессор Л.А. Шпота. Под его руководством проводились исследования по изучению хлороза растений в Чуйской долине, издано большое количество учебных пособий и методических разработок.

С 1983 года кафедрой ботаники заведовал профессор В.М. Шихотов, занимающийся вопросами антропогенного влияния, рационального использования и улучшения растительности Тянь-Шаня.

С 1990 года по 2006 год кафедрой ботаники и физиологии растений руководил заслуженный деятель науки КР, чл.-корр. НАН КР, доктор биологических наук, профессор В.А. Печенов. Он внес большой вклад в разработку физиологических основ корневого питания и водного режима растений в экстремальных условиях аридного растениеводства. Под его руководством разработаны научные основы повышения урожайности фабричной и семенной сахарной свеклы.

Большое внимание всегда на кафедре уделялось подготовке научных кадров. Профессором А.Г. Головковой подготовлены – 10 кандидатов наук, проф. В.М. Шихотовым – 5, проф. В.А. Печеновым – 3 доктора наук, 4 кандидата наук, проф. Э.Т. Турдукуловым – 3 кандидата наук, проф. М.К. Джунусовой – 2, проф. Н.Н. Поздняковой – 2 кандидата наук.

В настоящее время заведующей кафедрой является доц. В.К. Исаева. С 2010 года на кафедре открыто направление «Биотехнология» подготовки студентов.

Кафедра имеет учебные лаборатории: систематики, анатомии и морфологии растений; биологии развития растений, почвоведения, агрохимии и растениеводства; физиологии растений и биотехнологии, микробиологии, цитологии, фито-физиологический музей, гербарный и зеленый фонд.

Кафедра зоологии была открыта в 1932 году при образовании Киргоспединститута. Первым заведующим был доцент Серебрянников М.К.

Многие годы с 1937 по 1960 г. кафедрой зоологии заведовал крупный ученый Кыргызстана ихтиолог, член-корреспондент АН Республики Кыргызстана д.б.н., профессор Федор Алексеевич Турдаков.

Ф.А. Турдаков является автором фундаментальной работы «Рыбы Киргизии», вышедшей в 1952 г. и переизданной с дополнениями в 1963 г. Возглавив научные исследования в области ихтиологии и рыбоводства, профессор Ф.А. Турдаков вырастил целую плеяду учеников, защитивших под его руководством кандидатские диссертации и внесших существенный вклад в изучение биологии рыб, многих водоёмов республики.

С 1966 по 1983 г. кафедру возглавлял член-корреспондент НАН КР, доктор биологических наук, профессор А.Т. Токтосунов, являющийся специалистом в вопросах адаптации позвоночных животных к условиям высокогорья, цитогенетики, эволюции и экологии.

С 1983 по 2002 год кафедрой зоологии заведовал член-корреспондент НАН КР, заслуженный деятель науки КР, доктор биологических наук, профессор Касиев С.К. - специалист в области паразитологии, один из пионеров по изучению маллофагов птиц Средней Азии. С 1990 году под его руководством с целью более глубокого освоения фауны Кыргызстана обновлен учебно-зоологический музей кафедры, способствующий проведению профориентационной работы, практических занятий по зоологии. В 1996 году в связи с реорганизацией факультета кафедра зоологии и кафедра физиологии человека и животных были объединены. Объединенной кафедрой зоологии, физиологии человека и животных стал заведовать член-корреспондент НАН КР, доктор биологических наук, профессор Касиев С. К.

С 2001 по 2005 года кафедру возглавлял доктор медицинских наук, профессор Закиров Дж.З. Он автор более 180 научных работ, в т.ч. трех монографий, трех учебных пособий и двух учебников на кыргызском языке для школ. В эти годы на кафедре началась работа по подготовке магистрантов спец. «Медико-биологические науки». Закиров Дж.З. внес крупный вклад в разработку нейроэндокринных механизмов адаптации в условиях высокогорья, под его руководством защищены 8 кандидатских диссертаций.

С 2006 г. руководила кафедрой Зоологии, физиологии человека и животных кандидат биологических наук, доцент Ахматова А.Т.

В 1958 году на базе кафедры методики естествознания была образована кафедра генетики, селекции и методики преподавания биологии. Ее первым заведующим стал кандидат биологических наук доцент Д.П.Степаненко. Он руководил кафедрой до 1963 г.

В 1968 году кафедра была преобразована в кафедру экологии, общей биологии и методики преподавания биологии. Ее руководителем стал Заслуженный деятель науки КР, доктор биологических наук, профессор, чл.-корр. НАН КР А.Т.Токтосунов. Под его руководством с

использованием современных методов и приборов были начаты исследования по изучению кариотипных животных, обитающих в различных экологических условиях.

Итогом этой работы явились монографии: «Экологическая цитогенетики рыб Тянь-Шаня», «Экологические основы высокой адаптации позвоночных Тянь-Шаня», «Экологическая цитогенетика пойкилотермных животных Тянь-Шаня», «Экологическая цитогенетика гомойотермных животных Тянь-Шаня».

В настоящее время руководит кафедрой кандидат биологических наук, доцент Токтосунов Т.А.

В 2021 г. в связи с требованиями времени, актуальностью проблем и совершенствованием системы образования кафедра получает новое название – общей биологии, экологии и лабораторного дела.

В настоящее время подготовка специалистов на факультете ориентируется на приоритетные направления, учитывая потребности кадров Республики в сфере биологии, биотехнологии, биоэкологии и лабораторного дела.

В настоящее время факультет Биологии под руководством доцента Ш.С.Сулеймановой по многим показателям один из лучших в университете. Деканат факультета прилагает все силы для улучшения материально-технической базы приобретено современное оборудование при финансовой поддержки Турецкого агентства по сотрудничеству и координации «ТИКА» при аппарате премьер-министра республики Турция, приобретено за счет КНУ оборудование: гель-электрофорез, термоциклер, гель-визуализатор, ламинар-бокс, автоклав, термостат, оборудование для проведения иммуноферментного анализа и др. для лаборатории Биотехнологии и Лабораторного дела. За счет стимулирующего фонда факультета было приобретено для всех трех кафедр: ноутбуки, проекторы и многофункциональные устройства. Факультет заключает договора с лучшими лабораториями г. Бишкека, где студенты проходят практики. Проводится работа по академической мобильности, выполняются международные проекты, обмен с зарубежными учеными.

В национальном рейтинге (2019) КНУ среди вузов-участников рейтинга НААР занял *первое место* по направлению 520200 –

«Биология» (магистратура и бакалавриат). В независимом рейтинге 2020 г. в институциональном рейтинге по направлению 720200 - «Биотехнология» и по направлению 520900 – «Биоэкология» **1 место** в образовательных программах бакалавриата.

На современном этапе коллектив факультета биологии совершенствует подготовку высококвалифицированных специалистов, способных отвечать реалиям и вызовам сегодняшнего дня.

УДК: 321.1 (575.2) (04)

Галиева З.И.

КНУ им. Ж. Баласагына / Ж. Баласагын атындагы КУУ

Galieva Z.

J. Balasagyn

Первый ректор КГУ Бегимаалы Джамгерчинов: научная и общественно-политическая деятельность

КМУнун биринчи ректору Бегимаалы Жамгерчинов: илимий жана коомдук саясий ишмердүүлүгү

The first rector of KSU Begimaaly Dzhamgerchinov: scientific and social and political activities

***Аннотация.** В год 90-летнего юбилея Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына особый интерес представляет обращение к его истории, связанной с именами видных ученых, возглавлявших университет. Самым первым ректором первого университета республики был Бегималы Джамгерчинов – доктор исторических наук, академик Академии наук Кыргызстана. Данная статья посвящена анализу научной, педагогической и общественно-политической деятельности выдающегося ученого Кыргызстана.*

***Аннотация.** Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин 90 жылдык мааракеси жылында университетти жетектеген көрүнүктүү окумуштуулардын ысымдары менен байланышкан тарыхына кайрылуу өзгөчө кызыгууну жаратат. Республиканын биринчи университетинин эң биринчи ректору – тарых илимдеринин доктору, Кыргызстан Илимдер академиясынын академиги Бегималы Жамгерчинов болгон. Бул макала Кыргызстандын көрүнүктүү окумуштуусунун илимий-педагогикалык жана коомдук-саясий ишмердүүлүгүн талдоого арналган.*

***Abstract.** In the year of the 90th anniversary of the Kyrgyz National University named after. J. Balasagyn is of particular interest to address his history associated with the names of prominent scientists who headed the university. The very first rector of the first university of the republic was Begimaly Dzhamgerchinov – Doctor of Historical Sciences, Academician of the*

Academy of Sciences of Kyrgyzstan. This article is devoted to the analysis of scientific, pedagogical and socio-political activities of the outstanding scientist of Kyrgyzstan.

Ключевые слова: история, Б. Джамгерчинов, научная деятельность, библиография, научные труды, подготовка молодых кадров-историков.

Урунтуу сөздөр: тарых, Б. Джамгерчинов, илимий ишмердүүлүк, библиография, илимий эмгектер, жаш тарыхчыларды даярдоо

Key words: history, B. Dzhamgerchinov, scientific activity, bibliography, scientific works, training of young historians

Бегимаалы Джамгерчинов родился 15 октября 1914 г. в Кыргызстане в селе Күн-Туу (совр. Сокулукский район).

В 1936 г. он завершил обучение на историческом факультете Кыргызского педагогического института в составе первого выпуска вуза.

В день выпуска студентов отличник учебы Б. Джамгерчинов в своем интервью сказал: «При Советской власти стало обычным явлением, когда дети колхозников из кыштаків приезжают учиться. Среди многих колхозников был и я, приехавший учиться в г. Фрунзе. И вот, если вдуматься, что произошло за это время, то приходится удивляться, как я, сын безграмотного бедняка-крестьянина, ранее не знавшего ничего, кроме подневольного труда, стал культурным человеком, советским интеллигентом, получившим почетное звание учителя» [1]. Именно он, единственный из девяти первых выпускников-историков, получил диплом «Первой степени» и был оставлен преподавателем кафедры «Всеобщей истории» КГПИ. Решением Государственной комиссии от 4 июня 1936 г. ему была присвоена квалификация «Преподаватель истории средних веков» [2, с.424].

Следует отметить, что свою педагогическую деятельность он начал, когда будучи студентом-старшекурсником в 1935-1936 гг. был привлечен

Б.Джамгерчинов

к проведению занятий по истории на подготовительных курсах – рабочем факультете КГПИ. Студенты выпускного курса, имея незаконченное высшее образование, могли работать по специальности до получения диплома о высшем образовании.

Он также преподавал историю в Кыргызской Коммунистической школе им. С. Кирова. На кафедре «Всеобщей истории» он читал лекции по «Истории первобытного общества» и «Истории древнего Востока» первокурсникам исторического факультета КГПИ [3, с.15].

Одновременно с педагогической работой он выполнял обязанности заместителя директора по научной и учебной работе КГПИ [4].

Вскоре, согласно партийному постановлению «О мобилизации учителей в школы спецпереселенцев киргизов на Украину» он был направлен учителем в среднюю школу с. Чалбасы Скадовского района Одесской области (совр. село Виноградово Херсонской области) Украины. Здесь в течение целого учебного года в 1936-1937 гг. он обучал детей депортированных сюда бывших кыргызских баев и кулаков [5].

Известно, что из Кыргызстана на Украину были направлены 105 учителей, которые должны были обучать детей вчерашних бай-манапов и кулаков [6].

После работы учителем на Украине, он вернулся на Родину и продолжил научно-педагогическую деятельность в КГПИ.

Одной из исторических проблем, которую разрабатывал Б. Джамгерчинов, был Нарынский мятеж 1920 г., который был последним очагом контрреволюционных и антисоветских кулацких выступлений в Семиречье.

Данная проблема стала темой его диссертационного исследования и в июле 1943 г. Б. Джамгерчинов в Ташкенте на Ученом Совете Среднеазиатского Государственного университета защитил кандидатскую диссертацию «Нарынский мятеж» по специальности «История СССР (История Киргизии)», став одним из первых кандидатов исторических наук из кыргызских историков [1, с.424].

В 1943-1950 гг. он работал старшим научным сотрудником отделения АН Киргизской ССР. Его научные интересы касались древней, средневековой истории кыргызского народа, особое внимание было уделено истории кыргызов эпохи Ормон-хана, присоединения

Кыргызстана к Российской империи, политической истории кыргызов XIX в. и др.

В статье «Киргизы в эпоху Ормон-хана: из истории феодально-родовых войн киргизов в XIX веке» Б. Джамгерчинов, опираясь на исторические факты, выделил причины, которые не позволили кыргызам создать свою государственность: «Международное положение кыргызского народа в начале XIX века было чрезвычайно трудным. Кыргызы неминуемо должны были сделаться жертвой агрессивных устремлений своих соседей, стоявших на более высокой ступени развития.

В это время с юга шло наступление кокандцев, с востока кыргызов притеснял Китай, и с запада настойчиво напирали русские колонизаторы. В такой обстановке кыргызские племена не смогли создать какого-либо подобия своего политического единства и самостоятельного государственного объединения» [7, с.3].

Следует также согласиться с мнением Б. Джамгерчинова о причинах феодально-родовых войн между отдельными кыргызскими племенами: В начале преобладали мелкие набеги и межродовые войны на почве барымта, целью которых были, главным образом, угон скота, а отчасти и захват рабочей силы и другой добычи, т.е. войны, носящие грабительский характер.

В последующие периоды начались войны, ставящие своей целью захват земли, главным образом, пастбищ.

Наряду с этим, появляются также и причины политического характера, связанные с попыткой отдельных представителей феодально-родовой знати утвердить и расширить свою политическую гегемонию. К таковым относятся, в частности, попытки Ормона централизовать в своих руках политическое господство над северо-киргызскими племенами и установить ханскую власть.

Стремление Ормон-хана к централизации политической власти над кыргызами и сосредоточению ее в своих руках путем создания некоторого рода государственного образования привело его к столкновению с интересами местной родо-племенной и феодальной верхушки кыргызского общества, отстаивавшей свою патриархально-феодальную раздробленность. Далее автор подводит итоги вышесказанному: Межплеменные набеги и военные столкновения, вызывавшиеся прежде

стремлением родо-племенной верхушки укрепить свою власть над данным родом или племенем, в эпоху Ормон-хана сменяются войнами, вызванными стремлением последнего подорвать власть и авторитет местной феодально-родовой знати [7, с.10].

Основной научной проблемой, исследованием которой занимался Б. Джамгерчинов, была проблема присоединения Кыргызстана к Российской империи. Благодаря своим усиленным научным изысканиям, в 1950 г. Б. Джамгерчинов в Ленинградском Отделении Института истории АН СССР защитил докторскую диссертацию на тему: «Присоединение северной Киргизии к России» [2, с.16].

Защита докторской диссертации. Ленинград, 1950г.

Известный ученый-историк Н.П. Вяткин в предисловии к его монографии «Присоединение Киргизии к России» отметил, что эта книга является ценным вкладом в историческую науку Средней Азии. Дореволюционная историография, неоднократно обращавшаяся к вопросу о присоединении Средней Азии к России, оценивала этот исторический факт лишь как завоевание Россией среднеазиатских ханств. Две важные проблемы – отношение народных масс Средней Азии к присоединению к России и значение присоединения для дальнейшей истории этих народов – оставались нераскрытыми. Эти проблемы были изучены в работе Б. Джамгерчинова [8, с.5-6].

Б. Джамгырчинов, тщательно анализируя и глубоко обобщая богатые архивные материалы, в т.ч. письма самих кыргызских правителей к российским властям, пришел к выводу, что присоединение северной части Кыргызстана происходило добровольно по изъявлению желания самого коренного населения, что нельзя сказать в отношении его южной части, где сложилась иная историческая обстановка, в условиях которой не могло быть речи о добровольном принятии российского подданства. Хотя его население, выступавшее против кокандских ханов, также придерживалось прорусской ориентации, однако, вынуждено было бороться против царских карательных отрядов, открыто защищавших официальный Коканд [3, с.13]. Однако под давлением партийной идеологии, диктата центра он вынужден был применить формулировку «добровольное вхождение Киргизии в состав России».

Об этом же писали ученые-историки В.П. Шерстобитов, К.К. Орозалиев, Д.Ф. Винник, рассматривая проблему присоединения Кыргызстана к России и прогрессивные последствия этого акта. Они отмечали, что нет ни одной проблемы дореволюционного Кыргызстана, разработанной с такой тщательностью [9, с.61].

В 1950-1951 гг. он был назначен директором отделения Института языка, литературы и истории Кыргызского филиала АН СССР и продолжал свои научные разработки вопросов истории Кыргызстана XIX в.

В 1951-1954 гг. он исполнял обязанности ректора Кыргызского государственного университета, в котором занимался многогранной деятельностью по улучшению учебного процесса, системы управления

вузом, активизации научно-исследовательской и педагогической работы профессорско-преподавательского коллектива.

С открытием в 1954 г. Академии наук Киргизской ССР и основанием Института истории Б. Джамгерчинов за научные заслуги был избран действительным членом АН [3, с.11] и полностью перешел на работу в Академию наук.

В 1954-1955 гг. он являлся академиком-секретарем Отделения общественных наук АН Киргизской ССР, в 1965-1976 гг. – вице-президентом АН.

В 1976-1982 г. он заведовал отделением истории республиканской Академии наук.

Б. Джамгерчинов является автором научных трудов по истории Кыргызстана XIX-XX вв.:

- «Киргизы в эпоху Ормон-хана» // Труды ИЯЛИ КирФан АН СССР. Вып 1. (1944),
- «Из истории военных отношений киргизов конца XVIII века» (1945),
- «Присоединение Киргизии к России» (1959),
- «Добровольное вхождение Киргизии в состав России» (1963),
- «Очерки политической истории Киргизии XIX века» (1966),
- «История Киргизии (с древних времен до 23-го съезда КПСС)» (1967, совместно с В.П. Шерстобитовым, А.К. Каниметовым),
- «Марксистско-ленинское решение национального вопроса» (1969) и др.

В 1970 г. за серьезные научные исследования Б. Джамгерчинов был награжден Государственной премией Киргизской ССР в области науки и техники.

Хотелось бы отметить также точку зрения историка Э. Турганбаева, характеризующую Б. Джамгерчинова как скрупулезного исследователя: в работах Б. Джамгерчинова встречаются подробные сведения о северном Кыргызстане до присоединения его к России. Автор обращает внимание на неточности русских исследователей, например, В. Бартольда и др. Большое внимание уделено кыргызско-кокандским, кыргызско-русским, кокандско-русским отношениям, в некоторых местах те или иные события описываются в мельчайших деталях. В его работах хронология присоединения Кыргызстана к России изложена очень тщательно. До него

большинством советских историков процесс присоединения Кыргызстана, в том числе колониальная политика царизма – административные реформы 1860-80-х гг., системы управления Туркестанского края, областных и уездных управлений описывались односторонне [10, с.55].

Он также является редактором и соавтором всех академических многотомных изданий «Истории Киргизии» и «Истории Киргизской ССР» 1956-1984 гг. и научным руководителем, подготовившим более 20 кандидатов и докторов исторических наук [2, с.20].

Одновременно с этим он является автором первых пособий для учителей школ по истории Кыргызстана, опубликованных в журнале «В помощь учителю» (№ 8, 1947; № 6,8, 1948) [2, с.20], а также автором (совместно с проф. А. Бернштамом и С. Абрамзоном) первого учебника для средней школы «История Киргизии» (1957) и последующих изданий учебников «История Киргизской ССР с древних времен до конца XIX века» (для 7,8 классов) [2, с.20-21].

Кроме научно-педагогической деятельности он активно занимался общественно-политической работой, являясь депутатом Верховного Совета Киргизской ССР ряда созывов (1951, 1955, 1967, 1971 гг.). В 1971-1975 гг. он был избран председателем Верховного Совета нашей республики.

Его общественно-политическая деятельность была признана высокими Государственными наградами, такими как:

- орден Ленина
- орден Октябрьской Революции
- орден Дружбы народов
- орден «Знак Почёта»
- медалями.

Невозможно не согласиться с мнением ряда ученых, которые считали акад. Б. Джамгерчинова виднейшим [9, с.61] и крупнейшим [11, с.374] историком Кыргызстана. По нашему мнению, он фактически является «отцом-основоположником» кыргызской национальной исторической науки, всю свою жизнь посвятивший педагогической, научной и общественной деятельности во имя процветания Кыргызской Республики.

Список литературы:

1. Советская Киргизия. 30 июня 1936.
2. Кыргыз Советтик энциклопедиясы. – Фрунзе, 1977. – Т.2.
3. Грандин И. Академик Джамгерчинов Б.Д. – видный ученый-историк, общественный деятель и педагог Кыргызстана. Автореферат дисс...к.и.н. – Бишкек,2007.
4. Грандин И.Н. Академик Б. Джамгырчинов – пионер кыргызской советской исторической науки // Кыргыздын тунгуч совет тарыхчысы, академик Бегимаалы Жамырчиновго 100 жыл. – Бишкек,2014.
5. Архив КНУ. Ф. 869. Оп. 3. Ед. хр. 229. Л.12, 21. Личное дело проф. Б.Д. Джамгерчинова.
6. Амир Азан уулу Потомки раскулаченных кыргызов в Украине. Электронный ресурс. URL : http://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_ukraine_history/25008727.html
7. Джамгырчинов Б. Киргизы в эпоху Ормон-хана. – Бишкек,1998.
8. Вяткин Н.П. Предисловие к монографии Джамгерчинова Б.Д. «Присоединение Киргизии к России». – М.,1959.
9. Шерстобитов В.П., Орозалиев К.К., Винник Д.Ф. Очерк исторической науки в Советском Кыргызстане (1918-1960). – Фрунзе,1961
10. Турганбаев Э. Б. Джамгерчинов: история об истории // Кыргыздын тунгуч совет тарыхчысы, академик Бегимаалы Жамырчиновго 100 жыл. – Бишкек,2014.
11. Большая Советская энциклопедия. – Т.24. – Кн.2 – М.,1977.

Мамбетакунов Э.

Ж.Баласагын атындагы КУУ / КНУ им.Ж.Баласагына

Mambetakupov E.

J. Balasagyn KNU

Улуттук университет менен жашташ окумуштуу-педагог

Учёный-педагог, ровесник Национального университета

Scientist-teacher, the same age as the National University

Аннотация. Макалада физика-математика илимдеринин кандидаты, профессор, Кыргыз Республикасынын билим берүүсүнө эмгек сиңирген кызматкер, дасыккан педагог Ташмат Карашевдин өмүр жолун баяндаган маалыматтар берилген.

Аннотация. В статье приведены краткие сведения о жизни деятельности педагога-профессионала, кандидата физико-математических наук, профессоре, Заслуженном работнике образования Кыргызской Республики Ташмате Карашеве.

Abstract. The article provides brief information about the life of a professional teacher, candidate of physical and mathematical sciences, professor, Honored Worker of Education of the Kyrgyz Republic Tashmat Karashev.

Урунттуу сөздөр: университет, Ташмат Карашев, студент, аспирантура, профессор, кафедра, факультет

Ключевые слова: университет, Ташмат Карашев, студент, аспирантура, профессор, кафедра, факультет

Keywords: university, Tashmat Karashev, student, graduate school, professor, department, faculty

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, физика факультети жана профессор Ташмат Карашев – бул үч түшүнүктү бири-биринен ажыратып кароо мүмкүн эмес. Анткени улуттук университеттин физика факультетин профессор Т.Карашевсиз, ал эми Т.Карашевди физика факультетсиз элестете албайбыз. Анын өзүнчө сыры, маани-маңызы бар.

Т. Карашев

2022-жылы Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети өзүнүн 90 жылдык маарекесин өткөрүүгө даярдык көрүп жаткан кези. Ал Кыргыз АССРинин Эл комиссарлар кеңешинин 1932-жылдын 13-январындагы токтому менен М.В.Фрунзе атындагы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институту катары ачылып, кыргыз элинин тарыхындагы биринчи жогорку окуу жайы. Анын курамында физика-математика факультети болгон. Ошол 1932-жылдын 1-февралында Ош областынын Өзгөн районундагы Кызыл-Дыйкан айылында болочок окумуштуу физик, педагог Ташмат Карашев жарык дүйнөгө келген. Демек, биздин сүйүктүү агайыбыз Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын көч башында турган Улуттук университет менен, анын физика факультети менен жашташ. Бүгүнкү күндө биз күбө болуп жаткан ушул мааракелер кут болсун!

Кайсы гана маараке жөнүндө сөз болбосун, эң алгач анын өткөн тарыхы, жашаган доору жана келечеги жөнүндө ойлонууга туура келет. Ошондуктан ушул университеттин аталган факультетинде окуп - билим алып, аны бүткөндөн кийин өмүрүнүн акыркы күнүнө чейин ошол факультетте үзүрлүү иштеп кеткен, баардыгыбыз сыйлаган, улуу педагог, билгиликтүү инсан жөнүндө 90 жылдык мааракесине карата өз оюмду билдирүүнү туура көрдүм.

1949-жылы Ташмат Карашев Өзгөн районундагы К.Е. Ворошилов атындагы мектеп-интернатын бүтүрүп, жогоруда аталган институттун физика-математика факультетинин физика бөлүмүнө келип кирген. Ушул учурда, окууга кирүү учурунда эле Ташмат агайдын башынан өткөргөн азап-тозогун азыр элестетүү мүмкүн эмес. Жалал-Абаддан Фрунзеге поезд менен келип, Борбордук окуу жайга өтүүгө даярдык көрүп, ал ишке ашпай көчөдө калганы, андагы тарткан азабы, кирүү экзаменине аз калганда поездге жармашып Ошко келгени, окууга өткөндөн кийин жатакананын чатырында жашап жүргөнү эмне деген шумдук. Бул окуялар агайдын

2012-жылы чыккан «Өмүр чыйыры» деген китебинде өтө элестүү чагылдырылган. Аны окуп отуруп агайдын койгон максатына жетүү үчүн жасаган аракетине, туруктуулугу менен чыдамдуулугуна таң калбай коё албайсың. Бирок, ошол азаптарды жеңип, илимде болсун, билим берүүдө болсун ийгиликке жетишкенине өзү ыраазы болуп, бактылуу экендигин өзү сезип айтканы кандай сүйүнүчтүү. Эмгектен тапкан бактысын өзү баалап, башкаларга жарыя айтып тургандын өзү бактылуулуктун жеткен чеги. Аны канчалык кооздоп айтсак дагы, андан ашыкча бийиктикке жеткире албайсың.

Ташмат агай 1949-жылы педагогикалык институтка кирип, 1953-жылы университет болуп калганда окуусун ийгиликтүү аяктаган. Профессор Леонид Васильевич Тузовдун сунушу менен курсташы Алыбаков Аскар экөө катуу заттардын физикасы адистиги боюнча аспирантурага өтүшкөн. Илимий жетекчи катары, мурда Фрунзеде иштеп, кийин Ленинградга кеткен профессор Юрий Степанович Терминасов дайындалган. Ал Л.В. Тузовдун да илимий жетекчиси болгон. Кыргызстанга 20 илимдин кандидатын даярдап берген улуу окумуштуу экендигин, адамкерчилигинин бийик дэңгээлин агай өз китебинде эң сонун сүрөттөп берген. Адилеттик үчүн айтып коёлу: Кыргызстанда физика-математика илиминин өнүгүшүнө, окумуштууларды даярдоодо эбегейсиз салым кошкон Ф.И. Франкль менен Ю.С. Терминасовду атабасак болбойт. Алар биз биринчилерден деп атап жүргөн кыргыз окумуштууларды даярдашкан. Алардын окуучулары катары биз ушул агайларга ак дилден чыккан ыраазычылыгыбызды билдиребиз.

Ошентип Ташмат агай 1963-жылы Карелиянын Петрозаводск мамлекеттик университетинде физика-математика илимдери боюнча кандидаттык диссертациясын ийгиликтүү коргоду. 1970-жылы доцент, 1992-жылы профессор наамына татыктуу болду.

Мен Ташмат Карашев агайды биринчи жолу 1960-жылы июль айында университетке экзамен тапшырып жүргөндө көрдүм. Физикадан консультация берди, кирүү экзаменин алды. Мектепте физика менен математикадан сабак берген Абдалиев Кошойдон да күчтүү билимине таң калдым. Экзаменден «төрт» деген баа алдым. «Физиканы жакшы билет турбайсыңбы» деген сөзү менен шыктандырып, демиме дем кошту. Ага мен чексиз ыраазымын!

Ошентип студенттик күндөр башталды. Жалпы физикадан агай өзү лекция окуду. Күндөлүк окуу учурунда, практикалык жана лабораториялык иштерди аткарууда, зачет менен экзамен тапшыруу учурунда агай талапты өтө катуу коючу. Ал талап айрым студенттерге жакчу эмес. Ошонун айынан бир топ студенттер окуудан чыгып кетишти. 1960-жылы 25 студент кирсек, 1965-жылы он үчүбүз гана бүтүрдүк. Алардын ичинен 4 илимдин доктору, 4 кандидаты, 1 академик, 1 УИАнын корреспондент мүчөсү, 3 Кыргыз Республикасынын билим берүүсүнө эмгек сиңирген кызматкер, партиялык жана коомдук ишмерлер чыкты. Бул Ташмат агайдын эбегейсиз зор эмгегинин кичинекей гана бир үзүмү. Аспирантураны кошпогондо Ташмат Карашевич биздин физика факультетибизде 60 жыл (1957-2017) талыбай эмгектенди. Эмгек китепчесинде бир гана окуу жайда иштегендигин күбөлөндүргөн жазуу турат. Ушул убактарда жүз миңдеген студенттерге таалим-тарбия берди. Республиканын кайсы бурчуна барсаң дагы физика дегенде Ташмат агайды эскеришип, ыраазычылыгын билдиришет. Сиздин ак эмгегиниз, улуу ойчул Жалаледдин Руми айткандай окуучуларыңыздын жүрөгүндө, аң-сезиминде, Сизге болгон урматында жана сыйында түбөлүккө жашай берет.

1964-жылы «Электромагниттик индукция кубулушу. Аны окуучуларга түшүндүрүү» деген темада агайдын жетекчилиги менен курстук иш жаздым. Ишти коргоо учурунда мага көп суроо берди. Өзү да айтып, көптөгөн чиймелерди чийди. Мен түшүнүп эле тургансыйм, бирок жыйнактуу, илимий-методикалык тилде айтып бере албадым. Ошондо билгенимди айтып бере албай койгонума катуу өкүнгөм. Көрсө андай жөндөм тажрыйбанын негизинде келет турбайбы. Ошондуктан азыркы учурда студенттерге ойду сөзгө айландыруу, сөздөн сүйлөм түзүү, аларды тизмектештирип айтып берүү жөнүндө көп айтамын, анын жолун көрсөтүп берем. Бул менин 58 жылдан кийинки агайдан алган сабагымдын бир көрүнүшү. Ошол эле жылы агай бизди №5 орто мектепке педпрактикага алып барды. Мектептин тажрыйбалуу мугалими З.Эстебесова менен бирдикте сабак өтүүнүн ыкмаларын үйрөттү. Көрсөтмө каражаттарды жасоо, пайдалануу, тажрыйба жасоо, маселе чыгаруу, окуучулардын билимдерин текшерүү жана баалоо боюнча көптөгөн баалуу кеңештерин берди. Төрт ай боюу төрт тогузунчу класска

сабак бердим. Агайдын жардамы менен мугалимдик кесиптин баалуулугун, анын татаалдыгы менен кайрымдуулугун, балдарга жасаган аракетин текке кетпей, мөмөлүү дарака окшоп түшүм берип турарына ишендим. Ушул күнгө чейин ошол оюмдан кайтпай, эмгектенип келем. Ал мага агайымдын алдындагы милдетимди аткарып жатканымдын белгиси катары сезилет.

Агайдан үйрөнүп алып, кийин өзүмдүн айныгыз кесибим болуп калган билгилик – бул физика боюнча окуу китептерин, методикалык көрсөтмөлөрдү жазуу. Ташмат Карашевич бул багытта да кыргыз физиктеринин ичинен биринчи суурулуп чыгып, өмүр бою үзүрлүү эмгектенди. Алсак, «Физикалык терминдердин орусча-кыргызча сөздүгү» (1969), «Механика» (1972), «Жалпы физика курсу» (1996, 1997, 32.5 б.т.), «Физика курсу» I-II китеп (2002, 2009, 53.5 б.т.) «Физика – 7, 8, 9» (2000, 2003, 2004, 35 б.т.), «Биофизика» (2016, 16.65 б.т.) жана башка окуу китептери окуучулардын, студенттердин, окутуучу-мугалимдердин колунан түшпөгөн маалымат булагы болуп калды. Бул эмгектер менен биздин башка китептердин топтому (Карашев Т., Айтмурзаев Т., Мамбетакунов Э., Карашева Т., Рязанцева В.А.) 2004-жылы Кыргыз Республикасынын илим жана техника жаатындагы Мамлекеттик сыйлыгына татыктуу болгон. Ал дагы агайдын демилгеси аркылуу ишке ашкандыгын эстеп коюу ашыкча болбойт.

Орто мектептер үчүн физика боюнча окуу программаларын, окуу китептерин түзүүдө мен Ташмат Карашевич менен өтө тыгыз иштештим. Ал иш зымга тарткандай түз кеткен жок. Жеке кыйынчылыктардан сырткары, каршылыктар да болду. Бирок агайдын билиминин терендиги жана кенендиги, токтоолугу, адамдардын ар кыл багыттагы ойлорун туура түшүнө билүүсү, өзүнүн бардык бийиктигин ошого шайкеш алып жүрүүсү бизди жеңишке алып келди. Мындай касиет мени кызыктырган жана суктандырган. Ал кишини дагы түшүнсөм, иштешсем, кеңешсем деген үмүтүм күч алган. Мугалимим менен жакындан иштешип, анын инсандык, илимпоздук, окутуучулук сапаттарын, деги эле билгиликтүү адамкерчилигинин, адилеттүүлүгүнүн айрым жактарын көргөнүмө сыймыктанчумун! Калыстыгына баа берип, даңазалагым келген. Аны көрө албагандар да бар экенине күбө болгом. Алар өз учурунда белгиленген, көзгө сайылып көрсөтүлгөн, ашкереленген.

Университетте окутуучу, доцент, профессор, декан, кафедра башчысы болуп иштеген учурларда улуу-кичүүнүн баардыгына өзүн үлгү катары алып жүрдү. Сабактан бир секунда да кечикпей, бир минута да эрте чыкпай, тагылган милдетти так аткарып, кесиптик жактан жетилген деңгээлинен жазбай иштеди. Баардык маселеге олутту мамиле жасоосу, окуу иштерин ийне жибине чейин билип, аны башка иштерден жогору коюусу, студенттердин билими менен окутуучулардын ишине койгон жогорку талабы, аларды баалоодогу объективдүүлүгү, жалпы жамаат ичиндеги кара кылды как жарган калыстыгы агайдын асыл сапаттары эле. Аны эч жалтанбай эле билгиликтүү инсан деп атоого толук акым бар. Анткени өзүм белгилеп жүргөн билгиликтер агайда толугу менен бар болчу. Алар агайдын Эл билгилиги, Жер билгилиги, Сыр билгилиги, Сөз билгилиги, Жөн билгилиги, Иш билгилиги, Кол билгилиги, Сын билгилиги жана Баа билгилиги. Булар жөнүндө дагы сөз кылабыз.

Элдик сыйга ээ болуунун дагы бир көрсөткүчү – инсандын үй-бүлөөдөгү орду. Аны түзүүгө, туруктуу кармап турууга жана өркүндөтүүгө кошкон салымы. Бул жагынан алганда да агайдын эмгеги нар көтөргүз. Өмүрлүк жубайы математик Т.Калмурзаева экөө борбор калаабыздагы «Үлгүлүү үй-бүлөө» деген ардак наамга алда качан эле ээ болушкан. Алардын балдары Тамара, Гүлнара, Бакыт, Гүлсара, Нуржамалдардын ар бири жөнүндө узун сабак сөз кылууга болот. Мен билгенден үчөө – Тамара, Гүлнара, Нуржамал илимдин кандидаты даражасына жана доцент илимий наамдарга ээ болушуп, ата-энесинин педагогдук ишин улантууда. Гүлсара эмгеги сиңген врач-окулист. Бакыт болсо көрүнүктүү айкелчи. Алтын башыңар аман, бооруңар бүтүн болсун!

Ташмат агайды көп жылдан бери билсем дагы, анын катуу ачууланганын же элеп-желеп болуп сүйүнгөнүн байкаганым жок. Профессор наамын же Кыргыз Республикасынын билим берүүсүнө эмгек сиңирген кызматкер наамын 2000-жылы алганда деле кадыресе иш катары кабыл алганын көргөм. Бирок кийинки жылдары эки жолу сүйүнгөндөй жайдары маанайда жүргөнүн сездим. Биринчиси, Гүлсара кызы ата-энесин Берлин, Потсдам, Вюрзбург, Франкфурт, Париж шаарларына чакырып, ага барып келгени, айрыкча айтылуу физик Рентгендин музейинде болуп, улуу ачылышты алып келген рентген-түтүгүн көргөнү. Экинчиси, кенже кызы Нуржамалдын менин жетекчилигим менен

кандидаттык диссертациясын коргогону болду. Мен да агайымдын астындагы бир милдетимди аткаргандай жеңилдей түшкөм.

Жогоруда айтылгандарды жыйынтыктап урматтуу агайым жөнүндө төмөнкүлөрдү белгилемекчимин. Агай реалдуу чындыкты дал өзүндөй кабыл алып, аны менен комфортабелдүү мамиле жасай билүүчү; жасалмалуулукка жол бербеген жөнөкөйлүгү жана кыймыл-аракетинин табигыйлыгы; берилген милдетти аткарууга болгон жоопкерчилиги жана жогорку деңгээлдеги компетенттүүлүгү-билгилиги; автономиялуулук жана өзү-менен өзү болуп, ар кандай маселе боюнча өз көз карашынын болгондугу, аны далилдүү айтып бере билүүсү; тескери аракеттерге, кытмырлыкка, көрө албастыкка, кызганчаактыкка окшогон терс жоруктарга элдешпес мамилеси жана туруктуу каршылык көрсөтө билүүсү ж.б. Жан дүйнөсү таза адам айлана чөйрөгө жарык берип турат. Ал эми жарык баардык жан-жаныбардын жашоосунун булагы. Бирок ошол жарыкты айрым пенделердин сезе албагандыгы өтө өкүнүчтүү. Агай аны да сезип, билген билер, билбегенге не чара деп коюучу. Кыскартып айтканда агай элге болгонундай көрүнүп, көрүнгөнүндөй болуп жашады. Анын элеси окуучуларынын эсинде түбөлүккө, муундан-муунга берилип жашай берет. Урпактарына кенен келечек каалайбыз!

УДК:53:94 (575.2) (04)

Кадышев С.

Ж.Баласагын атындагы КУУ / КНУ им. Ж.Баласагына

Kadyshev S.

J. Balasagyn KNU

Институтта жана университетте алган билимдерин актап, мектепте татыктуу билим берген мугалимдерим жөнүндө

О моих учителях, подтвердивших свои полученные в институте и университете знания и давшие достойное образование в школе
About my teachers who confirmed their knowledge gained at the institute and university and gave a decent education at school

***Аннотация.** Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтунун, кийин Кыргыз мамлекеттик университетинин тарых, филология, химия-биология, физика-математика факультеттеринде, билим алышып, өмүрлөрүн айыл жергесинде жаштарга билим берүүгө арнашкан, Түп районунун Мукай Элебаев атындагы Талды-Суу орто мектебинин мугалимдери жөнүндө кыскача баяндама келтирилген.*

***Аннотация.** Приведена краткая информация об учителях Талды-Сууйской средней школы имени Мукай Элебаева Түпского района, обучавшихся на факультетах истории, филологии, химии-биологии, физики-математики в Кыргызском государственном педагогическом институте, позже в Кыргызском государственном университете и посвятивших свою жизнь воспитанию молодежи в сельской местности.*

***Abstract.** Brief information is given about the teachers of the Taldy-Suu secondary school named after Mukay Elebaev, Tyup district, who studied at the faculties of history, philology, chemistry-biology, physics-mathematics of the Kyrgyz State Pedagogical Institute, later the Kyrgyz State University and devoted their lives to educating young people in rural areas.*

***Урунттуу сөздөр:** институт; университет; студент; билим алуу; мектеп; мугалим; билим берүү.*

***Ключевые слова:** институт; университет; студент; обучаться; школа; учитель; обучение.*

Key words: *institute, university, student, study, school, teacher, education.*

Ар бир элдин тарыхында анын тагдырына таасир тийгизген даталар жана окуялар, өлкөнүн андан кийинки тарыхый өнүгүшүндө кескин өзгөрүүлөргө алып келген учурлар катталган. Кыргыз эли үчүн мындай өзгөрүүлөр прогрессивдүү келечекти аныктаган, Улуу Октябрь социалисттик революциясы болуп эсептелет.

Совет бийлигинин орношу менен Кыргызстандын калкынын билим алуу чөйрөсүндө кескин өзгөрүүлөр болуп, элибиздин руханий маданиятынын, билиминин жана илиминин өнүгүшү эбегейсиз чоң натыйжаларга жетишкендиги тарыхый факт.

Мындай өзгөрүүлөрдү жана өнүгүүлөрдү жаратыш үчүн Совет өкмөтү тарабынан маанилүү уюштуруу иштери жүргүзүлүп, 1919-жылдын 26-декабрында Эл Комиссарлар Кеңешинин “Сабатсыздыкты жоюу жөнүндө”, 1920-жылы Эл Комиссарлар Кеңешинин мурдагы токтомдорду аткарууга милдеттүү кылган сабатсыздыкты жоюу боюнча Бүткүл Россиялык өзгөчө комиссияны (ВЧКс/ж) түзүү жөнүндө декреттер кабыл алынган.

Сабатсыздыкты жоюу менен бир мезгилде милдеттүү башталгыч, андан кийин жети жылдык билим берүүнү киргизүү жана советтик жалпы билим берүүчү мектепти өнүктүрүү милдети турган. Кыргызстанда жыйырманчы жылдардын орто ченинде биринчи орто окуу жайлары, отузунчу жылдардын башында биринчи жогорку окуу жайы – педагогикалык институт пайда болгон.

Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын туңгучу болгон М.В.Фрунзе атындагы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтунун (КМПИ) 90 жыл мурда Кыргыз АССР Эл Комиссарлар Кеңешинин 1932-жылдын 13-январындагы чечиминин негизинде ачылган датасы республиканын коомчулугунда кеңири белгиленүүдө.

Кыргыз ССРнын илимдер академиясынын академиги, Кыргыз мамлекеттик университетинин (КМУ) ректору (1960–1976-жылдар), профессор Салмоорбек Табышалиевич Табышалиев өзүнүн тарыхый эмгегинде: ...“В развитии высшего образования в республике самое горячее участие принимали многие вузы страны, и прежде всего - вузы

Российской Федерации. 7 января 1933 года руководство Киргоспединститута обратилось в Ленинградский педагогический институт им.А.И.Герцена с просьбой об оказании помощи в комплектовании учебных кабинетов, лабораторий и библиотеки. Аналогичные письма были направлены и в другие вузы страны. И помощь пришла. Киргизский государственный педагогический институт получил оборудование для кабинетов, учебную и научную литературу. Вскоре институту было выделено более удобное помещение для занятий, а для студентов – общежитие, начала функционировать столовая. Большая помощь была оказана институту и в комплектовании преподавательских кадров. Десятки молодых специалистов по направлению Наркомпроса РСФСР и других республик приехали в Киргизию на педагогическую работу. Эти молодые люди, ставшие позже видными деятелями просвещения и науки, приехали по зову партии и воспитали большой отряд специалистов в Киргизии”, – деп [1] белгилейт.

1933-жылдан баштап институтта ачылган төрт факультетте негизинен педагогикалык багытта адистерди даярдоо үчүн РСФСРдин Эл агартуу комиссариатынын жолдомосу менен келген тарыхчылар: Ш.Манатов, А.Г.Зима, Б.М.Зима, Г.Г.Куранов, Г.Т.Зайцев, Я.А.Чубуков, Г.Е.Федоров ж.б., 1936-жылдан баштап институттун тарых факультетинин биринчи бүтүрүүчүлөрү: Б.Жамгырчинов, С.Ильясов, А.Хасанов, В.Э.Кутарева, А.О.Жолдошева; 1948-жылдан баштап факультетте Орто Азия мамлекеттик университетинин (САГУ) бүтүрүүчүлөрү В.М.Петровец, А.А.Чукубаев; биология-химия факультетинде: Е.В.Никитина, Д.П.Степаненко, М.К.Серебрянников, Г.А.Евтушенко, Ф.А.Турдаков, А.А.Любищев, А.И.Янушевич, Р.Н.Одынец, И.А.Тарвит-Гонтарь, М.И.Ефимов, В.Ф.Палий, Кыргызстанда химия илиминин калыптанышына жана өнүгүшүнө көп күч-аракетин, күч-кубатын жана уюштуруучулук талантын жумшаган туңгуч кыргыз химики, доцент С.А.Арбаев, Кыргыз ССР Илимдер академиясынын анык мүчөсү, химия институтунун директору И.Г.Дружинин; филология факультетинде: И.А.Батманов, Н.Н.Ивановский, Г.И., И.А.Петровский, И.И.Лактионов, Т.Н.Кожевников, кыргыз филология илиминин негиздөөчүлөрү К.К.Юдахин жана Х.К.Карасаев, институттун биринчи бүтүрүүчүлөрү Ж.Ш.Шүкүров,

З.Бектенов, К.Рахматуллин, Б.М.Юнусалиев ж.б.; физика-математика факультетинде: В.А.Зибер, И.И.Балог, И.И.Еникеев, Н.Н.Нестеров, В.Г.Живоглядов, З.Е.Пикус, Г.А.Сухомлинов, М.Е.Гуревич, А.Я.Пикус, Е.В.Аншелес, И.Ф.Верещагин, Д.Ю.Юсупов, С.И.Денисов, П.И.Денисов, В.Г.Живоглядов, Я.В.Быков, И.П.Егоров [1,2] ж.б. Кыргызстандын жаштарына татыктуу билим беришип, республиканын билим берүү жана илим изилдөө тармактарына адистердин чоң тобун тарбиялап чыгарышкан. Ошол кезде билим алган инсандардын көпчүлүгү кийин билим берүүнүн жана илим изилдөөнүн ар түрдүү багыттарында чоң-чоң жетишкендиктерди жаратышып, мамлекетке ак дил кызмат өтөшкөн.

Бул макалада жогоруда аталган факультеттерде атактуу илимпоз-окутуучулардан КМПИде, кийин КМУда билим алышып, өмүрлөрүн айыл жергесинде жаштарга билим берүүгө арнашкан, Түп районунун Мукай Элебаев атындагы “Талды-Суу” орто мектебинин [3] мугалимдери жөнүндө сөз болмокчу.

“Талды-Суу” орто мектебинде эң биринчи жогорку билимге ээ болуп, эмгек жолун баштаган мугалим, КМПИнин филология факультетинин орус тил бөлүмүндө (1942–1946)-жылдары билим алган Бондарева Фаина Григорьевна эжей болгон.

Фаина Григорьевна 1924-жылдын 4-июнунда Ак-Суу районунун Теплоключенка айылында төрөлгөн. Институттун бөлүштүрүү комиссиясынын чечими менен 1946-жылдын 25-августунан баштап орус тили жана адабияты сабагынан мугалим болуп эмгек жолун баштаган. 1951-жылдын 15-августунда мектептин директорунун окуу иштери боюнча орун басары болуп дайындалып, бул кызматта ардактуу эс алууга чыкканга (1979-жыл) чейин эмгектенген.

Улуу Ата Мекендик согуш аяктагандан кийин, 1945-жылы КМПИде билим алуу үчүн мектептин бүтүрүүчүлөрү Салиев Лембай тарых факультетине, Алиев Жумадыл биология-химия факультетине, Кулумбаев Молдокмат (Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучусу), Нуракунов Мукпар физика-математика факультетинин физика бөлүмүнө окууга өтүшүп, М. Кулумбаевден бөлөгү (биринчи курсту бүткөндөн кийин согушта алган жаракаттары окууну улантууга мүмкүнчүлүк берген эмес) 1949-жылы тандаган адистиктери боюнча татыктуу билим алып, окууну ийгиликтүү аякташкан. Бөлүштүрүү комиссиясынын чечими

менен Л.Салиев жана Ж.Алиев “Талды-Суу” орто мектебинде адистиктери боюнча мугалим болуп иштеп эмгек жолун башташып, ардактуу эс алууга чыкканга чейин жаш муундарга алгылыктуу билим берип, эмгектенишкен.

Лембай Салиевич тарых сабагынан татыктуу билим берип, мугалимдик кесибин практикалык иш менен айкалыштырып иштеп, 1962-жылы мектептин окуу өндүрүштүк бригадасынын жетекчиси болуп дайындалган. Билим берүүдө жана өндүрүштүк бригаданы жетектөөдө жараткан ийгиликтери жогору бааланып, 1970-жылы СССРдын Эл чарбачылыгынын жетишкендиктеринин кароосуна (ВДНХ СССР) катышууга жолдомо ыйгарылып, чоң кароого катышып келген. Ошол эле жылы Республиканын айыл чарба устаттарынын слётуна чакырылып, “Кыргыз ССРнын айыл чарбасынын социалистик мелдешинин отличниги” наамына татыктуу болгон. Окуу–өндүрүштүк бригаданын жетекчилигинде 1972-жылга чейин иштеп, окуучулардын жайкы каникулу пайдалуу өтүп, аларды эмгекке, коллективде иштөөгө көндүрүп, келечекте өндүрүштүн лидерлери болууга жол ачкан тарбияны берген. Мектептин ички коомдук иштерине дагы активдүү катышып, мектептин тарых кабинетин жетектеп келген. Областык жана Түп райондук билим берүү бөлүмдөрүнүн методикалык кеңештеринин курамында иштеп, областтын жана райондун мектептеринде тарых сабагын окутуунун көйгөйлөрүн чечүүгө чоң салымын кошкон

Жумадыл Алиевич айыл жаштарын билим алууга кызыктырып, мугалимдик кесипте жакшы ийгиликтерге жетишип, 1953 – 1955-жылдары мектептин директорунун кызматын аркалаган. 1956 – 1959-жылдары химия, биология сабактарынан сапаттуу билим берип, мугалимдик кесибин уланткан. 1959 – 1960-жылдары мектептин директорунун өндүрүштүк окуу боюнча орун басары, 1963 – 1972-жылдары мектептин директорунун тарбия иштери боюнча орун басары, мектептин алдындагы интернатта башчы болуп үзүрлүү эмгектенген. Кийинки жылдары мектептин профсоюз комитетинин төрагасынын милдетин ийгиликтүү аркалаган. Агай, химияга жана биологияга окутуу жаатында университеттик билимин окуучуларга жеткиликтүү, ар бир окуучунун ой жүгүртүүсүнө ылайыктап түшүнүк берип, жыйынтыгында алардан кайра татыктуу түшүнүктөгү жоопту алууга аракеттенип,

сабактарын дайыма тажрыйбалардын коштоосу менен кызыктуу өткөрүп, райондук, областык жана республикалык олимпиадаларга даярдап, катышууга көмөктөшүп, жаштардын келечекте жогорку билим алып, эл үчүн татыктуу кызмат өтөөсүнө түрткү берген.

Ал эми Мукпар Нуракунович болсо Жалал-Абад областык билим берүү бөлүмүнө бөлүштүрүлүп, Жалал-Абад мугалимдер институтунда окутуучу (1949 – 1951-жылдар), Республикалык сырттан окуу педагогикалык институтунда окутуучу болуп эмгектенген (1952-жыл). 1953-жылдан баштап Мукпар Нуракуновичтин эмгек жолу жана илимий ишмердүүлүгү жаңы ачылган Пржевальск мамлекеттик педагогикалык институту (ПМПИ) менен байланыштуу. “Педагогикалык илимдердин кандидаты” окумуштуулук даражасына, “доцент” кийин “профессор” окумуштуулук наамдарына ээ болуп, “Физика” кафедрасынын окутуучусу, улук окутуучусу, доценти, башчысы, “Физиканы окутуу методикасы” кафедрасынын профессору, башчысы, институттун окуу иштери боюнча проректору кызматтарын аркалаган. Физиканы жана физикалык терминологияны окутуу технологиясы жаатында адис. Илимий изилдөөлөрү орто мектептерде физиканы кыргыз тилинде окутуунун актуалдуу көйгөйлөрүнө арналган.

Шартка байланыштуу убагында институтту бүтүрө албай калган Кулумбаев Молдокмат ден соолугун чыңдап, Пржевальск мугалимдер институтун аяктагандан кийин жолдомо менен Жалал-Абад жана Ош областарынын айылдык мектептеринде физика, математика мугалими болуп эмгектенген. 1949 – 1954-жылдары Түп районунун Сары-Тологой, Ичке-Суу айылдарында директордун окуу иштери боюнча орун басары кызматын аркалаган. 1959 – 1963-жылдары ПМПИнин күндүзгү бөлүмүн “Физика мугалими” адистиги боюнча бүтүрүп, Мукай Элебаев атындагы орто мектепте физика мугалими, мектептин интернатында улук тарбиячы болуп 1988-жылга чейин – жалпы жонунан 46 жыл эмгектенген.

1951 – 1952-жылдары КМУнун филология факультетине Ибраимов Кадыракун, Аманбаев Ураалы, физика-математика факультетинин математика бөлүмүнө Ибраев Келгенбай, химия-биология факультетинин химия бөлүмүнө Далдаев Бекий, биология бөлүмүнө Сырдыбаев Жумакадыр студент болуп өтүшүп, окууну аяктагандан кийин өздөрү билим алган мектебинде (Б.Далдаев аскердик кызматын өтөп келгенден

кийин) тийиштүү адистиктери боюнча мугалим болуп үзүрлүү эмгектенишкен.

Ибраимов Кадыракун талап коюлган мөөнөткө чейин мектепте иштегенден кийин Кыргыз ССРнын илимдер академиясынын аспирантурасында билим алып, философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасына ээ болгондон кийин ПМПИнин философия кафедрасында ага окутуучу, доцент кызматтарын көп жыл аркалап, жаш

муундарга билим берген.

Аманбаев Ураалы университетти аяктагандан кийин өзү окуган мектепте кыргыз тили жана адабияты боюнча мугалим болуп иштеп эмгек жолун баштаган. 1958-жылы Кыргыз ССР илимдер академиясынын аспирантурасына окууга өтүп, "Манас" эпосун изилдөө жаатында диссертациялык иштин үстүндө эмгектенген. СССР илимдер академиясынын тил илими институтунун Ленинграддагы филиалында билимин жогорулаткан. 60-жылдардын башында шаардык гезиттерде

журналист болуп эмгектенген. 1965 – 1970-жылдары Түп районунун Ичке Суу айылындагы мектепте кыргыз тили жана адабияты мугалими болуп иштеп, кийин ден соолугуна байланыштуу мугалимдик кесиптен кеткен.

Бекий Далдаевич, эмгек жолунда университетте алган жогорку илимдүү билимин, окутуучулук жана уюштуруучулук талантын ачык айкындап, окуучулардын арасында, коллективде сыйга татыктуу мугалимдик сапатын көрсөтө алган. Жумадыл Алиевич экөөнүн демилгеси менен мектептин жаратылыш бакчасы (чыныгы ботаникалык бакча) отургузулуп, мектеп окуучуларынын тейлөөсүнө берилген. Жаз, күз айларында биологиядан сабак өтүүчү аянтча катары колдонулуп, окуучулар көптөгөн маалыматты табияттын өзүнөн алуусуна мүмкүнчүлүк берилип, алган маалыматтардын эс тутумдарында жакшы сакталуусуна шарт түзүлгөн. Анын эмгекке тарбиялоо жаатында, окуучулардын жайкы өндүрүштүк бригадаларынын аткаруучу жумуштарын колхоздун жетекчилигинин макулдугу менен уюштуруп, жетектөө таланты бардык инсандын колуна келе албастыгы айдан ачык. Мындай уюштуруучулук талант Бекий агайда болгон жана ошол убактарда ал жетектеген өндүрүштүк бригадада өз көңүлү, аракети менен эмгектенген талды-суулук жаштар азыркыга чейин ошол күндөрдү сыймыктануу жана сагынуу менен эстешсе керек деген ойго кетесиң.

Сырдыбаев Жумакадыр бөлүштүрүү комиссиясынын чечими менен Сузак районунун мектептеринде биология, химия сабактарынан билим берип, 1958-жылга чейин иштегенден кийин Түп районунун Корумду айылынын жети жылдык, “Талды-Суу” орто мектептеринде алган кесиби боюнча жаштарга татыктуу билим берип, эмгектенген.

Ибраев Келгенбай агай 1955-жылдан баштап математика мугалими болуп иштеп, 1962-жылы математика сабагынан билим берүүнү улантуу менен мектептин директорунун окуу иштери боюнча орун басарлыгына которулган. Жаңы курулган окуу корпусу колдонууга берилгенде мектептин директору Асаналиев Калык Асаналиевичтин демилгеси менен физика, химия, биология, зоология, математика, тарых кабинеттеринин уюштурулушуна адис мугалимдер менен чогуу чоң салым кошуп, тажрыйба көрсөтүү жана лабораториялык иштерди аткарууга керектүү заманбап приборлор, жабдуулар, макеттер менен камсыздап, окуу процессинде колдонууну уюштурган. Бул кызматта 1989-жылга чейин

үзүрлүү эмгектенип, мектептин окуу-процессин уюштурууну республикалык жогорку деңгээлге жеткирип, райондор аралык методикалык борборго айлануусуна өз салымын кошкон. Мектептин базасында жылыга I жана III чейректерде ПМПИнин студенттери педагогикалык практика өтүшүп, билимин жогорулатышса, мектептин мугалимдери (М.Кулумбаев, Н.А.Верещагина, К.Ибраев ж.б.) институттун штаттык методисти кызматын кошумча аткарышкан. Келгенбай Ибраевич өмүрүнүн 40 жылдан ашуун убактысын мектептин окуу иштерин уюштурууга жана жаштарга келечектүү, жеткиликтүү билим берүүгө арнап, математика багытында билим алууга умтулган окуучуларга багыттуу билим берүүгө өзгөчө көңүл бөлүп, аларга кошумча сабактарды, консультацияларды өтүү менен райондук, областык, республикалык олимпиадаларга катышууга кенен шарт түзө алган насаатчы богон.

Пржевальск мугалимдер институтун аяктап, көптөгөн жылдар бою мектепте билим берүү менен алектенишкен кесипкөй мугалимдер билимдерин жогорулатышып, КМУнун тарых факультетинде Далдаева Сулайка, Күчүков Алдаяр, филология факультетинде Асанова Какен, Верещагина Надежда Андреевна сырттан окуп, билим алышкан.

Институтта кийин университетте билим алган агай-эжейлер мектептин жамаатынын уюткусун түзүп, окуучуларга билим берүү менен катар жаш мугалимдерге колдоо көрсөтүп насаатчылык вазийпасын дагы ийгиликтүү аткарышкан.

Институтту кийин университетти бүтүрүп, мектепте эмгектенген 2 мугалимге “Кыргыз ССРинин эмгек синирген мугалими” ардактуу наамы (С.Далдаева, Л.Салиев) ыйгарылса, мектептин 1964-жылдагы бүтүрүүчүсү, КМУнун биология факультетин 1969-жылы аяктап, көп жыл мектепте мугалимдик кесипте эмгектенген Идирисова Анархан “Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген мугалими” наамына татыктуу болгон.

Айылдын жаштарына татыктуу билим берүү жаатында жогоруда биз сөз кылган инсандардан тышкары ПМПИни, В.В.Маяковский атындагы Кыргыз кыз-келиндер институтун бүтүрүшкөн агай, эжейлер дагы чоң салымдарын кошушкан [3].

Мектептин ынтымактуу жамаатынын тарбия, билим берүүдө талыкпаган аракеттеринин жыйынтыгы, көптөгөн бүтүрүүчүлөрдүн

жогорку окуу жайларда билим алышып, республиканын өнөр жай, айыл чарба, билим берүү, саламаттык сактоо, илим изилдөө тармактарында алгылыктуу иштерди жараткандыгы болуп эсептелет. Алардын катарына 1965 – 1980-жылдары (жогоруда сөз болгон инсандардын окутуучулук тажрыйбаларынын жана таланттарынын жогорку деңгээлге жеткен мезгили) мектепти бүтүрүшкөн: физика-математика илимдеринин доктору, профессор Асан Байзаков, геология-минерология илимдеринин доктору Жумагүл Жумаевна Кендирбаева, медицина илимдеринин докторлору, профессорлор: Абдырасул Калжыкеев, Бурул Сагындыковна Жүзөнова, тарых илимдеринин доктору Акылбек Ленбаевич Салиев, педагогика илимдеринин доктору, профессор Мелис Казыкеевич Асаналиев, физика-математика илимдеринин кандидаттары: Муратбек Калыкович Асаналиев, Руслан Алдашевич Молдошев, тарых илимдеринин кандидаты, доцент Бактыгүл Лембаевна Салиева-Боотаева, медицина илимдеринин кандидаттары: Өмүрбек Жүзүмалиевич Асылбаев, Асель Мамбетакуновна Балабасова, айыл-чарба илимдеринин кандидаты Муқанбет Ишенбаевич Аденов, педагогика илимдеринин кандидаты, доцент Такабай Абдыбекович Асанакунов, КРнын өнөр жайына эмгек сиңирген кызматкер Күлүйпа Жүзүмалиевна Жүзүмалиева, КРнын эмгек сиңирген юристи Рахимберди Абдыкалыкович Салиев, КРнын байланыш кызматынын эмгек сиңирген кызматкери Табылды Аралбаевич Аралбаев, КРнын эмгек сиңирген дарыгерлери: Болот Эшинович Турусбеков, Бурул Шаршеевна Шаршеева, Шамиль Шаршекович Дүйшөнбиев, Роза Болжуровна Молдалиева, КРнын дене тарбиясына жана спортуна эмгек сиңирген кызматкер Өмүрбек Салыкович Табышев ж.б. кошсо болот.

“Мектебим, билим бешигим”, – дегендей, ушул агай-эжейлер берген билим, тарбия келечегиме кенен жол ачкан, – деп мен дагы сыймыктанып, айта аламын. Биринчи мугалимим, Асанова Какен эжейим Пржевальск мугалимдер институтун аяктап, башталгыч класстарда мугалим болуп иштеп жүрүп, КМУну кыргыз тили жана адабияты адистиги боюнча сырттан окуп, бүтүргөн.

Мугалимдеримди эстегенде, эртең менен мектепке агылып, шашып кирген окуучулардын арасында чогуу бараткан агай-эжейлердин элестери

эске тартылып, алардын класста жаңырган коңур үндөрү кулагыма угулгандай сезилет.

Таалим-тарбия, билим берген агай-эжейлер өтүп кетсе дагы, алардын жаркын элестери, окуучуларына каалаган аруу ой-тилектери, ийгилик күткөн жакшы үмүттөрү эсте турат. Алардын ысымдары мектептин 100-жылдык мааракесине арналып, мектептин астындагы аянтчага орнотулган мемориалдык тактада чегилип жазылган.

Адабияттардын тизмеси:

1. Табышалиев С.Т. Кузница подготовки кадров (История Кыргызского государственного университета им. 50-летия СССР). Фрунзе: изд. “Кыргызстан”, 1975. – 263 с.
2. Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетинин физика жана электроника факультети (тарыхый-библиографиялык жыйнак, түзүүчү – доцент С.Кадышев), Бишкек: “Турар” басмасы, 2014. – 264 б.
3. 1921-2021. Түп районунун Мукай Элебаев атындагы Талды-Суу орто мектеби (тарыхый-библиографиялык жыйнак, түзүүчүлөр – С.Кадышев, Т.Молдакматова), Бишкек: “Турар” басмасы, 2021. – 336 б.

УДК: 811.512.154**Тиллебаев С.А.***Ж.Баласагын атындагы КУУ / КНУ им.Ж.Баласагына***Tillebaev S.A.***J.Balasagyn KNU***Элдин эл экени – эне тилинде****Народности народа определяется родным языком****Population of the people is determined by the native language**

Аннотация. Макалада мамлекеттик тилдин азыркы ал-абалы жөнүндө, мамлекеттик тил боюнча тиешелүү мыйзамдардын иштелиши тууралуу, ошондой эле өлкөбүздөгү эң алгачкы, эң абройлуу окуу жайы болгон Ж.Баласагын атындагы КУУнун профессордук-окутуучулар курамы тарабынан эне тилибизде жазылып жаткан окуу китептери менен окуу куралдары жөнүндө, ал турсун окуу стандарттары менен жумушчу программаларынын мамлекеттик тилде жазылыш ал-абалына чейин конкреттүү талдоолордун мисалында айтылат.

Аннотация. В статье раскрывается современное состояние государственного языка, о работе в нынешних реальностях соответствующих законов о государственном языке, а также об учебниках, учебных пособиях, написанных профессорско-преподавательским составом одного из старейших и авторитетных вузов страны Национальным университетом им.Ж.Баласагына. А также даётся конкретный анализ состояния стандартов, рабочих программ, написанных на государственном языке.

Abstract. The article describes the current state of the state language, the work in the current realities of the relevant laws on the state language, as well as textbooks, teaching aids written by the teaching staff of one of the oldest and most authoritative universities in the country, the National University named after Zh. Balasagyn. It also provides a specific analysis of the state of standards, work programs written in the state language.

Урунттуу сөздөр: мамлекет, тарых, эгемендик, тил саясаты, улуттук программа, жол карта, комиссия, окуу планы, окуу китеби, окудук, окуу-усулдук комплекс, олимпиада.

Ключевые слова: государство, история, суверинитет, языковая политика, национальная программа, дорожная карта, комиссия, учебный план, учебник, учебное пособие, учебно-методический комплекс, олимпиада.

Key words: state, history, sovereignty, language policy, national program, road map, commission, study plan, textbook, study guide, educational and methodological complex, Olympiad.

Бу дүйнөдө канча мамлекет болсо, алардын ар биринин өздөрүнө гана тиешелүү майрам күндөрү, салтанаттуу даталары бар. Ал майрамдар менен салтанаттуу күндөргө ошол мамлекеттин тарыхы, өзүмдүк өзгөчөлүктөрү камтылган. Бирок, Жер шарын мекендеген эл-журттун баарына тиешелүү да майрамдар жок эмес. Алардын бири – ЭНЕ ТИЛДИН ЭЛ АРАЛЫК КҮНҮ. ЮНЕСКОнун атайын резолюциясы менен бекитилген бул күндү дүйнө элдери зор салтанат, маңдай жарган кубаныч менен белгилеп келет. Мындан башкача болушу да мүмкүн эмес го. Анткени, ар бир эл үчүн өз ЭНЕ ТИЛИНЕН өткөн ыйык, өз эне тилинен өткөн аруу нерсе жок. Эне сүтү менен кошо бойго сиңген эне тили ар бир адам үчүн энедей ыйык, атадай асыл, Ата Журттай аруу боюнча өмүр өткөнчө көөдөн түпкүрүндө жашап келет эмеспи.

Дүйнөнүн бардык элдери сыяктуу эле биз да ЭНЕ ТИЛИБИЗДИ эч нерсеге алмашкыз аруу дүйнө, кунсуз асыл казына, адамдыгыбыздын өзү деп жашап келебиз.

Өлкөбүз Кыргызстанды мекендеген көптөгөн элдер үчүн да өз эне тили кандай ардактуу болсо, Ала-Тоо койнундагы элдерди бириктирүүчү, “бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарта” турган кыргыз тили бул элдер үчүн дал ошондой ыйык, дал ошондой аруу.

Албетте, эсил кайран СССРдин учурундагы тил саясаты тууралуу айтыла берип ашмалтайы чыккан сөздөрдү дагы бир ирет кайталап олтуруунун зарылдыгы жок. Тек гана эгемендикке ээ болгон чейрек кылым ичинде, өз түндүгүбүздү өзүбүз көтөргөн жыйырма беш жылда эне тилибиз үчүн эмнелерди жасай алдык, кайсы иштерди бүтүрүп, кандай көйгөйлөрүн чече алдык деген сыяктуу соболдордун үстүндө ой жүгүрткөнүбүз эп. Албетте, бул жерде жамы журт, жалпы мамлекет

жасай турган иштер бар да, бир жамаат, белгилүү бир мекеме жасай турган жумуштар бар.

Ушул багыттан алып караганда Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде соңку жылдары бир топ алгылыктуу иштер жасалды деп айтсак болот. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2013-жылдын 1-июлундагы (ПЖ № 155) Жарлыгынын негизинде иштелип чыккан Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасын, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн мамлекеттик тилди өнүктүрүү боюнча токтомдорун турмушка ашырууда Кыргыз улуттук университетинин окутуучу-профессорлук курамы, кызматкерлери жана студенттери, кайталап айтабыз, реалдуу иш чараларды жасоого жетишти.

Аталган маанилүү документтерге ылайык КУУнун ректорунун буйругу менен Университетте 2015-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн программасы иштелип чыгып, Программага ылайык окуу жайдын бардык факультеттеринин иш пландары дардалган.

Программанын максаты Улуттук университетте мамлекеттик тилди жайылтуу, болочоктогу адистерди кыргыз тилинде кесиби боюнча эркин ой жүгүртүүгө, жогорку деңгээлде баарлашууга, маданияттуу жазууга багытталган иш мерчемдерди камтыйт.

Бул программага ылайык Улуттук университетте 2015-2020-жылдарда мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жол картасы да иштелип чыкты (Жол карта университеттин сайтына жайгаштырылган). Жол картада мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн стратегиялык жана тактикалык иш аракеттери ай, жылдарга бөлүнүп, этап-этабы менен иштелүүчү иш чаралардын мазмун - маңызы айкын чагылдырылган.

Коомдук негизде түзүлгөн университеттик масштабдагы “Мамлекеттик тил комиссиясы” мурдатан иштеп келе жаткан жумушун улантып, өзгөчө окуу куралдарын мамлекеттик тилде чыгарууга сунуштоодо квартал сайын өзүнүн жыйынын өткөрүп, ар бир жыйында мамлекеттик тилге байланыштуу маселелерди талкуулап келет. Ар бир факультеттин мамлекеттик тилге байланыштуу иш чараларынын планы дагы иштелип чыккан.

Улуттук университетте мамлекеттик тилдин абалы, сабактардын жүрүшү боюнча февраль айынан декабрга чейин мониторинг жүргүзүлдү.

Университет болочоктогу кадрларды мамлекеттик тилде сүйлөй билгенге, жаза билгенге, келечектеги ишин сапаттуу жүргүзө алганга даярдап жатабы деген талылуу суроо туулат.

Бирас, айрым адистиктер боюнча окуу пландары жана жумушчу программалар мамлекеттик тилде даярдалууда. Бирок, басымдуусу расмий тилде. Аталган документтерди акырындык менен мамлекеттик тилге өткөрүүгө милдеттүүбүз. Мындан тышкары Университеттин окутуучу-профессорлук курамынын күчү менен окуу китептери, окуу куралдары, кээ бир учурларда окуу-методикалык комплекстер да мамлекеттик тилде даярдалып, жарык көрүп жаткандыгы бизди кубандырат. Албетте, бул илимий-методикалык олуттуу иштерге жигердүү салымын кошуп жаткан окутуучу-профессорлорго ректораттын атынан терең ыраазычылыгыбызды билдиребиз.

Жогоруда аталган мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасына ылайык Билим берүү жана илим министрлигинин алдындагы эксперттик жумушчу топтун элегинен өтүп, жактырылган ар кандай адистик боюнча мамлекеттик тилде жазылган 15 аталыштагы окуу китептери ар бири 500 нускада акысыз жарык көрүүдө.

Бүгүнкү күндө биздин окуу жайдын сунуштамасы менен Билим берүү жана илим министрлигинде ар кандай багытта 20 окуу китеби даяр турат. Алар эксперттик тастыктоодон ийгиликтүү өтсө, жогорку китептердин катарын толуктап калышы толук мүмкүн.

Университеттин алдындагы тил үйрөнүү борборунда кыргыз тилин үйрөнүүчүлөрдүн арасында чет өлкөлүк студенттер жылдан-жылга көбөйүүдө. Алардын географиялык дареги ар тараптуу, мисалы: АКШдан, Жапониядан, Украинадан, Канададан, Малазиядан, Филиппинден, Индонезиядан, Кытайдан, Түштүк Кореядан ж.б. Булар жалаң гана кыргыз тилин үйрөнбөстөн, байыркы этностун тарыхын, салт-санаасын, маданиятын, географиясын кызыгуу менен үйрөнүп жатышат. Тил үйрөнүү борборунан окуп, андан ары окуусун кыргыз филология

факультети менен тарых факультетинде студент катары уланткандар жана бүтүп кеткендер бар.

Президенттин жарлыгына ылайык 2016-жыл тарых, маданият жылына жана Жусуп Баласагындын 1000 жылдыгына арналган КУУнун студенттери арасында 5-жолку Мамлекеттик тил боюнча олимпиада 15-апрелде болуп өттү. Май айында расмий тилден дагы “Россотрудничество” менен биргеликте ЖОЖдор аралык олимпиада өткөрүлдү.

Кыргыз улуттук университетинде иш кагаздарын мамлекеттик тилге өткөрүү ишин жакшыртуу максатында окуу жайдын окутуучу-профессорлук курамына, кызматкерлерине, лаборант, методисттерге январь айында 72 сааттык “Иш кагаздарын мамлекеттик тилде жүргүзүү” курсу жана жайкы мектеби июнь айында өткөрүлдү.

Мамлекеттик тил боюнча проректордун алдында түзүлгөн окуу - методикалык комиссия мамлекеттик жана расмий тилдер боюнча мамлекеттик тил бөлүмү менен биргеликте тажрыйба алмашуу, жаңы ыкмаларды жайылтуу максатында ар бир факультетте ачык сабактарды өткөрүүнү салтка айландырган. ОМКнын курамын колледждердин жана факультеттердин кыргыз, орус тилчи окутуучу - профессорлору түзөт.

Окуу жайдын окутуучулары мамлекеттик тилди үйрөнүү боюнча атайын КРдин Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссия, окуу жайлары, борборлор ж.б. уюштурган семинар-тренингдерге үзгүлтүксүз катышып турат.

БУУ тарабынан бекитилген 21-февраль - Эл аралык эне тил күнүнө карата ректор профессор Ч.Ү.Адамкулованын 2016-жылдын 26-январындагы №38 буйругу жарык көргөн. Буга байланыштуу аталган күнгө арналган иш чаралар факультеттерде жигердүү өткөрүлүп, мамлекеттик тил бөлүмү тарабынан уюштурулган «Эне тилдер өлкөсүнө саякат» деген иш чара менен жыйынтыкталды. Иш чарага университеттин окутуучулары жана студенттер катышты.

Жакшы саамалыктар менен бирге чечүүнү талап кылган маселелер да арбын. Алар:

1. Факультеттердеги кыргыз топторун аныктоо.

2. Расмий тилдеги топторго өтүлүүчү кыргыз тили сабагынын өтүлүш деңгээлин жана алардын натыйжалуулугун көзөмөлдөө (мониторинг жүргүзүү).

4. Кыргыз тилчи окутуучулардын кесипкөйлүүлүгүн жогорулатуу боюнча окуу-семинарларды уюштуруу.

5. Окутуу жана типтүү программалардын мамлекеттик тилде жазылышын декандар менен бирдикте көзөмөлгө алуу. Үлгүлөрүн сунуштоо.

6. Компьютердик программаларды мамлекеттик тилге толук өткөрүүгө жардам берүү.

7. Окуу дисциплиналарын мамлекеттик тилге өткөрүүнү тездетүүгө жардам берүү.

8. Иш кагаздарын мамлекеттик тилге өткөрүүнү ыкчамдатууга кол кабыш кылуу.

9. Улуттук университетте деканаттар менен биргеликте көрнөк-жарнактарды кыргызчалоону, адепке, ыйманга, маданиятка чакырган макал-лакаптарды илүүнү уюштуруу.

10. Улуттук университеттеги окутуучулар, окумуштуулар жөнүндө маалыматтарды, алардын илимий эмгектерин университеттин расмий сайтына, Кыргыз Википедиясына жана КР Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиянын сайтына жайгаштыруу.

11. Окуу-усулдук комплекстерди түзүү жана филологиялык эмес адистиктер үчүн мамлекеттик тилде базалык атайын адабияттарды которууну уюштуруу жана аларды конкурстук негизде чыгаруу.

12. Билимдин ар түрдүү тармактары боюнча илимий изилдөөлөрдү жүргүзүүдө мамлекеттик тилди колдонууну кеңири жайылтуу.

Сөз башында айтылгандай, эне тил ар бир эл үчүн ыйыктын ыйыгы. Ала-Тоону мекендеген ак калпак элибиз да “Эне сүтү бойду өстүрөт, эне тили ойду өстүрөт” деген накыл сөзүндү туу тутуу менен эне тилин ыйык көрүп келет. Ал эми ыйык нерсени аруу тутуу, кош каректей таза сактоо ар бирибиздин милдетибиз. Дал ушул ЭНЕ ТИЛДИН ЭЛ АРАЛЫК КҮНҮНӨ карата Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиясы менен Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети “Мамлекеттик тил жана адабият: ыймандын, адептин, маданияттын табийгый булагы” аттуу

Республикалык илимий-тажрыйбалык конференция өткөрүштү. Жыйынга КР Президентинин Аппаратынын этностук, диний саясат жана жарандык коом менен өз ара аркеттенүү бөлүмүнүн башчысынын орун басары Алмаз Кулматов, КР Өкмөтүнүн Аппаратынын билим берүү, спорт жана маданият бөлүмүнүн башчысынын орун басары Айбек Исаев, КР Билим берүү жана илим министринин орун басары Кудайберди Кожобеков, КР Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиянын төрагасы Назаркул Ишекеев, “Ыйман” диний маданиятты өнүктүрүү фондунун төрагасы Нуржигит Кадырбеков, окумуштуулар, маданият ишмерлери, коомчулуктун көптөгөн өкүлдөрү катышты.

*** *** ***

Кылымдарды карыткан, элдин элдүүлүгүнүн эн белгиси болгон эне тилибиздин “мамлекеттик тил” макамын алганына эмдиги жылы отуз жыл толот. Отуз жыл тарых үчүн бир көз ирмем болгону менен жаңы төрөлгөн наристе отузга чыгып, эр киши болду, өмүрүнүн тен жарымы өттү дегенди да туюнтат. Бардык нерсе салыштыра айтылганда гана жүрөккө жетет. Демек, пенде баласынын бу жарыкчылыктагы өмүрүнүн тең жарымына тете мезгилде эне тилибиздин кадыры менен баркы, эл аралык аброю менен бедели үчүн эмне иштерди жасай алдык деген жүрөк-жүлүндү эзген ойлор эл уулумун деген ар бир азаматтын жүрөгүндө, акыл-оюнда болуусу абзел эмеспи.

Албетте, бул багытта тиешелүү иштер аткарылып жатканында эч бир шек жок. Бирок, соңку мезгилдерге чейинки жасалган иштердин көпчүлүгү майнапсыз болуп келгендигин да жашыра албайбыз го. Арийне, эне тилибизге мамлекеттик тил деген макамды биз азуусу асаман-айды чалып турган улуу империянын учурунда – 1989-жылы 23-сентябрда мыйзамдын коштоосунда бере алдык. Бул жумушту ишке ашырган ага, эжелерибизге ар качан терең ыраазычылыгыбызды айта жүргөнүбүз оң...

1991-жылы эгемендикке ээ болгон соң бул багытта иштер ургалдуу жүрүш керек эле. Бирок, андай болбоду. Аруу тилектер көптөгөн документтерде кагаз бетинде калып жатты. Бул айтылган сөзүбүздүн айкын күбөсү катары 1998-жылы 20-январда кабыл алынган “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тилин өнүктүрүүнүн концепциясы”, 2000-жылы 20-августа кабыл алынган “2000 – 2010-жылдарга карата Кыргыз

Республикасынын мамлекеттик тилин өнүктүрүүнүн программасы” деген сыяктуу ондогон документтерди көрсөтүп кетсек болот. 1991-жылы “Кыргыз тили” коому уюштурулуп, аны атактуу адабиятчы, чыныгы мекенчил атуул Камбаралы Бобулов жетектеди. 1998-жылы мамлекеттик тилдин өсүп-өнүгүшүнө, бул багытта жасалган иштерге мамлекет башчысынын деңгээлинде көз салып туруу максатында Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы мамлекеттик тил боюнча Улуттук комиссия түзүлдү. Тиешелүү жумуштар аткарылып жаткансыганы менен эне тилибиздин мамлекеттик тил макамына ылайык келе турган натыйжалар болбой жаткандыгына атпай журт күбө болуп турду. Албетте, иштин мындай мышык ыйларлык абалда кала берүүсүнүн көптөгөн объективдүү жана субъективдүү себептери бар эле.

2010-жылкы ыңкылаптан кийин бул маселеге кайрадан кайрылуу зарылдыгын сезген мамлекет башчыларыбыз 2013-жылдын 1-июлунда Кыргыз Республикасында 2014 – 2020-жылдарда мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук Программасын кабыл алышты. Натыйжада, өкмөтүбүз да тиешелүү токтомдорду кабыл алды. “Муз ордунан козголгондой” болду...

Бир аз эскирек болсо да (жаңысы жарыяланбаса айла жок да!) төмөнкүдөй маалыматты айтата кеткибиз келет. 2009-жылы болуп өткөн эл каттоонун жыйынтыгы боюнча өлкөбүздө жашаган 3 830 556 адам кыргыз тилин өз эне тили деп белгилесе, 271 187 адам кыргыз тилин экинчи тил катары мыкты билерлигин көрсөткөн. Бул цифраларды пайыздык катышка которсок, анда өлкөбүздө жашаган калктын 76 пайызы кыргыз тилинде алака-катыш кылып, кыргыз тилинде сүйлөйт дегенди билдирет. Ошол эле статистикалык маалыматтар дүйнө жүзүндө болжол менен 5 100 000 адам кыргыз тилинде сүйлөй тургандыгын белгилейт... Арадан өткөн он жылга чукул мезгилде бул көрсөткүчтөр дагы да оң жагына ооду деген үмүттөбүз...

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетибизде да мамлекет башчысынын жарлыгы менен өкмөттүн токтомдоруна ылайык мамлекеттик тилди дагы да өркүндөтүү багытында ректордун атайын буйругу чыгып, окуу жайыбызда 2015 – 2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн атайын

программасы программасы иштелип чыккан. Дээрлик бардык факультеттерде бул программага ылайык иш пландар иштелип чыккан.

Өткөн 2017-жылда улуттук университетте малекеттик тилдин ал-абалын дагы да жакшыртуу, мерчемделген иш чаралардын натыйжалуулугун арттыруу багытында бир топ жумуштар аткарылды. Эгерде буга чейин филолог эмес адистиктердеги студенттердин мамлекеттик тилди өздөштүрүүсүн билүү максатында окуу жайдын алкагында гана факультеттер аралык олимпиада өткөрүлүп келинса, өткөн жылы бул иш чара биринчи ирет баш калаабыздагы ЖОЖдордун алкагында өткөрүлдү. Бишкектеги 14 (он төрт) жогорку окуу жайдын студенттери катышкан бул олимпиадада (1) долбоорлорду коргоо, (2) дилбаян жазуу жана (3) көркөм окуу боюнча мелдеш жүрүп, иш чара чыныгы атаандаштыктын, билим күрөшүнүн духунда өттү. Көз карандысыз калыстар тобунун чечими менен долбоорлорду коргоо боюнча И.Ахунбаев атындагы КММАнын студенти Абдыкеримов Аскат 1-орунга ээ болсо, 2-орунду Э.Арабаев атындагы КМУнун студенти Жаңыбаева Асел багындырды. Ал эми 3-орун Н.Исанов атындагы КМКТАУнун студенти Нарынбек уулу Айбектин энчисине тийди. Ал эми дил баян жазуу жана көркөм окуу боюнча 1-орунга Ж.Баласагын атындагы КУУнун студенти Курманбек уулу Нурахим чыкса, экинчи эки орунга Э.Арабаев атындагы КМУнун студенти Каныбекова Дүрдана менен КМАЮнын студенти Матназаров Мирлан ээ болушту. Үчүнчү эки орунга М.Кашгари-Барскани атындагы Чыгыш университетинин студенти Нурдинова Бегимай менен Н.Исанов атындагы КМКТАУнун студенти Осмонкул кызы Айсалкындар жетишти. Калыстар тобунун жана баш калаабыздагы ЖОЖдордун проректорлорунун сунушу менен Улуттук университетибиз баштаган бул саамалыкты салтка айлантуу сунушталып, натыйжада, үстүбүздөгү жылы бул олимпиада Билим берүүдөгү заманбап маалымат технологиялары институту (ИСИТО) тарабынан ийгиликтүү улантылып, эмдиги 2019-жылга И.Раззаков атындагы Техникалык университеттин жамаатына өткөрүлдү...

Улуттук университет түптөлгөндөн бери эле республикабыздагы бирден бир илимий-методикалык борбор болуп келгендиги баарыбызга белгилүү. Өлкөбүздөгү мектептер, жогорку окуу жайлар үчүн бардык багыттагы окуу китептери менен окуулуктарды, усулдук колдонмолорду

жазган окумуштуулардын дээрлик басымдуу бөлүгү биздин университеттин доценттери менен профессорлору экендигин эч ким тана албайт.

Элибиз эгемендикке ээ болгондон кийин ар кандай себептерден улам бул багыттагы иштер бир аз солгундап кеткендиги да ырас. Бирок, соңку жылдарда өлкөбүздүн өнүгүү жолуна түшүсүнөн улам мамлекеттин каржылоосу менен ЖОЖдор үчүн мамлекеттик тилде жазылган окуу китептерди, окуулуктарды чыгаруу (ал турсун авторлорго калем акы төлөп берүү) иши кайрадан колго алына баштады.

Өткөн 2017-жылы биздин университеттин педагог-окумуштуулары да Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан уюштурулуп жаткан бул иш чарага активдүү катышып, илимпоздорубуздун 15 (он беш) китеби басылып чыкты. Алар төмөнкүлөр болду: 1. Т.Н.Өмүрбеков, “Кыргызстандын тарыхы”, 2. Ж.К.Момбекова, “Кыргыз жана Кыргызстандын тарыхы алгачкы доордон азыркы мезгилге чейин”, 3. К.М.Мамытов, “Стратегиялык менеджмент”, 4. Э.М.Мамбетакунов, “Физиканын дидактикасы”, 5. Ж.Дүйшеев, “Орто мектептер үчүн көркөм окуунун методикасы”, 6. К.С.Раманкулов, “Кыргыз Республикасынын Эмгек укугу”, 7. Г.Б.Айдарбекова, “Саясий жана укуктук окуулардын тарыхы”, 8. Т.Кулматов, “Ланшафт таануу”, 9. Ж.О.Омурова, “Эл аралык мамиле: теориялык, интеграциялык маселелери”, 10. С.Б.Бообекова, “Элементтердин химиясы”, 11. Автордук коллектив, “Жогорку мектептин педагогикасы”, 12. А.Мурсалиев, Т.Ниязов, “Жалпы экологиянын негиздери” 13. Г.А.Джантаева, Б.К.Кадырова, “Адамдын жана жаныбарлардын физиологиясы”, 14. А.Саадабаев, “Дифференциалдык теңдемелердин курсу”, 15. Автордук коллектив, “Жогорку окуу жайларда жүргүзүлүүчү иш кагаздарынын үлгүлөрү жана орусча-кыргызча сөздүк”.

Республикабыздагы бир дагы ЖОЖдун педагог-окумуштуулары мындай көрсөткүчкө жетише алган жок. Бул көрүнүштүн өзү Улуттук университетибиздин илимий-педагогикалык жамааты алдыңкы сапта экендигин эң сонун далилдеп турат.

Өткөн жылда болгон алгылыктуу көрүнүштөрдүн эң орчундуусу катары эсептелген бул багыттагы иштер үстүбүздөгү жылы да улантылууда. Улуттук университетибиздин окумуштуу-илимпоздору

быйыл да өткөн жылкыдай эле алдыда болуп, дагы да биринчиликти колдон чыгарбайт деп ишенебиз.

Узаган жылы аткарылган көптөгөн иш чаралардын орчундууларынын бири катары “Мамлекеттик тил боюнча Улуттук программанын билим берүү мекемелеринде аткарылышы, көйгөйлөрү жана келечеги” деп аталган республикалык илимий-тажрыйбалык конференцияны көрсөтүп кетсек болот. Кыргыз өкмөтүнүн аппаратынын, Билим берүү жана илим министрлигинин, КР Президентине караштуу мамлекеттик тил боюнча Улуттук комиссиянын өкүлдөрү, баш калаабыздагы жана аймактардагы ЖОЖдордун проректорлору катышкан бул иш чаранын пленардык жыйынында республикабыздагы көрүнүктүү окумуштуулар атайын даярдалган баяндамалар менен чыгып сүйлөшүп, секциялык бөлүктө да кызуу талкуулар болду. Конференциянын темасы эле айтып тургандай, мында 2013-жылы 1-июлда Президентибиз тарабынан кабыл алынган программанын аткарылышы, жасалган иштер, бул багыттагы көйгөйлүү маселелер, кечиктирилбей аткарыла турган жумуштар тууралуу жымсалдалбай, ачык-айрым кеп болду. Учурдан пайдаланып, биздин бул иш чарабызга өз өкүлдөрүн жиберешкен аймактагы ЖОЖдордун жетекчилерине Улуттук университеттин жетекчилигинин ыраазычылыгын билдиребиз. Айта кетчү дагы бир нерсе, мамлекеттик тил, адабият, маданият багытында биз өткөргөн иш чараларга жигердүү катышып келаткан КР Президентине караштуу мамлекеттик тил боюнча Улуттук комиссиянын Төрагасы, проф. Н.И.Ишекеевге, Омор Сооронов, Абдыкерим Муратов, Сулайман Рысбаев, Жеңишбек Чыманов, Тынчтыкбек Чоротегин ж.б. көрүнүктүү окумуштууларга да терең ыраазычылыгыбызды билдирүү менен илимий иштерине ийгиликтерди каалап кетмекчибиз.

Жогоруда биз адабий, маданий иш чаралар деп айтып кеттик. Ооба, улуттук университетибизде бул багытта өтө көп иш чаралар өттү. Алардын эң ирдүүсү катары улуу манасчы Жүсүп Мамайдын, даанышман акын Молдо Кылычтын, залкар калемгер Мидин Алыбаевдин туулган күндөрүнө карата өткөрүлгөн эл аралык жана республикалык илимий-тажрыйбалык конференцияларды көрсөтүп кетмекчибиз. Жүсүп Мамайдын 99 жылдыгына арналган конференцияга Кытайдагы көрүнүктүү окумуштуулар Мамбеттурду Мамбетакун, Амантур

Абдырасул баш болгон 18 кишиден турган чоң делегация жана Орусиядан Юрий Худяков, Виктор Бутанаев жана жакынкы өлкөлөрдөн белгилүү зыялылар катышты...

Улуттук университетибизде мамлекеттик тилди өнүктүрүүгө кошкон салымдары үчүн бир катар профессор, доценттерибиз КР Президентине караштуу мамлекеттик тил боюнча Улуттук комиссиянын төш белгилери жана Ардак грамоталары менен сыйланышты.

Бир катар декандарыбыз бул багытта жигердүү иштеп жатышканын да атайын белгилеп кетмекчибиз...

Албетте, университеттин турмушун китепсиз элестетүү мүмкүн эмес. Биздин окуу жайда бул багытта да бир топ алгылыктуу иштер жасалып келүүдө. Тагырак айтканда, Улуттук университетибиздин китеп корун жаңылоо, болгондо да мамлекеттик тилдеги илимий жана окууусулдук басылмалар менен жаңылоо, эки багытта жүргүзүлүп келет. Биринчиден, университетибизде жана башка ЖОЖдордо, илимий, илимий-педагогикалык борборлордо эмгектенишкен көрүнүктүү илимпоздордун, таанымал окумуштуу-педагогдордун өздөрү басмадан чыгарышкан илимий-педагогикалык эмгектерин сатып алуу менен университетибиздин китеп корун толуктоо. Бул багыттагы ишти көзөмөлдөп, жакшы натыйжаларга жетишүү максатында ректор К.Ж.Садыковдун буйругу менен атайын комиссия түзүлгөн. Жаңы илимий-педагогикалык жетишкендиктердин контекстинде жазылган окуу китептер, усулдук колдонмолор, монографиялар комиссиянын тыкыр кароосунан өткөн соң тендердик жол менен сатып алынып, университетибиздин китепканасынын корун толуктап келет. Ушундай жол менен республикабызга аттын кашкасындай таанымал окумуштуу-педагогдор А.Садыковдун, К.Даутовдун, А.Калыбековдун, С.Байгазиевдин, Л.Үкүбаеванын, З.Галиеванын, Г.Дюшееванын, К.Токтоналиевдин ж.б.лардын студенттерибиз үчүн өтө керек болгон эмгектерин сатып алдык. Экинчиден, мамлекеттик долбоор менен басылып чыккан илимий-педагогикалык басылмалар менен университетибиздин китепканасынын корун жаңылап, толуктоо иши да жолго коюлуп келүүдө. Мунун айкын мисалы катары, Улуттук университетибиздин болбордук китепканасына, экономикалык жана юридикалык колледждердин китепканаларына алынган жалпы жонунан

бир жарым миңге жакын китептерди айтып кетсек болот. Албетте, булардын баары мамлекеттик тилде басылып чыккан эмгектер экендиги андан бетер кубанычтуу көрүнүш болуп эсептелет.

Ар кандай ЖОЖдун турмушунда мамлекеттик тилдин ал-абалын жакшыртуу жумушунда, арийне, бул багыттагы окуу-усулдук иштердин жөнгө коюлушу да чоң мааниге ээ. Ушул багытта аткарылган иштердин алгылыктуу көрүнүшү катары факультеттер аралык мамлекеттик тил кафедрасынын бир факультеттин курамынан чыгарылып, кайрадан мурдагыдай ректораттын карамагына өткөндүгүн жана бул кафедранын башчылыгына конкурстук негизде утуп чыгып, окуу жана уюштуруу багытында чоң тажрыйбага ээ адистин келишин да баса көрсөтүп кетмекчибиз.

Албетте, эне тилибиздин “мамлекеттик тил” деген макамды алганы канчалык кубанычтуу окуя болсо, анын бул макамда толук кандуу жашоосу үчүн дагы далай иштерди аткарууга милдеттүү экенибиз андан бетер айдан ачык эмеспи. Эне тилибиздин “мамлекеттик тил” макамы менен мактана турган учурга али жетише элекпиз. Мактанар учурга жетүү үчүн дагы да көп иштерди аткаруубуз керек. Биринчиден, жок эле дегенде мамлекеттик тилди үйрөнүүнүн турмуштук зарылдыктарын түзүшүбүз кажет, б.а. айыл өкмөтү менен дарыгерден, окуу жайлар менен ишканалардан алынуучу маалыматтар менен тастыктамалардын баары мамлекеттик тилде гана берилиши зарыл. Экинчиден, окуу-усулдук программаларыбыздан тартып, күнүмдүк толгон-токой иш кагаздарыбыздын баарысы мамлекеттик тилде жазылыш керек. Үчүнчүдөн, улуттук идеялар, улуттун улуттугун ичкериден аныктап турган – азыркынын тили менен айтканда, улуттун иденттүүлүгүн аныктап турган – негизги сапат-касиеттер эне тил менен тикеден тике ажырагыс биримдикте эмеспи. Мындай болгон соң атпай журттун, жалпы улуттун стратегиялык өнүгүү жолдору мамлекеттик тилдин өнүгүшү менен ажырагыс биримдикте болуусу керек. Өлкөнүн стратегиялык өнүгүү жолдорун турмушка ашыруу үчүн аракеттенген ар бир атуулдун аң-сезиминде эне сүтү менен бойго бүткөн эне тилдин аруулугун, ыйыктыгын, кадыры менен баркын бийик сактоо сезими да кошо жашаш керек.

Адабияттардын тизмеси:

1. “Кыргыз ССРинин Мамлекеттик тили жөнүндө” Мыйзам. – Ф.: Кыргызстан, 1989.
2. Закон Кыргызской Республики Об официальном языке Кыргызской Республики. // Б.: 2000, 25 мая.
3. “Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили жөнүндө” Мыйзамдын аткарылышы жөнүндө Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Токтому. // Б.: 2016, 26-май.

УДК:53:94 (575.2) (04)

Кадышев С.

Ж.Баласагын атындагы КУУ / КНУ им. Ж.Баласагына

Kadyshev S.

J. Balasagyn KNU

**Кыргызстандын физика илимине жана аны окутуу жаатына
КМПИнин бүтүрүүчүлөрүнүн кошкон салымы жөнүндө баян
Очерк о вкладе выпускников КГПИ в области физики и ее
преподавания в Кыргызстане**

**Essay on the contribution of KSPI graduates later KSU in the field of
physics and its teaching in Kyrgyzstan**

Аннотация. Макалада Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтунун, кийин Кыргыз мамлекеттик университетинин бүтүрүүчүлөрүнүн республикада физика илиминин жана физикага окутуунун өнүгүп, өсүшүнө кошкон салымдары жөнүндө маалымат келтирилген.

Аннотация. В статье представлена информация о вкладе выпускников Кыргызского государственного педагогического института, а позже Кыргызского государственного университета в развитие и рост физической науки и преподавания физики в стране.

Abstract. The article provides information about the contribution of graduates of the Kyrgyz Pedagogical Institute, later the Kyrgyz State University, to the development and growth of physics and teaching physics in the country.

Урунттуу сөздөр: институт; университет; факультет; кафедра; профессор; доцент; физика илими; физиканы окутуу; кристаллдык физика; плазма физикасы; радиофизика.

Ключевые слова: институт; университет; факультет; кафедра; профессор; доцент; физическая наука; обучение физике; кристаллофизика; физика плазмы; радиофизика.

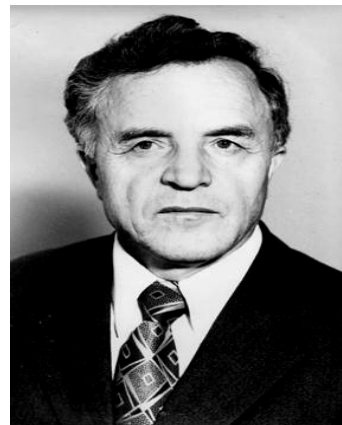
Keywords: institute; university; faculty; department; professor; associate professor; physical science; teaching physics; crystal physics; plasma physics; radio physics.

2022-жылы 90 жылдык маарекеси белгиленип жаткан Ж Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде (КУУ) эмгектенип, физика жана электроника факультетинин студенттерине электрониканын заманбап технологияларын окутууда татыктуу маалымат бериш үчүн көпчүлүк учурда ошол багытта аткарылып жаткан илимий иштердин заманбап жыйынтыктарын талкууга коюп, басып чыгарылган илимий журналдардагы (www.ioffe.ru, www.ufn.ru) макалаларды пайдаланууга туура келет. Ошондой даярдануунун күндөрүнүн биринде “Успехи физических наук” журналынан авторлордун алфавиттик тизмесин карап отуруп, “Двойные отражения рентгеновских лучей в кристаллах” (УФН, т. 94, 1964, с. 411-450) макаласына туш келип, кызыгуу менен окуп чыгууга туура келди. Актуалдуу темадагы рентгендик структуралык изилдөөлөрдүн ошол убакытка чейинки тарыхында аткарылган иштерге талдоо берилген, көлөмдүү макала Кыргыз ССРнын Илимдер Академиясынын (ИА) корреспондент-мүчөсү, профессор Юрий Степанович Терминасов жана анын окуучусу, Леонид Васильевич Тузов экөөнүн калемдеринен жаралгандыгы, өткөнгө көз чаптырып, ошол учурда Кыргыз мамлекеттик университетинде (КМУ), ага чейин Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтунда (КМПИ) эмгектенген физик окумуштуулардын илимий, окутуучулук мурастарын улантып, республикада физика илиминин жана физиканы окутуунун жогорку деңгээлде өнүгүүсүнө салым кошуп, канчалаган илимий ачылыштарды жаратып, мектеп окуучулары жана жогорку окуу жайлардын студенттери үчүн окуу китептерин жазып, чыгарган инсандардын эмгектерин эскерип, ушул макаланы жазууга шыктандырды.

Кыргызстанда физика илимин жана физиканы окутуунун ыкмаларын өркүндөтүп, өнүктүрүүдө “Металлдардын физикасы” илимий мектебин түзгөн, профессор Ю.С.Терминасов, “Теориялык физика” илимий мектебин түзгөн, профессор Ф.И.Франкль, “Атомдук спектроскопия” багытындагы илимий мектептин пайдубалын түптөгөн, профессор Л.А. Спекторов тарбиялаган окуучуларынын республиканын жогорку окуу жайларында жаштарды физикага окутууда, илим изилдөө жаатына тартууда өздөрүнүн билимин, иш билгилик, жана

уюштуруучулук талантын аябастан кызмат өтөшүп, алгылыктуу ийгиликтерди жаратышкан [1].

“Металлдардын физикасы” илимий мектептин ишин улантып кеткен окумуштуулардын бири, КМПИнин 1948-жылдагы бүтүрүүчүсү, физика-математика илимдеринин доктору, профессор Л.В. Тузов (1925–2018). Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучусу (КМПИнин 1-курсун аяктаганда аскерге чакырылып, 1-Белорус фронтунун бронетанкалык күчтөрүнүн катарында согушкан, аскердик “Кызыл Жылдыз” орденинин кавалери). КМУнун аспирантурасын бүтүргөн. Жалпы физика кафедрасынын ага окутуучусу, доценти, башчысы болуп иштеген. Катуу заттар физикасы кафедрасынын башчысы (1967 – 1996-жылдары.), КМУнун окуу иштери (1954 – 1962-жылдары), илимий иштери (1980 – 1986-жылдары) боюнча проректору, 1997-жылдан 2017-жылга чейин Ж.Баласагын атындагы КУУга караштуу “Фундаменталдык илимдер институтунун” директору (ошол эле учурда жалпы физика кафедрасынын профессору) кызматтарын аркалаган. “Данакер”, “Элдердин достугу”, “Эмгек Кызыл Туу”, “Ардак Белгиси” ордендери менен сыйланган. СССРдин Эл агартуусунун отличниги жана Кыргыз ССРнын Эл агартуусунун ардактуу кызматкери. Metallдардын физикасы, металлдардын жана эритмелердин пластикалык теориясынын физикалык негиздери тармагындагы адис. Эмгектери кристалл физикасы жана металл физикасы тармагында чоң теориялык жана практикалык мааниге ээ болгон рентген нурларынын кичинекей бурчтарда чачыроо ыкмасын изилдөөлөрдө колдонууга жана өркүндөтүүгө арналган. 150дөн ашык илимий эмгектери, анын ичинде 2 окуу-методикалык куралы жарык көргөн. 1967 – 1996-жылдары катуу заттар физикасы кафедрасын жетектеген мезгилде 11 кандидаттык диссертация корголгон.

Л. В. Тузов

Профессор Ю.С.Терминасовдун таланттуу окуучуларынын бири болуу менен, Кыргызстанда “Кристаллография” багытында изилдөөлөрдүн илимий мектебин ачкан окумуштуу Аскарбек Алыбакович Алыбаков (1933–1993). КМУнун 1953-жылдагы бүтүрүүчүсү. Физика-математика илимдеринин доктору (1985), профессор (1986). Кыргыз ССР ИАнын мүчө-корреспонденти (1989-ж.). КМУнун аспирантурасын 1953–1956-жылдары бүтүргөн. 1957-жылдан Кыргыз ССР ИАнын физика-математика институтунун (кийин физика институту) кенже, улук илимий кызматкер, 1963-жылдын декабрынан 1993-жылга чейин кристаллдар физикасы лабораториясынын башчысы болуп эмгектенген. Кыргыз Республикасынын (КРнын) илимине эмгек сиңирген ишмер (1993). КРнын илим жана

А. А. Алыбаков

техника жаатындагы мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты (2000-ж., көзү өткөндөн кийин). Кандидаттык диссертациясын жактагандан кийин илимий иштери кристаллдык физика тармагында изилдөөлөргө багытталып, талап коюлган касиеттерге ээ болгон материалдарды алууга багытталган илимий иштер башталып, кеңири өнүккөн. Анын жетекчилиги астында оптикалык спектроскопия, люминесценция, ЭПР-спектроскопия ж.б. заманбап изилдөө ыкмаларын колдонуунун негизинде эритмелерден кристаллдарды өстүрүү, өсүү процесстерин тездетүү жана үлгүлөрдү легирлөө деңгээлин жогорулатуу, дислокация тыгыздыгы аз кристаллдарды алууга мүмкүндүк берүүчү ыкмалар иштелип чыккан. Иондук кристаллдарда радиациялык борборлордун пайда болушунун жана бузулушунун мыйзам ченемдүүлүктөрү жана бул процесстерге кошулмалардын таасири изилденип, натыйжада 30га жакын жаңы аралашма-радиациялык борборлор ачылып жана изилденип, алардын табияты жана локалдык симметриясы аныкталган. 200дөн ашык илимий эмгектер жарык көргөн, анын ичинде 20 автордук күбөлүк КМШ өлкөлөрүндө гана эмес, чет өлкөлөрдө да кеңири белгилүү болуп, аларга шилтемелер келтирилген [2]. Ал жетектеген лабораторияда алынган маалыматтар «Наука» басмасынын “Акустикалык кристаллдар” маалымат

китебине киргизилген (Москва, 1982). Анын жетекчилиги астында 19 кандидаттык диссертация корголгон. Азыркы учурда “Кристаллография” багытында изилдөөлөр өзү ачкан лабораторияда ийгиликтүү улантылууда.

КМУнун эксперименталдык физика кафедрасында атомдук спектроскопия адистиги боюнча билим алып, Москва мамлекеттик университетинин аспирантурасында илимий иштерин аткарып (1956 – 1959-жылдары), кандидаттык диссертациясын жактагандан кийин (жетекчиси, профессор Я.Д.Райхбаум) Кыргыз жергесинде атомдук спектроскопия жана плазма физикасы багытында илимий мектептин кеңири өнүгүүсүнө жол ачып, өмүрүн Республиканын академиялык илиминин өркүндөөсүнө арнаган окумуштуу, физика-математика илимдеринин доктору, профессор, Жаныбек Жээнбаевич Жээнбаев (1931–2007) [1,3]. КМУнун физика-математика факультетинин физика бөлүмүн 1956-жылы аяктаган. КРнын Улуттук илимдер академиясынын (УИАнын) академиги (1989), Россия Федерациясынын Педагогикалык жана коомдук илимдер академиясынын анык мүчөсү. Кыргыз ССР ИАнын физика-математика институтунун кенже илимий кызматкери, топтун жетекчиси, лабораториянын башчысы, директордун орун басары (1960 – 1984-жылдары), Физика институтунун директору (кийин КРнын УИА), КРнын УИАнын вице-президенти. (1984 – 1997- жылдары), КРнын УИАнын президенти (1997 – 2007-жылдары) кызматтарын аркалаган. КРнын Физика коомунун Төрагасы (1990 – 2007-жылдары). КРнын илимине эмгек сиңирген ишмери (1991). КРнын илим жана техника жаатындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты (1992). III даражадагы “Манас” орденинин кавалери.

Ж. Ж. Жеенбаев

Төмөнкү температурадагы плазма физикасы жана атомдук спектроскопия тармагындагы көрүнүктүү окумуштуу катары белгилүү болгон инсан. Ал окуучулары менен бир каналдуу, эки жана үч агымдуу плазма генераторлорунун принципиалдуу жаңы конструкцияларын иштеп чыгышып, алар мурда белгилүү болгондордон үзгүлтүксүз иштөө жана колдонуу мөөнөтүнүн узактыгы, жогорку туруктуулугу жана

эффективдүүлүгү менен айырмаланып, СССРде, жакынкы жана алыскы чет өлкөлөрдүн көптөгөн окумуштууларына кеңири белгилүү болгон. Анын илимий жетекчилиги астында электрдугалык плазманын электрдик, динамикалык, радиациялык жана жылуулук процесстеринин жетишээрлик толук сүрөттөлүшүн алууга мүмкүндүк берүүчү диагностикалык каражаттардын жана методдордун комплекси; эки нурлуу плазматрон менен температураны ченөө үчүн интерферометриялык ыкма, плазмадагы бөлүкчөлөрдүн локалдык ылдамданышын ченөө ыкмасы иштелип чыккан.

Жаныбек Жеенбаевичтин калеминен 300дөн ашык илимий эмгектер, анын ичинде 9 монография жана 40ка жакын автордук күбөлүк жана ойлоп табуулар жарык көрүп, жетекчилиги астында 2 докторлук жана 18 кандидаттык диссертациялар корголгон. Ачып кеткен мектебинин илимий иштери КР УИАнын Ж.Ж. Жеенбаев атындагы физика институтунда ийгиликтүү улантылууда.

Феликс Исидорович Франкльдан татыктуу билим алып, илим изилдөө жаатында көзгө көрүнөөрлүк ийгиликтерге жетишип, көптөгөн окумуштуу жаштарды тарбиялап, илимге жол ачкан илимпоз, физика-

И. Б. Бийбосунов

математика илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз ССР ИАнын мүчө-корреспонденти (1989) Ильяс Бийбосунович Бийбосунов (1932–2008). КМУнун физика-математика факультетинин физика бөлүмүн 1956-жылы аяктаган. КМУнун аспирантурасында 1956 – 1959-жылдары билим алган. КМУнун теориялык физика кафедрасында окутуучу, улук окутуучу (1959 – 1961-жылдары), Кыргыз ССР ИАнын физика-математика институтунун улук илимий кызматкери (1961–1963-жылдары), аба агымынын динамикасы лабораториясынын башчысы (1963 – 1975-жылдары), Автоматика институтунун үзгүлтүксүз механика лабораториясынын башчысы (1975 – 1994-жылдары). Кыргыз ССР ИАнын Тоо тектердин физикасы жана механикасы институтунун гидроаэродинамика лабораториясынын башчысы (1994–2008-жылдары) кызматтарын аркалаган. КРнын илимине эмгек сиңирген ишмер (1993).

Негизги эмгектери атмосфера физикасынын, газ динамикасынын, бир тектүү эмес чөйрөлөрдүн механикасынын, дисперстик жана газ-суюктук системаларынын актуалдуу маселелерине арналган. Анын жетекчилиги астында газ жана аэродинамиканын татаал проблемаларын чечүүнүн бир катар жаңы аналитикалык жана сандык-аналитикалык ыкмалары иштелип чыгып, алар авиация, космонавтика, атмосферадагы жана жасалма соплодогу реалдуу жана идеалдуу процесстер менен байланышкан. Ильяс Бийбосуновичтин калеминен 200дөн ашык илимий эмгек, анын ичинде 5 монография жарык көрүп, жетекчилиги астында 5 докторлук жана 21 кандидаттык диссертация корголгон.

КМУдагы теориялык физика багытында алган билимин плазма физикасын теориялык изилдөө жаатына санариптик технологияларды пайдаланууну киргизип, плазма процесстерин окуп үйрөнүүдө сандык моделдештирүү жана эсептөө экспериментин колдонууга негизделген илимий мектебин ачкан кыргыздын таланттуу окумуштуусу, физика-математика илимдеринин доктору, профессор Аманбек Жайнакович Жайнаков (1941–2022) [1,4]. КМУнун физика-математика факультетинин физика бөлүмүн 1963-жылы бүтүргөн. Эл аралык маалыматташтыруу академиясынын академиги (1996), КРнын УИАнын академиги (2000), Ж.Баласагын атындагы КУУнун ардактуу профессору (2011). КРнын Физика коомунун Төрагасы (2007–2022-жылдары). 1966–1969-жылдары КМУнун теориялык физика кафедрасынын аспирантурасын бүтүргөн. Ошол эле кафедрада окутуучу (1963–1966-жылдары), улук окутуучу, доцент, физика факультетинин деканынын окуу иштери боюнча орун басары (1969–1974-жылдары), кафедранын башчысы (1974 – 1976-жылдары) болуп эмгектенген. 1976 – 2002-жылдары КРнын билим берүү, илим жана маданият министрлигинин информатика жана маалыматтык технологиялар институтунун директору, КРнын билим берүү академиясынын президенти (2002 – 2003-жылдары), КРнын УИАнын вице-президенти, Физика-техникалык, математикалык, тоо-кен жана

А. Ж. Жайнаков

геология илимдери бөлүмүнүн бюросунун Төрагасы (2003 – 2008-жылдары). 2008-жылдын март айынан баштап КРнын УИАнын Президиумунун кеңешчиси, Физика институтунун лаборатория башчысы, Искак Раззаков атындагы Кыргыз иаилекеттик техникалык университетинин, кийин У.Асаналиев атындагы Кыргыз мамлекеттик геология, тоо-кен жана жаратылыш ресурстарын иштетүү университетинин маалыматтык технологиялар жана математикалык моделдөө кафедрасынын башчысы кызматтарын аркалап келген. Жогорку температурадагы жылуулук жана масса алмашуу процесстеринин теориясы боюнча адис. Анын жетекчилиги астында биринчи болуп плазматрон киришинин аймагындагы өздүк магнит талаасын эсепке алуу менен электр жаасынын сандык эсеби жүргүзүлгөн; эки өлчөмдүү математикалык модели иштелип чыгып, электр жаасы аркылуу тороиддик куюндардын, катоддук жана аноддук плазма агымдарынын пайда болушу биринчи жолу ачылган. Изилдөөлөрдүн натыйжалары математикалык моделдештирүүнүн жана эсептөө экспериментинин негизинде төмөнкү температурадагы плазманы теориялык изилдөөнүн жаңы перспективдүү илимий багытын баштоого мүмкүндүк берген.

Илимдин калыптанышына жана өнүгүүсүнө, илимий кадрларды тарбиялоого кошкон зор салымы үчүн КРнын илим жана техника жаатындагы мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты (1992), КРнын илимине эмгек сиңирген ишмери (2000) наамдары ыйгарылып, III даражадагы “Манас” ордени менен сыйланган (2006). Кембридж биографиялык борбору (Улуу Британия) тарабынан чыгарылган «XX кылымдын көрүнүктүү инсандары» Эл аралык биографиялык маалымдамасына киргизилген.

КРнын Президентинин 2011-жылдын 19-августундагы Жарлыгы менен Жайнаков А.Ж. “Кыргыз Республикасынын Эл мугалими” ардактуу наамына татыктуу болгон. Анын калеминен 300дөн ашык илимий эмгектер, анын ичинде 9 монография жана 15тен ашык окуу китептери жана окуу куралдары жарык көрүп, жетекчилиги астында 5 докторлук жана 15 кандидаттык диссертация корголгон.

Кыргызстан тоолуу өлкө болгондуктан радиоуктуруу жана телекөрсөтүү жаатында чоң көйгөйлөр жаралып, аларды чечүүдө Кыргыз ССР ИАнын “Тоолуу шарттарда радиотолкундардын таралышы” лабораториясынын жамааты аткарган мамлекеттик масштабдагы мааниге ээ болгон иштерди белгилеп кетүү зарыл. Илимий лабораторияны ачуунун демилгечиси болуп, өмүрүнүн көп убактысын анын иштерин жетектөөгө арнаган окумуштуу, физика-математика илимдеринин кандидаты, улук илимий кызматкер Мукан Турусбекович Турусбеков (1920–1979). КМПИнин физика-математика факультетинин физика бөлүмүнүн 1941-жылдагы бүтүрүүчүсү [5]. 1941-жылдын 07-июлунан Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучусу, лейтенант. Түштүк-Батыш фронтунун радиолокациялык түзүмдөрүнүн курамында 47-өзгөчө байланыш ротасынын командиринин орун басары, 1945–1946-жылдары истребителдик авиациянын кенже авиациялык адистеринин окуу жайынын радар бөлүмүнүн башчысы (Львов шаары) кызматтарын өтөгөн. СССР ИАнын Физика институтунун аспирантурасында (1951–1954-жылдары) окуп, илимий иштерин аткарган.

М.Т. Турусбеков

1954-жылы кыргыздын жаш окумуштууларынын арасында биринчи болуп профессор С.Е.Хайкиндин жетекчилиги астында “Радиофизика” адистиги боюнча физика-математика илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн диссертациясын коргогон. Диссертациянын оппоненттери дүйнөгө белгилүү окумуштуулар, болочок академиктер: В.Л.Гинзбург, И.Шкловский жана В.С.Троицкий болушкан. 1946 – 1951-жылдары КМПИнин физика кафедрасында, СССР ИАнын Кыргыз филиалынын Электр энергетика институтунун лабораториясында илимий кызматкер, бөлүм башчы (1954 – 1956-жылдары.), ошол эле институттун физика-математика бөлүмүнүн улук илимий кызматкери (1956 – 1960-жылдары), илимий иштер боюнча директордун орун басары (1960 – 1962-жылдары) жана Кыргыз ССР ИАнын физика-математика жана механика институтунун бөлүм башчысы, директору (1962 – 1966-жылдары) кызматтарын аркалаган. 1960-жылы ачылган Кыргыз ССР ИАнын

“Тоолуу шарттарда радиотолкундардын таралышы” илимий лабораториясынын иштерин 1977-жылга чейин жетектеп келген. Мукан Турусбековичтин жетекчилиги астында республикабыздагы пассивдүү телевизиондук ретрансляторлордун трассалары: “Восточная – с. Туура-Суу” (1970), “Оргочор – Жыргалаң” (1974), “Кербен – п.г.т. Таш-Көмүр” (1975), “Кочкор – с. Сары-Булак” (1976) ишке киргизилген. Анын калеминен 20дан ашык илимий эмгек, анын ичинде эки монография жарык көрүп, жетекчилиги астында үч кандидаттык диссертация корголгон.

Мукан Турусбековичтин ден соолугуна байланыштуу анын баштаган илимий изилдөө багытын улантып, лабораториянын иштерин жетектөө 1977-жылы окуучу-шакирти Токтосун Орозобакович

Т.О. Орозобаков

Орозобаковго (1937–2014) тапшырылган. Техника илимдеринин доктору, профессор, КР УИАнын мүчө-корреспонденти. 1958-жылы Пржевальск мамлекеттик педагогикалык институтун аяктагандан кийин Ысык-Көл районунун Бостери орто мектебинде физика-математика мугалими болуп эмгектенген. 1961-жылы Кыргыз ССР ИАнын физика институтуна жумушка которулуп, кенже, улук илимий кызматкер болуп иштеп, өмүрүн тоолуу аймактардын атмосферасында электромагниттик толкундардын таралышын эксперименталдык жана теориялык жактан изилдөөгө арнаган. Мукан Турусбековичтин жетекчилигинде 1967-жылы илимий изилдөөлөрүнүн жыйынтыгы боюнча кандидаттык диссертациясын коргогон.

Устатынын ишин улантып, илимий изилдөөлөрү республикада кенен тилкелүү байланыштын бирдиктүү автоматташтырылган системасын түзүү багытында практикалык маанилүү жана кечиктирилгис проблемаларды чечүүгө, анын ичинде бийик тоолуу райондордо телекөрсөтүү жана коп каналдуу телефон байланыштарын уюштурууга багытталган. Анын жетекчилиги менен жаңы перспективдүү багыттын – тоо кыркалары менен жабылган райондордо да, ачык трассаларда да радиорелейлик байланыш линияларынын кабыл алгычтарында

электромагниттик сигналдарды күчөтүү үчүн пассивдүү релейлик приборлорду иштеп чыгуунун жана түзүүнүн илимий негиздери түзүлгөн. Тоолуу шарттарда ультра кыска радиотолкундардын дифракциялык таралышынын өзгөчөлүктөрүн масштабдуу эксперименталдык изилдөөлөр, теориялык талдоолор жана илимий изилдөөлөрдүн натыйжаларын жалпылоо жүргүзүлүп, теле-радио байланышты уюштуруу үчүн тоонун боорлорунан чачыраган электромагниттик толкундарды пайдалануу боюнча практикалык сунуштар берилген.

Т.О.Орозобаковдун калеминен 5 монография жана 130дан ашык илимий эмгектер ата мекендик жана чет элдик басылмаларда жарык көрүп, 5 ойлоп табууларга автордук күбөлүк алган. Анын жетекчилиги астында төрт кандидаттык жана эки докторлук диссертация корголгон жана ойлоп табуулары боюнча даярдалган телевизиондук пассивдүү ретранслятор КРында телекөрсөтүү үчүн 30дан ашык радиорелейлик багыттарда ишке киргизилип, Бишкек – Орбита, Чолпон-Ата – Оргочор, Восточная – Кочкор, Таш-Көмүр – Караван каттамдарына зоналдык антенналар орнотулган.

Республикада радио- жана телебайланыш тармагында илимдин өнүгүшүнө, илимий кадрларды тарбиялоого кошкон зор салымы үчүн Т.О.Орозобаков “КРнын илимине эмгек сиңирген ишмери” СССРдин илим жана техника жаатында Мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты (1984-ж.), КРнын илим жана техника жаатындагы Мамлекеттик сыйлыктын лауреаты (2004-ж.) наамдарына татыктуу болуп, КРнын Ардак грамотасы жана “Даңк” медалы менен сыйланган.

Республиканын башталгыч, орто жана жогорку кесиптик окуу жайлары үчүн физик мугалимдерди багыттуу даярдоо максатында Кыргыз ССРнин билим берүү министирлигинин 1979-жылдагы №101/2 приказынын негизинде уюштурулган “Физиканы окутуунун методикасы” кафедрасынын ачылышына демилгечи болуп, анын окуу, окуу-усулдук, илим жана тарбия иштерин жетектөө (1979–1993-жылдар) жаатында КМУнун физика-математика факультетинин физика бөлүмүнүн 1954-жылдагы бүтүрүүчүсү, педагогика илимдеринин кандидаты, профессор Маамет Койчуманович Койчуманов (1933–2016) өзүнүн уюштуруучулук жана иш билгилик талантын ачык-айкын көргөзө алган. Университетти

аяктагандан кийин бөлүштүрүү комиссиясынын чечиминин негизинде 1954–1958-жылдары Жалал-Абад шаарындагы жана Базар-Коргон районундагы орто мектептердин 8-10-класстарынын физика-математика мугалими, 1959–1967-жылдары Ош мамлекеттик педагогикалык

М.К. Койчуманов

институтунун физика-математика факультетинин жалпы физика кафедрасынын окутуучусу, ага окутуучусу, ал эми 1961–1967-жылдары ал факультеттин деканы кызматтарын аркалаган. 1967–1974-жылдары Фрунзе политехникалык институтунун Ош шаарындагы жалпы техникалык факультетинин ага окутуучусу жана деканы болуп эмгектенип, 1974-жылдан КМУнун физика факультетине которулган.

Кандидаттык диссертациясын физиканы окутуунун теориясы жана методикасы багытында (1974) жактагандыктан (жетекчиси Челябинск мамлекеттик педагогикалык институтунун физиканы окутуу методикасы кафедрасынын башчысы, педагогика илимдеринин доктору, профессор А.В.Усова), бул илимий багытта изилдөөлөргө жаштарды тартып, илимий мектептин пайдубалын түзгөн. Анын жетекчилиги астында эки кандидаттык диссертация жакталып, калеминен 140 илимий-методикалык эмгектер, анын ичинде мектеп окуучулары жана жогорку окуу жайлардын студенттери үчүн 5 окуу китеби жана 16 методикалык көрсөтмөлөр жарык көргөн.

Жаштарга татыктуу таалим-тарбия, билим берүүдөгү көп жылдык үзүрлүү эмгеги жогору бааланып, Кыргыз ССРнин Жогорку Советинин Президиумунун грамотасы (1983), КРнын билим берүүсүнүн эмгек сиңирген кызматкери (1999) наамы ыйгарылган.

1994-жылдан баштап кафедранын билим берүү, окуу-усулдук, илим изилдөө жана тарбия иштерин КРнын УИАнын мүчө-корреспонденти (2022-жылдан ардактуу академиги), педагогика илимдеринин доктору, профессор Эсенбек Мамбетакунович Мамбетакунов (1945) жетектейт. КМУнун физика-математика факультетинин физика бөлүмүн 1965-жылы аяктаган. Эл аралык билим берүүнү гуманизациялоо академиясынын анык мүчөсү (Германия, 1995), Россия Федерациясынын Педагогикалык жана коомдук илимдер академиясынын анык мүчөсү (Москва, 1998), КРнын УИАнын корреспондент-мүчөсү (2000). Кыргыз ССР Билим берүү министрлигинин педагогика илим изилдөө институтунун аспирантурасын бүтүргөн (1973 – 1976). Ат-Башы районундагы Ат-Башы орто мектебинде физика мугалими (1965 – 1971), Фрунзе политехникалык техникумунда окутуучу (1971 – 1973), Кыргыз педагогика илим-изилдөө институтунун улук илимий кызматкери, секторунун жетекчиси (1976 – 1982), КМУнун физиканы окутуу методикасы кафедрасынын доценти (1982 – 1992), Кыргыз билим берүү институтунун илимий иштер боюнча директорунун орун басары (1992 – 1997) кызматтарын аркалаган.

Э.М. Мамбетакунов

Челябинск мамлекеттик педагогикалык институтунун физиканы окутуу методикасы кафедрасынын башчысы, Россия билим берүү академиясынын академиги, педагогика илимдеринин доктору, профессор А.В.Усованын жетекчилигинде 1978-жылы кандидаттык, 1992-жылы докторлук диссертацияларын жактаган.

Жалпы педагогика, физиканы окутуунун теориясы жана методикасы тармагындагы белгилүү адис. Табият таануу илимдерин окутуунун психодидактикасы боюнча өзүнүн илимий мектебин түзгөн, көрүнүктүү окумуштуу-педагог. Эсенбек Мамбетакунович кафедраны жетектеген мезгилден бери физиканы окутуунун теориясы жана методикасы тармагында алгылыктуу эмгектер аткарылып, илимий иштердин жыйынтыктары Кыргызстанда эле белгилүү болбостон, Орто

Азия жана Казахстан республикаларынын илимий коомчулугунун кызыгуусуна жана талкуусуна ээ болуп, кеңири колдонуу табууда. Анын калеминен 600дөн ашык илимий эмгектер, анын ичинде 7 монография [6], 15 окуу китеби жана 40тан ашык окуу-методикалык колдонмолор жарык көргөн. Илимий кадрларды тарбиялоого көп күч, кубатын жана убактысын бөлүп, жетекчилиги астында 10 докторлук жана 26 кандидаттык диссертация коргологон. 1993-жылдан ушул убакка чейин педагогика боюнча диссертациялык кеңештин төрагасы, КРнын улуттук аттестациялык комиссиясынын эксперттик кеңешинин төрагасы болуп эмгектенүүдө.

Республиканын мектептери үчүн физика, табият таануу, астрономия боюнча предметтик стандарттар, окуу программалар, табият таануу (5-кл.), физика (7-8-9-кл.) окуу китептери Э.Мамбетакуновдун жетекчилиги жана түздөн-түз катышуусу менен иштелип чыккан. Республиканын физика мугалимдеринин квалификациясын жогорулатуу курстарын 1980-жылдан бери үзгүлтүксүз уюштуруп келет.

Эсенбек Мамбетакуновичтин илим изилдөө жана билим берүү тармагында көп жылдык үзүрлүү эмгеги татыктуу баалана элек. Болгону, КУУнун Жусуп Баласагын атындагы сыйлыгынын лауреаты (1999), КРнын илим жана техника жаатында мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты (2004) наамдарына татыктуу болуп, КРнын “Ардак грамотасы” (2008) менен сыйланган.

Сөзүмдүн аягында, “Жогоруда сөз болгон окумуштуу-педагог инсандардын эмгегинин үзүрү, олуттуу илимий натыйжалары муундан муунга өтүп, өз алдынча жашай берет. Жакшынын баары элдин эсинде сакталат!” – деп, өзүмчө жыйынтык чыгармакмын.

Адабияттардын тизмеси:

1. Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетинин физика жана электроника факультети (тарыхый-библиографиялык жыйнак, түзүүчү – доцент С.Кадышев), Бишкек: “Турар” басмасы, 2014. – 264 б.
2. A.Alybakov et.al. Manifestation of a Dynamical Jahn-Teller Effects in the Excitation Spectra of NaF:Pb Single Crystals. *Physic status solidi (b)*. 1991. v.167, №1

-
-
3. Ученый. Организатор науки. Личность. Бишкек: изд. КРСУ, 2013. – 272 с.
 4. Академик Жайнаков Аманбек. Библиография, составитель – Р.У. Исаева, Бишкек: изд. “Аязбеков Алмазбек”, 2021. – 124 с.
 5. Тузов Л.В. Воспоминания ветерана о первой радиофизике Кыргызстана и его эпохе. Научный журнал «Физика», №2, 2010, с. 201-208.
 6. Мамбетакунов Э. Теория и практика обучения физике. – Бишкек, изд-во МОК, 2004. – 499 с.

Исабекова М.И.
Ж.Баласагын атындагы КУУ

**Мен окуган жана эмгектенген тарых жана чөлкөм таануу
факультети**

Кыргыз элинин сабаттуулугун жогорулатуу жана маданий революцияны ийгиликтүү ишке ашыруу максатында 1931-жылы республикадагы биринчи жогорку окуу жайы болгон Кыргызстан Мамлекеттик педагогикалык институту ачылган. Республикабызда андан ары илимдин – техниканын, сабаттуулуктун өсүшүнүн негизинде СССР министрлер Советинин 24 май 1951 – жылдагы токтомуна байланыштуу, педагогикалык институттун базасында Кыргыз Мамлекеттик университети ачылган жана республикадагы кийинки пайда болгон ЖОЖ нын alma mater и болгон. Ал эми бизди окутуп, билим тарбия берген жана биз эмгектенип жаткан тарых факультети пединституттун базасында 1934-жылы коомдук илимдер факультетинин ордуна тарыхчы мугалимдерди жана илимий-педагогикалык кадрларды даярдоо максатында негизделген.

Тарых факультетинин түптөлүшүнө борбордун жогорку окуу жайларынан атайын РСФСРдын эл агартуу болумунун жолдомосу менен (1933-1937 жж.) келишкен жубайлар Б.М. Зима, А.Г. Зима, Г.Т. Зайцев, Н.А. Чубуков, Г.Е. Феодоров ж.б. чон көмөк көрсөтүшкөн. 1948 – жылдан тартып Орто Азия Мамлекеттик университетинин бүтүрүүчүлөрү В.М.Петровец, А.А. Чукубаев тарых факультетинде эмгектене баштаган.

Мен өзүм 1962-1966 – жылдары Жалал-Абаддагы А.С.Пушкин атындагы педагогикалык училищаны артыкчылык диплому менен аяктагандан кийин, ошол эле Ж.Баласагын атындагы КУУ нун тарых жана чөлкөм таануу факультетине тапшырып, 1966-1971 –жылдары бул окуу жайын да артыкчылык диплому менен аяктап, факультеттин окумуштуулар кенешинин чечими менен аспирантурада калтырылдым. Аспирантураны аяктагандан кийин 1974 – жылдын ноябрынан тартып, тарых факультетинин СССР тарых кафедрасында окутуучу, 1983 – жылдан тартып ага окутуучу, 1987-жылдан бүгүнкү күнгө чейин Азия жана Африка өлкөлөрүнүн тарыхы кафедрасынын доценти болуп иштеп келе жатамын

В.М. Петровец биздин 1 курска да СССР тарыхы сабагынан лекция окуп, А.О.Жолдошева ушул предмет боюнча семинардык сабактарды өтчү. Экөөсү тең абдан такшалган, билими терең, тарых илиминин докторлору, профессорлор - педагогдор эле. В.М. Петровец сабак ортолоп калганда баарыбызды тургузуп физзарядка да жасатчу. Негизги көңүлүбүздү билим алууга үндөп, кийиминер таза болсо болду, дайыма тамагынарга көңүл бургула, эч качан ачка жүрбөгүлө, студенттердин «кийгени жибек, ичкени кебек» дегендей болбой, студенттик мезгилде ден-соолугунардан сактагыла, көп студенттер окууну бүтүргөнчө гастрит менен ооруп калышат. Акчанар артса театр, музейлерге баргыла, убактынар болсо, илимий, адабий китептерди көп окугула – деп бизге тарбиялоо жагынан да көп көңүл бурушчу. А.А. Чукбаев агай болсо 4-курста «Тарыхты окутуунун методикасы» деген предметти окутуп, бизди сабакты кандай өтүү керек, педагог кандай болуу керек деген маселелер менен тааныштырып, болочок кесибибизге багыт берди.

Биз окуган мезгилде факультетте СССР тарыхы (зав.каф. проф. А.Х. Хасанов), Кыргызстан тарыхы (зав.каф. проф. Б.М. Зима), Жалпы тарых (зав.каф. проф. А.А. Арзыматов), Тарыхты окутуунун методикасы (зав.каф. проф. А.А. Чукубаев), кафедралары бар болуп, факультеттин деканы проф. С.А. Аттокуров болчу. Анда биз - тарых факультетинин студенттери азыркы Киев жана Исанов көчөлөрүнүн кесилишиндеги, азыркы Юридикалык институттун корпусунда окуп, Белинский жана Жибек жолунун кесилишиндеги КУУ нун №4 жатаканасынын 4-5 кабаттарында жашачуубуз. Ал мезгилде бизди А.Х.Хасанов, В.М. Петровец, А.А. Арзыматов, Жолдошева А.О., Г.А. Мохова, Б.Ч. Чокушев, О.К. Карабаев, С.А. Аттокуров, А.П. Тутлис, А.Т. Табалдиев, А.И. Идинов, К.М. Мамбеталиева, Р.Е. Дооронбекова, С.С. Искенова, Дж.С. Бактыгулов, М.Б. Джамгерчинов, А.Р. Рыскулов ж.б. агай-эжелер окутушчу. Алардын дээрлик көбүнүн илимий даражалары бар, илимдин кандидаттары жана докторлору. профессор жана доценттер эле. Агай-эжелер бизге лекция, семинардык сабактарды өтүү менен бирге, тарыхый булактар менен иштеп, аларды окуу керектигин айтып, К.Маркстын, Ф.Энгельстин, В.И.Лениндин эмгектеринен жана ар түрдүү тарыхый булактардан өз алдынча окуп, үйрөнүп, керектүү маалыматтарды таап, конспект жазуу ыкмаларын талыкпай үйрөтүшкөн.

Ал мезгилде студенттер менен мугалимдердин арасында өтө сый мамиледе болуп, агай-эжелерди абдан урматтап, сыйлачубуз. Ар бир группада өзүнүн куратору болуп, кураторлоодо группанын ар бир студенти жөнүндө, анын ата-энеси социалдык абалы, окуудагы ийгиликтери, коомдук жумуштарга катышуусу жөнүндө толук информация болуп, өтө муктаж студенттерге стипендия берилип турчу. Күз мезгилинде окуу башталгандан кийин эле сентябрь-октябрь айларында түштүккө пахта тергенге барчубуз. Пахтадан келгенден кийин сабактар бүтөөрү менен факультеттеги тарых кабинетинде же Университетти борбордук корпусундагы окуу залында (азыркы тарых музейинде) сабактарга даярданчуубуз. 2 курстан баштап Республикалык, ал мезгилдеги В.Г.Чернышевский атындагы республиканын Мамлекеттик (азыркы оспурумдор жана басма соз) китепканасынан даярдана баштадык. Биз окуганда бардык студенттер бюджеттик бөлүмдө окушчу, контракт бөлүмдөрү жок эле, сессияны начар тапшырып калса, стипендияга жетпей калышчу, ошондуктан бардыгы жакшы окуп, стипендия алганга аракет кылышчу.

Менин жана мен сыяктуу ошол мезгилдеги жаш мугалимдердин педагогдук кесибибиздин калыптанышына да, бизди окуткан агай-эжелердин салымы чон. КМУУ нун тарых факультетинде эмгектенип, коллега болуп иштеп жүргөндө да алардын илимий- педагогикалык тажрыйбасы чон көмөк көрсөттү. А.Х. Хасанович менин илимий жетекчим, кафедра башчым да эле. Ал агай студенттерди өз баласынан кем көрчү эмес, кафедранын чогулушу болгон сайын бизге да эскертип турчу - студенттердин сабакка катышканынын өзү эле үчкө татыктуу, эки койбой, аларга аяр мамиле жасап, сабагынарды жеткиликтүү денгээлде өткүлө, андыктан өзүнөрдүн билим жана методикалык денгээлинерди жогорлатууга аракет кылгыла – деп дайыма эскертип турчу. Ошону менен бирге агай улуттар аралык достук мамилелерге өзгөчө маани берип, башка улуттун өкүлдөрүнө дайыма сый-урмат менен мамиле жасап, алар менен достукта жашоого үндөчү. Өзүнүн студенттерге окуган лекцияларында да, жазган илимий эмгектеринде, макалаларында да бул проблемага өзгөчө көңүл бөлчү.

Биздин өздүк кесибибиздин такшалышына Университет тарабынан да ар дайым адистигибиз жогорлатуу боюнча курстарга МГУга, ЛГУга,

Казан университетине адистикти жогорлатуу курстарына жиберип туруусу, КМУУнун өзүндө уюшулган курстарга катышуубуз да чон көмөк көрсөтүүдө. Мен да 1979-жылы март-май айларында СССР Илимдер Академиясынын тарых институтунда илимий стажировкада, М.В. Ломоносов атындагы Москва университетинин тарых факультетинде (1980 - ж. январь - апрель; 1986-ж. февраль-май) адистикти жогорлатуу курсунда, Ленинград Мамлекеттик Университетинде (1990-ж. сентябрь) илимий стажировкада болдум, андан бери да өзүбүздүн Улуттук Университетте мугалимдердин кесибин жогорлатуу боюнча кыска мөөнөттүү курстарга бирге иштеген коллегаларым менен катышып илимдеги, техникадагы жанылыктар менен таанышып турабыз.

А.Х. Хасанов менин илимий жетекчим жана кафедра башчыбызда болчу. 2 курстан баштап, агайдын жетекчилигинде курстук иштерди жазып, илимий конференцияларга катышып жүрүп, 5- курста дипломук ишке айланды, жана аспирантурада окуп жүргөндө ал проблема боюнча кандидаттык диссертация жаздым. 1982 жылы март айында Алма-Атада Казак Мамлекеттик университетинде «Кыргыз эмгекчи массаларын идеялык-саясий жактан тарбиялоо (1917-1937жж.)» деген темада кандидаттык диссертациямды коргоп, ал Москвадан ВАК тан 1983 ж. бекитилген эле.

Биздин устаздарыбыз үйрөтүп кеткендей жалпы тарых жана чөлком таануу факультетинин жаамааты жаш муундарды өз мекенин сүйүүгө, ошону менен кошо өз кесибин сүйүүгө жана улуу муундардын жолун жолдоп, коомубузду алга сүрөгөн билимдүү, илимдүү, патриот, өзүнүн эли-жери үчүн кызмат кылган жаштарды тарбиялап, окутуп билим уясынан учуруп чыгарууга аракет жасоодобуз.

Абакирова Г. Б.

КНУ им.Ж.Баласагына / Ж.Баласагын атындагы КУУ

Abakirova G. B.

J. Balasagyn KNU

**Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына:
интеграция в мировое образование
Kyrgyz National University named after Zh. Balasagyn: integration into
world education**

Аннотация. В Кыргызстане в настоящее время происходят изменения системы высшего образования, многие из них достигаются в результате намерений использовать международный опыт для подъема на новый качественный уровень и интеграции в мировое образовательное пространство. Кыргызский национальный университет имени Жусупа Баласагына является старейшим вузом Кыргызстана. КНУ им. Ж. Баласагына осуществляет свою образовательную деятельность на 23 факультетах с 75 кафедрами по более 150 образовательным программам и отраслям науки. На сегодняшний день, благодаря интеграции в Болонский процесс в КНУ осуществлен переход на двухуровневую систему, введена кредитная система ECTS, используется модульно-рейтинговая система оценки знаний студентов, обучение ведется на основе компетентностного подхода, в организации учебного процесса используется информационная система «AVN», введена система управления качеством образования, повышается мобильность студентов, и др.

Abstract. Changes in the system of higher education are currently taking place in Kyrgyzstan, many of them are achieved because of intentions to use international experience to rise to a new qualitative level and integrate into the world educational space. Kyrgyz National University named after Jusup Balasagyn is the oldest university in Kyrgyzstan. Kyrgyz National University named after Jusup Balasagyn carries out his educational activities at 23 faculties with 75 departments in more than 150 educational programs and fields of science. Today, thanks to the integration into the Bologna process, Kyrgyz National University named after Jusup Balasagyn has switched to a two-level

system, introduced the ECTS credit system, uses a modular rating system for assessing students' knowledge, educational process is based on a competency-based approach, the information system «AVN» is used in the organization of the educational process, the education quality management system has been introduced, the mobility of students is increasing, etc.

Ключевые слова: Кыргызский национальный университет имени Жусупа Баласагына; Болонский процесс, международное сотрудничество, организация учебного процесса, кредитная система ECTS, учебный план, совместные образовательные программы, научная библиотека, информационная система «AVN», нормативные документы.

Keywords: *Kyrgyz National University named after Jusup Balasagyn; Bologna process, international cooperation, organization of the educational process, ECTS credit system, curriculum, joint educational programs, scientific library, AVN information system, regulatory documents.*

Высшее образование на сегодняшний день включено в число не только национальных, но и общемировых приоритетов. Оно выступает в качестве важнейших компонентов культурного, социального и экономического развития людей, сообществ, наций. Современное мировое сообщество выдвигает требование существенных изменений в системе высшего образования, внесения серьезных корректив в стратегию его развития в 21 веке. Все чаще объединяются усилия национальных систем высшего образования для решения общих проблем высшей школы, задач, выходящих за рамки одной страны, выработки согласованной образовательной политики на региональном и международном уровнях. В Кыргызстане в настоящее время происходят серьезные изменения системы высшего образования, многие из них достигаются в результате усилий и намерений использовать международный опыт для подъема высшего образования на совершенно новый качественный уровень. Тематами обсуждения являются стратегические ориентиры развития образования, национальный фактор в образовании и другие аспекты, связанные с государственной образовательной политикой Кыргызстана, направленной на интеграцию в мировое образовательное пространство. Следует отметить, что в Болонской декларации сначала было указано шесть основных задач - это введение общепонятных, сравнимых

квалификаций в области высшего образования, переход на двухступенчатую систему высшего образования (бакалавриат – магистратура), введение оценки трудоемкости (курсов, программ, нагрузки) в кредитах и отражение учебной программы в приложении к диплому, образец которого разработан в ЮНЕСКО, повышение мобильности студентов, преподавателей и административно-управленческого персонала, а также обеспечение необходимого качества высшего образования, взаимное признание квалификации соответствующих документов в области высшего образования, обеспечение автономности вузов. К настоящему времени принято говорить о десяти задачах: к ранее сформулированным добавились: введение PhD в систему высшего образования (в качестве третьего уровня), придание «европейского измерения» высшему образованию (его ориентации на общеевропейские ценности), повышение конкурентоспособности европейского образования, реализация социальной роли высшего образования, развитие системы дополнительного образования («образование в течение всей жизни»).

Как известно, в 2009 году в г.Левен (Бельгия) Кыргызстан подписал коммюнике – «Болонский процесс – 2020. Европейское пространство высшего образования в новом десятилетии». Затем, 23 августа 2011 года было издано постановление Правительства Кыргызской Республики №496 «Об установлении двухуровневой структуры высшего профессионального образования в Кыргызской Республике», на основании которого был осуществлен поэтапный переход вузов на двухуровневую подготовку бакалавров и магистров на компетентностной основе, а также переработан государственный Классификатор направлений и специальностей высшего профессионального образования. Следует отметить, что еще в 1993 году в законе «Об образовании» Кыргызстана уже была определена подготовка бакалавров и магистров.

Кыргызский национальный университет имени Жусупа Баласагына (КНУ им.Ж.Баласагына) является старейшим вузом Кыргызстана. В 2022 году исполняется 90 лет со дня основания Университета. Первоосновой нынешнего Университета считается образованный в 1932 году Киргизский государственный педагогический институт им. М.В.Фрунзе, истоки которого начинаются со специализированных учебных заведений, которые

были образованы в 20-х годах XX-го столетия с целью решения проблем преподавательских кадров для республики. 11 мая 2002 года Указом Президента КР Кыргызскому государственному национальному университету присвоен статус «Национальный» и переименован в Кыргызский национальный университет.

КНУ им. Ж.Баласагына осуществляет свою образовательную деятельность на 23 факультетах с 75 кафедрами по более 150 образовательным программам и отраслям науки.

КНУ активно развивает международное сотрудничество, заключено более 70 договоров с вузами и научно-исследовательскими центрами ближнего и дальнего зарубежья, из них за последние 3 года заключено 42 договора. В частности, КНУ реализует программы двойных дипломов с Сетевым Университетом Содружества Независимых Государств (11 вузов), Университетом Шанхайской организации сотрудничества (4 вуза), с университетом в г. Пуатье (Франция), по совместной магистерской программе с Федеральным государственным автономным образовательным учреждением высшего образования (12 вузов) и др.

На сегодняшний день, благодаря интеграции в Болонский процесс в КНУ осуществлен переход на двухуровневую систему, введена кредитная система ECTS, используется модульно-рейтинговая система оценки знаний студентов, обучение ведется на основе компетентностного подхода, в организации учебного процесса используется информационная система «AVN», введена система управления качеством образования, повышается мобильность студентов, и др.

Переход от традиционной отечественной системы обучения к кредитной системе ECTS в первую очередь затрагивал вопрос выработки новых принципов построения учебных планов и содержания образовательных программ с учетом принципов Болонской декларации в части введения системы кредитов, а также возможность существенного увеличения объема вузовского (регионального) компонента.

Пересмотр учебных планов по направлениям осуществлялся по следующим моментам:

- По степени обязательности и последовательности усвоения содержания образовательной программы учебный план включает три группы дисциплин:

-
-
- изучаемых обязательно и строго последовательно во времени;
 - изучаемых обязательно, но, возможно, не последовательно;
 - изучаемых по выбору (элективных).
- Ввели понятие кредит, который определяет общую трудоемкость учебной работы студента в учебных планах. В вузах Кыргызстана с 2004 г. нормативно введено следующее соотношение трудоемкости для пересчета нагрузки из почасовой в кредитную: 1 кредит = 30 часов общей трудоемкости на освоение дисциплины.
 - В общей трудоемкости освоения образовательной программы — выделено в среднем до 50 % времени обучения в бакалавриате, отводимого на самостоятельную работу студента. Для среднего студента 1 кредит означает 30 часов общей трудоемкости по каждой дисциплине, включая контактную работу с преподавателем — лекции, семинары, практические, лабораторные, графические и т. д. (далее аудиторная работа) и самостоятельную работу.
- Кредиты набираются по семестрам. В семестр студент должен набрать 30 кредитов, соответственно в год 60 кредитов. Для получения квалификации бакалавра необходимо набрать 240 кредитов.

Один академический час равен 40 минутам.

Другие виды учебной нагрузки. Прохождение практики осуществляется в соответствии с программой практик и заключенных договоров. Практика оценивается в кредитах, как правило, исходя из 1,5 кредита за полную неделю практики (из расчета, что 45 часов – общая недельная нагрузка студента). Курсовая работа (проект) входит в общую трудоемкость соответствующей дисциплины и засчитывается в рамках кредитов, предусмотренных по данной дисциплине. Если курсовая работа (проект) оценивается дополнительно, то она оценивается как 1 кредит. Подготовка и защита выпускной квалификационной работы оценивается в кредитах отдельно.

За физическую культуру кредиты не начисляются, так как эта дисциплина хоть и является обязательным компонентом учебного плана, но не характерна для европейского образовательного профиля студента.

Успешная реализация учебного плана, в котором заложена уменьшенная аудиторная нагрузка при высоких международных требованиях к знаниям и навыкам студентов, предполагает

реорганизацию учебного процесса, интенсивную самостоятельную работу студентов.

Научная библиотека КНУ им. Ж. Баласагына решает основную задачу по информационному обеспечению учебного, образовательного и научного процессов в университете.

С 2019 года научная библиотека предоставляет доступ к Электронно-библиотечной системе IPRbooks – которая содержат более 128000 изданий, из которых более 40 000 – учебные и научные издания по различным научным направлениям и профилю обучения в вузе, около 1000 наименований российских и зарубежных журналов, более 2000 аудиоизданий, которые соответствуют требованиям образовательных стандартов высшего, среднего профессионального, дополнительного профессионального образования, и ежедневно пополняется новыми актуальными изданиями.

Каждый желающий студент и сотрудник КНУ может бесплатно работать в полнотекстовом режиме с лицензионной литературой ЭБС IPRbooks: электронными ресурсами издательств мира, отечественными и зарубежными электронными коллекциями, доступ к которым предоставляется на сайте Научной библиотеки в разделе «Электронные ресурсы». На библиотечном сервере электронный каталог библиотеки насчитывает 29 882 библиографических записей.

Для эффективности организации учебного процесса с 2018-19 учебного года во всех учебных подразделениях внедрена автоматизированная система управления университетом «AVN», которая позволила Университету перейти на новый уровень организации обучения студентов и контроля их знаний на основе современных информационных технологий, а также развития у студентов навыков самостоятельной работы с электронными учебными материалами.

Для качественного управления вузом внедрены и используются следующие подсистемы «AVN»:

- **«Приемная комиссия»:** автоматизирует работу приемной комиссии и обеспечивает хранение личных дел абитуриентов и информации о результатах поступления для использования в подразделениях вуза. Кроме того, обеспечивает абитуриентов и

родителей оперативной информацией о ходе приема документов и процессе зачисления.

- **«Студенческий отдел кадров»:** учет и анализ персональной и общедоступной информации обучаемых студентов, учет приказов, распоряжений и движения контингента студентов, ведению личных дел, как в бумажном, так и в электронном виде. Информационная подсистема «Студенческий отдел кадров» является основой для проектирования всех остальных элементов единой информационной системы управления учебным процессом. Информация о студенте используется во всех процессах, протекающих в вузе: планирование учебного процесса, НИРС, рейтинговая система оценки знаний, комплектование и распределение учебной нагрузки и т.д.
- **«Отдел кадров сотрудников»:** автоматизация работы отдела человеческих ресурсов и делопроизводства, отображение информации обо всех сотрудниках КНУ, штатное расписание и учет движения сотрудников и ППС, традиционные задачи кадрового учета по приказам и т.д.
- **«Деканат»:** формирование электронных ведомостей для экзаменов, ввод баллов текущего, рубежного и итогового контролей.
- **«Тестирование»:** проведение компьютерной оценки по рубежному и итоговому контролю обучающихся и выпускников.
- **«Анкетирование»:** компьютерный опрос удовлетворенности всех заинтересованных сторон качеством образовательного процесса в КНУ.
- **«Учебное управление»:** ввод, корректировка учебных планов, регистрация студентов на дисциплину, в том числе и КПВ, заполнение электронной ведомости.
- **«Успеваемость»:** расчет и распределение учебной нагрузки кафедр, учет успеваемости студентов по формам обучения в разрезе дисциплины.

В целях оптимизации системы предоставления услуг по выдаче документов (справок, обходных листов), снижения временных затрат, очередей и создания иных благоприятных условий для сотрудников и обучающихся была внедрена программа «Единое окно» в системе AVN.

Система объединяет следующие подразделения КНУ: студенческий отдел кадров, деканат, спецотдел, общежитие, библиотека, бухгалтерия.

За последние годы достигнут значительный прогресс в обеспечении студентам доступа в Интернет, налажен постоянный и быстрый доступ в Интернет во всех учебных корпусах КНУ.

В соответствии с кредитной системой были переработаны следующие нормативные документы: «Регламент обучения в КНУ им. Ж.Баласагына», «Положение о порядке перевода, отчисления, восстановления и предоставления академических отпусков студентам КНУ им. Ж.Баласагына», «Нормы времени планирования и учета педагогической нагрузки профессорско-преподавательского состава КНУ им. Ж.Баласагына»; разработаны «Положение об основной образовательной программе высшего профессионального образования по направлению (специальности) подготовки», «Положение об организации учебного процесса с применением дистанционных образовательных технологий», «Положение об академическом консультанте», «Положение об академической мобильности в КНУ им. Ж. Баласагына», «Правила проведения итогового контроля (письменного экзамена) в КНУ им. Ж. Баласагына» и другие нормативные документы, обеспечивающие организацию учебного процесса по кредитной системе.

Экзамены в Университете сдаются, как правило, письменно, в формате, соответствующем международным экзаменам. Этот формат включает задания разного типа (тесты множественного выбора, теоретические вопросы), но прежде всего он ориентирован на открытые вопросы и задания. Ответ на такой вопрос должен не просто отражать знание теории, а включать ее применение к выполнению теоретического развернутого открытого задания. Письменные экзамены дают объективную оценку освоения студентами учебной программы и уровня преподавания в КНУ в целом.

На основе результатов текущего контроля (модулей) и сессий факультеты составляют академические рейтинги для студентов. Все виды студенческой работы учитываются в рейтинге по 20 или 100-балльной шкале, по структурированным методикам, что позволяет определять его с высокой объективностью. Высокий рейтинг позволяет студенту получить преимущества (обучение за рубежом и пр.). Любой студент может

получить аргументированные сведения о своем академическом рейтинге в деканате факультета или в ИС «AVN». Полученные баллы переводятся, если есть необходимость, в 5-балльные оценки.

Изменились и условия перевода с курса на курс студентов, обучающихся по кредитной системе. Студенты, полностью выполнившие требования учебного плана для данного курса, успешно сдавшие все экзамены и набравшие 60 кредитов ECTS, переводятся на следующий курс приказом ректора КНУ на основании рапорта декана.

Студенты, набравшие по итогам учебного года (после предоставления возможности ликвидировать академическую задолженность в установленные сроки) менее 45 кредитов отчисляются из Университета или остаются на повторный курс.

Студенты, набравшие менее 60 кредитов, но более 45 кредитов, по разрешению ректора КНУ могут быть переведены на следующий курс, с условием повторного изучения незачтенных дисциплин в течение следующего учебного года, на данных студентов, деканы подают рапорта ректору с указанием дисциплин повторного обучения и их кредитов.

Студенты, имеющие дисциплины повторного обучения на предыдущем курсе, заносятся в групповой журнал соответствующей группы по дисциплинам повторного обучения. Посещение занятий, сдача модулей и итогового контроля проводится в соответствии с расписанием данной группы.

Опыт работы КНУ по многоуровневой интегрированной системе образования показывает, что мы имеем достаточно устойчивую и технологичную систему подготовки специалистов, частично отвечающую требованиям вхождения в Болонский процесс. Этому свидетельствуют показатели успеваемости студентов по результатам сессий, государственной аттестации и постоянно проводимого в Университете мониторинга знаний, высокий уровень квалификации ППС, тесные расширяющиеся связи с зарубежными партнерами.

Одной из главных проблем Университета на сегодняшний день является создание условий и поиск механизмов повышения качества образования через привлечение, разработку и внедрения передовых информационно-образовательных технологий.

УДК: 001.92

Чекеев А.А., Касымова Т.Дж., Рыспаев А.О.

КНУ им. Ж.Баласагына / Ж.Баласагын атындагы КУУ

Chekeev A.A., Kasymova T., Ryspaev A.O.

J. Balasagyn KNU

Наука в КНУ: состояние, новые подходы, тренды
(К 90-летию юбилею КНУ им. Ж.Баласагына)
КУУдагы илим: абалы, жаны мамилелер, тенденциялар
(Ж.Баласагын атындагы КУУнун 90 жылдыгына карата)
Science at Balasagyn Kyrgyz national university
status, new approaches, trends
(to the 90th anniversary)

***Аннотация.** В статье представлен краткий обзор состояния науки в Кыргызском национальном университете им. Ж.Баласагына за период 2017-2021гг. Приведен анализ научных исследований, публикационной активности, международного сотрудничества и других аспектов научно-исследовательской работы сотрудников. Даны некоторые рекомендации повышения интереса к научным исследованиям.*

***Аннотация.** Макалада Ж. Баласагын ат. Кыргыз улуттук университетинин илимий иштеринин абалы тууралуу кыскача маалымат берилген. 2017-2021-жылдарга Ж. Баласагын ат. Кыргыз улуттук университетинин кызматкерлеринин илимий изилдөө иштерине, илимий жарыялоо иштерине, эл аралык кызматташуусуна жана башка аспектилерине талдоо берилген. Илимий изилдөөлөргө кызыгууну арттыруу боюнча айрым сунуштар берилген.*

***Absract.** The article provides a brief overview of the state of science at the Zh. Balasagyn Kyrgyz National University for the period 2017-2021. An analysis of scientific research, publication activity, international cooperation and other aspects of the research work of employees is given. Some recommendations for increasing interest in scientific research are given.*

***Ключевые слова:** Наука, научные исследования, научные статьи, публикационная активность.*

Урунттуу сөздөр: *Илим, илимий изилдөөлөр, илимий макалалар, жарыялоо иши.*

Key words: *Science, scientific research, scientific articles, publication activity.*

Общество опирается на науку и ждет от нее творческих разработок путей ускоренного развития суверенного Кыргызстана. Современная наука играет важную роль в решении задач демократических преобразований общества, в исследовании проблем экономического, социального и культурного развития кыргызского государства. Сложный, комплексный характер современных проблем требует углубления интеграции естественных, общественных, гуманитарных и технических наук. Более широкое развитие получают такие формы организации науки, которые обеспечивают междисциплинарное исследование актуальных проблем, необходимую мобильность научных кадров, гибкость исследований и разработок.

Необходимое условие прогресса науки – постоянный приток свежих сил из числа молодежи, умелое использование творческих возможностей ученых, моральное и материальное стимулирование их труда.

Наука в современном Кыргызстане находится на данном этапе в процессе реформирования, модернизации, поиска новых подходов к организации научной деятельности.

Государство ставит задачу обеспечить выход кыргызской науки на уровень мировых стандартов, повысить ее эффективность и практическую направленность. В этих целях в высших учебных заведениях и научных организациях страны осуществляется утвержденный Правительством Кыргызской Республики Пошаговый план реализации Концепции реформы системы организации науки Кыргызской Республики.

В этом контексте считаем актуальным проанализировать современное состояние науки в Кыргызском Национальном университете имени Жусупа Баласагына – старейшем вузе страны, который продолжает выполнять миссию подготовки квалифицированных кадров для различных сфер жизнедеятельности и, что очень важно, в отличие от многих других вузов, практически для всех регионов республики.

За время своего существования Национальный университет, созданный в 1932 году, стал по-настоящему «Кузницей кадров» для всех сфер экономики Кыргызстана. Многие выпускники университета – ученые, политики, общественные деятели, спортсмены – стали известными людьми не только в Кыргызстане, но и зарубежом. Всякое универсальное образование в любом направлении невозможно без научно – исследовательской работы.

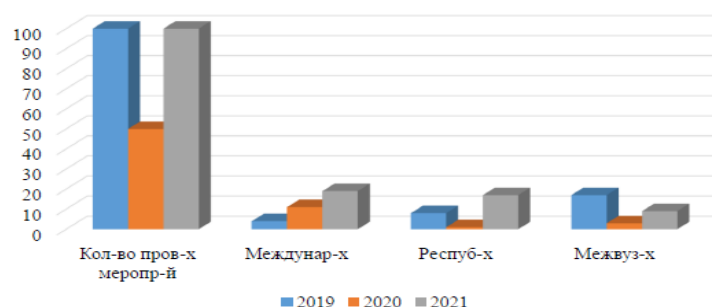
Мы исходим из того, что университет, по определению, есть совокупность ученых, ведущих преподавательскую деятельность. Это не просто преподаватели, пересказывающие определенный материал, а именно ученые, выносящие на лекции, семинарские и практические занятия новейшие научные достижения. В этом состоит принципиальное отличие преподавателей университета от учителей школы.

КНУ им. Ж. Баласагына – один из лидеров высшей школы страны. Научные исследования ведутся здесь в сфере фундаментальных и технологических проблем физики и электроники, математики, химии, биологии, географии, экологии, истории, экономики переходного периода, ресурсосбережения, философии, лингвистики, литературоведения, культурологии, юриспруденции, педагогики, психологии, социологии, политологии, этнологии, информатики и информационных технологий, интегративной теории и методики преподавания и др.

Заключены и реализуются соглашения, предусматривающие научно – исследовательское сотрудничество более чем 150 крупнейшими зарубежными университетами, центрами, международными проектами и программами.

Научные конференции, форумы, семинары, круглые столы – международные, республиканские, межвузовские, юбилейные и другие – составляют неотъемлемую часть научной жизни Национального университета; ежегодно это более 90 научных мероприятий.

**Количественная характеристика научных мероприятий,
проведенных в КНУ**

	2019	2020	2021
Кол-во пров-х меропр-й	100	50	100
Международ-х	4	11	19
Респуб-х	8	1	17
Межвуз-х	17	3	9

Только за последнее время прошли, получив широкий отклик, международные конференции: «Унификация и гармонизация экологического законодательства в рамках правового пространства ЕАЭС» (при поддержке Ассоциации юристов Кыргызстана), «Тенденции внешнеполитического развития в государствах ЦА до 2030 года» (при поддержке регионального представительства фонда им. К.Аденауэра в ЦА), «Развитие социального предпринимательства: международный опыт и его использование в КР», онлайн-конференция «Международные и национальные экономические программы как инструмент развития регионов КР».

При КНУ или с участием его специалистов в Кыргызстане и сопредельных государствах функционирует большое количество специализированных диссертационных советов по защите докторских и кандидатских диссертаций.

	2015-2017гг.	2018-2020гг.	2021-2023гг.
Количество диссертационных советов			
Количество специальностей			

Растет число докторов и кандидатов наук, профессоров и доцентов.

Защита диссертаций	2018	2019	2020	2021
Кандидатские	21	22	7	9
Докторские	4	9	3	4

Успешно работают докторанты и научные сотрудники КНУ – они постоянно пополняют список новых докторов и кандидатов наук. Подготовка молодых кадров в КНУ сосредоточена в магистратуре и аспирантуре по 15 направлениям.

Безусловно важно, что в Национальном университете до сих пор сохранились «старые», классические научные школы в области математики, физики, химии, биологии, географии и других наук. Они несомненно являются достоянием не только университета, но и всей республики, поскольку на создание научных школ уходит как правило не один десяток лет. Архиважно не потерять их, а создать необходимые условия для дальнейшего научного развития и воспроизводства научных кадров.

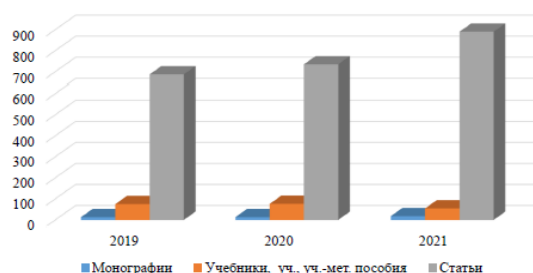
Современные реалии, в том числе в сфере науки, предъявляют новые вызовы, на которые нужно адекватно реагировать. Возникает необходимость централизованно вести учет, контроль и координацию научно-исследовательской деятельности в университете в соответствии с требованиями времени. Так, с 1 сентября 2017 года в КНУ вновь организован отдел науки и инноваций, тесно и слажено работающий совместно с Министерством образования и науки, Высшей аттестационной комиссией КР, Институтом фундаментальных наук КНУ. Для четкой и продуктивной организационной деятельности университета

отделом науки и инноваций обновлена ее нормативно-регламентирующая база. В частности, утверждены Положения о Научно-техническом совете, о грантах на научные исследования КНУ, разработаны новые Положения об отделе науки и инноваций, о стимулирующих выплатах о Научной школе и др..

Развитие научно-исследовательской деятельности в университете идет в тесной взаимосвязи с публикацией в печати результатов исследований, их обсуждением на широкой научной площадке, обменом мнениями, совместной выработкой рекомендаций. Это стало возможно благодаря применению Интернета, динамичному развитию различных наукометрических библиографических баз данных цитирования как на постсоветском пространстве (Российский индекс научного цитирования, действующий с 2007 года), так и зарубежных – на платформах Web of Science и Scopus. Ранее большинство наших коллег сайт <https://www.knu.kg/tu>, где большой массив информации, практически не посещали, поэтому имела место низкая информированность. Вследствие этого оперативность, а значит, и результативность были достаточно низкими.

С 2017 года по настоящее время на сайте КНУ отделом науки и инноваций оперативно предоставляется необходимая информация для повышения научно-исследовательской и публикационной активности ППС. На основании приказа №257 и распоряжения проректора по научной работе от 06 сентября 2017 года №01/62-р была проведена регистрация в НЭБ (РИНЦ) ППС и сотрудников КНУ и осуществлен статистический анализ результативности ППС по публикаторской деятельности.

Количественная характеристика публикаций
сотрудников КНУ

	2019	2020	2021
Монографии	13	13	18
Учебники, уч., уч.-мет. пособия	75	76	55
Статьи	687	735	890

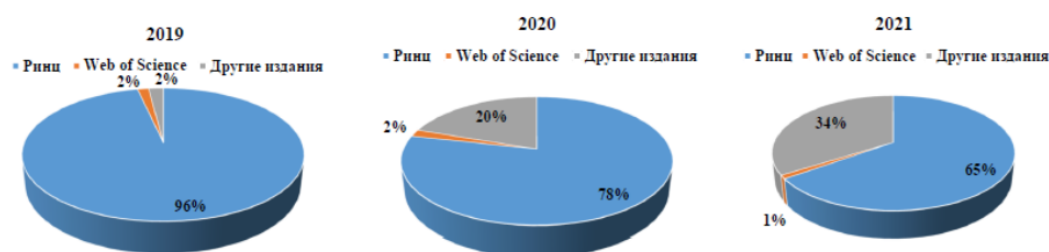
Статистические показатели позволяют оценить актуальность публикаций и проводимых исследований. Авторы стали более информированы и мотивированы публиковать свои статьи в изданиях с высоким импакт-фактором. Прослеживается положительная динамика количества цитирований статей и увеличения индекса Хирша у публикаций.

Сотрудниками отдела науки и инноваций КНУ ведется постоянная разъяснительная работа среди ППС и сотрудников КНУ по правилам, особенностям и преимуществам пользования вышеперечисленными наукометрическими базами данных. Распоряжением проректора по научной работе от 06 февраля 2018 г. № 01/8-р проведена регистрация на платформе Web of Science ППС и сотрудников КНУ. В этом процессе активно участвует отдел науки и инноваций, соединяя два проекта НЭБ (РИНЦ (Science Index)) и Web of Science (ResearcherID).

За 90 лет со дня образования КНУ и время существования базы Web of Science, нашими учеными опубликовано на настоящий момент всего 82 публикаций, что достаточно мало для университета с мощным научным потенциалом. Необходимо в кратчайшие сроки ликвидировать этот пробел, тем более, что в университете есть высококвалифицированные специалисты по различным направлениям наук со знанием иностранных языков.

Бесспорно, что опубликовать результаты исследований в высокорейтинговых изданиях, индексируемых платформами Web of

Science и Scopus, очень ответственное и затратное дело, требующих значительных интеллектуальных сил и материальных средств. Многие опубликованные статьи ученых КНУ поддержаны грантами, проектами или по результатам Международных симпозиумов. Каждая статья должна отвечать определенным требованиям издательства, будь то русскоязычные или англоязычные издания, в частности, статья должна быть выполнена на отличном английском языке, а переводная версия, написанная на русском языке, должна полностью сохранить смысл первоисточника. Каждая статья проходит «слепое» рецензирование, что занимает определенное время (иногда 1-2 года) до завершающего этапа – выхода в свет.

	2019	2020	2021
Статьи	992	735	890
Ринц	957	577	579
Web of Science	15	13	9
Другие издания	20	145	302

На основании решения Ученого совета КНУ в целях стимулирования НИР в структурах при принятии на работу и прохождении по конкурсу на должности ППС, заведующего кафедрой, деканов факультетов и руководителей структурных подразделений необходимо учитывать наукометрические показатели претендентов. В этом отношении КНУ идет в ногу со временем: одним из основных требований Международной аккредитации вузов является научный потенциал ППС и соответствующий ему рейтинг при приеме на работу и дальнейшую мобильность претендентов. Очевидно, что необходимо учитывать наукометрические показатели претендентов при оформлении наградных документов.

За время существования научно-теоретического мультидисциплинарного журнала «Вестник КНУ им. Ж. Баласагына» с 1997 по 2017 гг. вышло в свет 70 выпусков. Обновлена нормативная база Вестника: Положение, Требования к оформлению статей, Порядок и Регламент рецензирования и принятия статей к публикации.

С 1 марта 2016 года журнал «Вестник КНУ им. Ж. Баласагына» включен в НЭБ, индексируется базой данных РИНЦ как периодическое издание, в настоящее время статус – действующий. Подписан Договор по регистрации в НЭБ (РИНЦ) непериодических изданий КНУ, например, материалов конференций, монографий, книг, и с 13.02.2018 г. статус Договора – действующий. Сейчас Вестник КНУ входит в перечень изданий, рекомендованных Национальной аттестационной комиссией Кыргызской Республики для публикации результатов научных исследований по кандидатским и докторским диссертациям, журнал имеет импакт-фактор – показатель цитируемости статей.

Ежегодно в КНУ проводится Конкурс на получение внутривузовского гранта на научные исследования профессорско-преподавательского состава и сотрудников университета, что является стимулом для развития научной активности и практической реализацией научных идей ученых университета.

В соответствии с требованиями времени КНУ проходит государственную аккредитацию - процедуру признания качества образовательных программ КНУ. Конечный итог процедуры аккредитации – получение ВУЗом сертификата о государственной аккредитации, который подтверждает статус учебного заведения и качество предлагаемого образования. Дипломы государственного образца имеют право выдавать только аккредитованные ВУЗы. Не прошедшие государственную аккредитацию ВУЗы имеют право выдавать лишь дипломы установленного образца, которые некоторыми работодателями менее ценятся, чем государственные. Аккредитованный ВУЗ в любом случае более надежный и более престижный. В таких учебных заведениях студентам все льготы строго гарантируются, осуществляется господдержка аккредитованных ВУЗов.

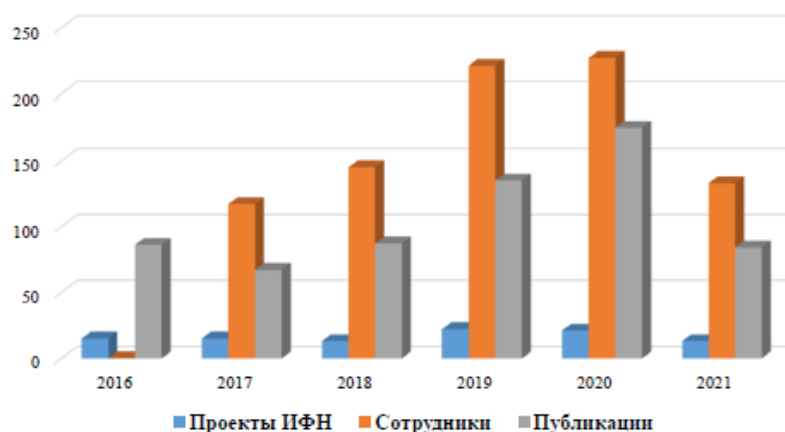
18 мая 2018 года состоялся Международный форум «Аккредитация – новый вектор обеспечения качества организаций образования в

Кыргызской Республике» Независимым агентством аккредитации и рейтинга. Созданное в 2011 году, НААР – одно из ведущих аккредитационных агентств Республики Казахстан и Кыргызской Республики, получившее международное признание; проводит институциональную и специализированную аккредитацию организаций образования научных и рейтинговых исследований. Проведенный НААР сравнительный анализ по вузам КР выявил их достижения, преимущества и выработал рекомендации по устранению недостатков. Особое внимание в ранжировании было уделено качественному составу ППС по этим направлениям, их мобильности, участию в научно-исследовательских проектах и публикаторской активности в изданиях, входящих в базы Web of Science и Scopus. Благодаря оперативной, слаженной совместной работе учебных (отдел аккредитации и лицензирования) и научных (отдел науки и инноваций) структур и соответствующих факультетов КНУ, сотрудниками отдела науки информация, представляемая в НААР, была предварительно тщательно проверена, существенно расширена и дополнена. Вся информация, представленная в НААР должна быть достоверной и проверяемой сотрудниками агентства. По данным НААР национального ранжирования образовательных программ вузов Кыргызской Республики: по направлению «фундаментальная математика» КНУ им. Ж.Баласагына занял 1 место, а по направлению «гуманитарные науки» – 3 место среди вузов республики, получены подтверждающие сертификаты. Это первые успешные шаги на пути к национальной и международной аккредитациям образовательных программ КНУ.

Важное место в структуре научно – исследовательской деятельности КНУ занимает Институт фундаментальных наук. Институт функционирует на основе ежегодно заключаемых договоров с Министерством образования и науки Кыргызской Республики на проведение и финансирование научно-исследовательских работ. Следует особо отметить, что в соответствии с Законом Кыргызской Республики «О государственном социальном заказе», принятом Жогорку Кенешем республики в 2017 году, научные проекты отнесены к категории общественно-полезных и законодательно получили статус государственного социального заказа, что существенно повышает

ответственность исполнителей за их реализацию, качество и результативность. В институте реализуется принципы проектного финансирования, признанный одним из важных факторов совершенствования управления наукой.

**Количественная характеристика проектов
ИФН КНУ 2016-2021**

Кол-во/годы	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Проекты ИФН	15	15	13	22	21	13
Сотрудники	127	117	145	221	227	133
Публикации	86	67	87	135	175	84

Особо следует отметить, что в соответствии с условиями Договора с Управлением науки при МОН Кыргызской Республики впервые в 2017 году за всю историю деятельности ИФН и эта практика успешно продолжается ежегодно по завершению календарного года, дирекцией Института совместно с курирующим проректором по науке и Отделом науки КНУ было организовано заслушивание годовых отчетов по всем проектам ИФН на заседаниях Научно-технического Совета КНУ. Такая практика, безусловно, способствует повышению ответственности, научных коллективов, исполнительской дисциплины и, в конечном итоге, улучшению качества годовых отчетов. Кроме того, данные заседания НТС, как отмечали многие руководители проектов, послужили

профессионально-коммуникативной площадкой для апробации годовых отчетов перед представлением в МОН Кыргызской Республики.

В заключении хотелось бы высказать ряд соображений, касающихся развития науки в нашей стране. Считаем очень важным в этом отношении фактом придание научным проектам, в соответствии с отечественным Законом «О государственном социальном заказе», принятым Жогорку Кенешем Кыргызской Республики в 2017 году законодательного статуса государственного заказа, что является существенным моральным и материальным стимулирующим фактором для ученых республики, в том числе КНУ им. Ж. Баласагына.

Отрадно, что, несмотря на достаточно непростую экономическую ситуацию, государство, исходя из реальных финансовых возможностей, понимая важность научной сферы для страны, уделяет ее развитию особое внимание.

Так, важной стимулирующей мерой явилось недавнее повышение Правительством Кыргызской Республики размера доплат докторам и кандидатам наук в 3 раза. Разумеется, нынешнее финансирование науки в республике в размере 0,09 % от ВВП страны нельзя признать адекватным ее роли и значению, но научная общественность выражает надежду, что по мере развития экономики финансирование науки будет улучшаться.

Считаем, что науку, вероятно, нельзя оценивать с точки зрения самоокупаемости. Представляется, что академическая наука должна оцениваться по тем критериям, которые применяются в мире.

Непосредственной задачи окупить фундаментальную науку не должно ставиться. Вместе с тем, экономическая составляющая в науке, безусловно, должна быть, но в том аспекте, как распоряжаться ресурсами. Поскольку наука является неотъемлемой частью технологического уклада и экономики Кыргызстана в целом, то должна быть сформирована такая ее модель, которая оптимально будет соответствовать существующим реалиям страны. Сегодня иногда слышатся призывы восстановить советскую модель науки, но это предложение практически невозможно претворить в жизнь, так как рыночные структуры не обязаны в плановом порядке внедрять научные разработки.

Но понятно одно – вопрос, как сделать, чтобы развитие отраслей экономики опиралось на научные достижения, сегодня является

ключевым и должен являться предметом обсуждения между научными организациями и бизнес-структурами (заказчиками).

На основе сочетания богатого отечественного опыта научных исследований и мировых научных инноваций коллектив ученых КНУ им. Ж. Баласагына имеет все потенциальные возможности для ведения научно–исследовательской деятельности на уровне мировых стандартов.

Список литературы:

1. Годовые отчеты по науке за 2017-2018 гг. факультетов КНУ им. Ж. Баласагына.
2. Годовые отчеты по науке за 2019-2021 гг. факультетов КНУ им. Ж. Баласагына.

Сведения об авторах
Авторлор жөнүндө маалымат
About the author

Абакирова Гульнара Борубаевна - кандидат педагогических наук, доцент, начальник управления академической политики КНУ им.Ж.Баласагына

Баймырзаев Бакытбек Акылбекович - Ж.Баласагын атындагы КУУнун кыргыз адабияты кафедрасынын доценти

Галиева Зайраш Идрисовна – доктор исторических наук, профессор зав. РИО КНУ им.Ж.Баласагына

Епанешникова Людмила Васильевна – старший преподаватель кафедры теории и истории русской и зарубежной литературы КНУ им. Ж. Баласагына

Жусупкелдиев Шаршенбек Жусупкелдиевич – кандидат физико-математических наук, доцент КНУ им.Ж.Баласагына

Исабекова Мархамат Исабековна – кандидат исторических наук, доцент ФИиР КНУ им.Ж.Баласагына

Кадыралиева Нуриза Шералкановна – старший преподаватель кафедры истории Кыргызстана ФИиР КНУ им Ж. Баласагына.

Кадышев Сагынтай Кадышевич – кандидат физико-математических наук, доцент ФФиЭ КНУ им.Ж.Баласагына

Касымова Тумар Джумашевна – кандидат физико-математических наук, доцент, зав. отделом науки и инноваций КНУ им. Ж.Баласагына

Мамбетакунов Эсенбек Мамбетакунович - педагогика илимдеринин доктору, профессор, КР УИАнын корреспондент мүчөсү, Ардактуу академиги, Ж.Баласагын атындагы КУУнун физиканы окутуу технологиялары жана табият таануу кафедрасынын башчысы

Рыспаев Амантур – кандидат физико-математических наук, доцент, директор ИФН КНУ им. Ж.Баласагына

Тиллебаев Садык Алаханович – филология илиминин доктору, профессор Ж.Баласагын атындагы КУУнун Мамлекеттик тил боюнча проректору

Сулейманова Шафика Саматовна – кандидат биологических наук, доцент, декан факультета биологии

Торогельдиева Эльвира Эсенболовна – старший преподаватель кафедры истории стран Европы и Америки ФИиР КНУ им Ж. Баласагына

Чекеев Асылбек Асакеевич – доктор физико-математических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР, проректор по научной работе КНУ им. Ж.Баласагына

Вестник КНУ им Ж.Баласагына
Специальный выпуск (S) 2022

Журнал зарегистрирован Министерством юстиции Кыргызской
Республики.

Свидетельство о регистрации №1530 от 15.05.09.

Материалы, публикуемые в журнале "Вестник КНУ им. Ж.Баласагына",
не обязательно отражают точку зрения редакции.

Адрес редакции:
720033, Кыргызская
Республика, г. Бишкек,
пр. Манаса 101
ИИН: 01409199310050 ОКПО:02168992
E-mail: vestnik@university.kg
Сайт: vestnik.knu.kg

Компьютерная верстка:
Кадыралиева М.К.
Бумага офсет. Формат 70*100 1/16
Объем 13,5 п.л. Тираж 100 экз.

